T.C KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAZETECİLİK ANABİLİM DALI
GAZETECİLİK BİLİM DALI

TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE SAĞ MERKEZ VE MUHAFAZAKAR PARTİLERİN REKLAM STRATEJİLERİ: DEMOKRAT PARTİ, ADALET PARTİSİ, ANAVATAN PARTİSİ, ADALET VE KALKINMA PARTİSİ ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TOLGA ŞAHİN

KOCAELİ 2018

T.C KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAZETECİLİK ANABİLİM DALI
GAZETECİLİK BİLİM DALI

TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE SAĞ MERKEZ VE MUHAFAZAKAR PARTİLERİN REKLAM STRATEJİLERİ: DEMOKRAT PARTİ, ADALET PARTİSİ, ANAVATAN PARTİSİ, ADALET VE KALKINMA PARTİSİ ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TOLGA ŞAHİN

DANIŞMAN

DOÇ. DR. SELMA KOÇ AKGÜL

KOCAELİ 2018

T.C KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

GAZETECİLİK ANABİLİM DALI

GAZETECİLİK BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tezi Hazırlayan: Tolga ŞAHİN

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No: 27.06.2018/17

Danışman: Doç. Dr. Selma KOÇ AKGÜL

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Füsun ALVER

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Betül PAZARBAŞI

KOCAELİ, 2018

Önsöz

Gelişen iletişim teknolojileriyle beraber siyasal iletişim faaliyetleri şekil ve boyut değiştirmekte ve her geçen gün siyasal aktörler tarafından daha fazla kullanılır bir hale gelmektedir. Yapılan bu çalışma ile Türkiye'de sağ merkez partilerin reklam politikaları belirlenerek sonraki siyasal kampanya süreçleri için bir temel oluşturmak ve literatüre anlamlı bir katkı sağlamak amaç edinilmiştir. Söylemin bağlamsal değeri göz önünde bulundurularak siyasi parti reklam iletilerinin daha sağlıklı değerlendirilebilmesi açısından Türkiye'de çok partili hayata geçişle beraber başlayan siyasal hayat ve seçim kampanyalarında reklam kullanımı son seçimler olan 2015 yılına kadar literatür ve gazete arşivleri taranarak ele alınmıştır.

Lisans eğitimimden beri bana her konuda yardımcı olan, bilgi ve tecrübelerini değerli zamanlarını ayırarak aktaran, desteklerini esirgemeyen, bana akademik hayatın kapılarını açan, başta danışmanım Doç. Dr. Selma Koç Akgül olmak üzere, Prof. Dr. Füsun Alver'e, Dr. Öğr. Üyesi Betül Pazarbaşına teşekkürü bir borç bilirim.

Ve tabiî ki bana eğitim hayatımın kapılarını açan, bugünlere gelmesin de benden daha fazla emeği olan ve hiçbir konuda benden maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen Annem ve Babama sonsuz teşekkürler....

Tolga Şahin

Kocaeli, Mayıs 2018

Çocuğunun aydınlık yarınlarını, geri kalmış, sığ düşüncelerin duvarına hapsetmeyen Annem ve Babama…

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ I
İÇİNDEKİLER III
ÖZET VI
ABSTRACT VIII
SİMGE VE KISALTMALAR X
TABLOLAR LİSTESİ XIII
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK SİYASAL YAŞAMINDA MERKEZ SAĞ PARTİLER 4
1.1. Türkiye'de Sağ İdeolojinin Doğuşu 4
1.2. Türkiye'de Sağ İdeolojinin Temsil ve Savları 4
1.3. Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş ve Demokrat Parti Dönemi 6
1.3.1. Demokrat Parti'nin Kuruluşu ve Muhalefet Yılları (1946-1950) 7
1.3.2. Demokrat Parti'nin I.Hükümet Dönemi (1950-1954) 13
1.3.3. Demokrat Parti'nin II.Hükümet Dönemi (1954-1957) 18
1.3.4. Demokrat Partinin III.Hükümet Dönemi (1957-1960) 23
1.3.5. 27 Mayıs Darbesi ve Yassıada Yargılamaları 29
1.4. Merkez Sağ İdeolojinin Devamı: Adalet Partisi 33
1.4.1. Adalet Partisi'nin Kuruluşu ve İlk Seçim Deneyimi 34
1.4.2. Adalet Partisi'nin I.Hükümet Dönemi (1965-1969). 36
1.4.3. Adalet Partisi'nin II.Hükümet Dönemi (1969-1973) 41
1.4.4. Yarı Müdahale: 12 Mart Muhtırası ve Geçiş Hükümetleri 43
1.4.5. Koalisyonlar Devri (1973-1980) 48
1.4.6. 12 Eylül 1980 Darbesi ve Askeri Yönetim 57
1.5. Askeri Darbe Sonrası Merkez Sağın Yeni Partisi: Anavatan Partisi 58

1.5.1. Anavatan Partisi'nin Kuruluşu ve I.Hükümet Dönemi (1983-1987) ... 59

1.5.2.Anavatan Partisi'nin II.Hükümet Dönemi (1987-1991) ... 62

1.5.3. Koalisyonlar Devri Tekrar Açılıyor (1991-2002) ... 64

1.6. Türk Siyasal Yaşamında Merkezde Muhafazakar Bir Soluk : Adalet ve Kalkınma Partisi ... 67

1.6.1. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Kuruluşu ve I. Hükümet Dönemi (2002-2017)... ... 68

1.6.2.Adalet ve Kalkınma Partisi'nin II. Hükümet Dönemi (2007-2011) ... 69

1.6.3. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin III. Hükümet Dönemi (2011-2015) ... 71

İKİNCİ BÖLÜM

KAMUYOUNU İKNA SÜRECİNDE SİYASAL İLETİŞİM, PAZARLAMA VE REKLAM ... 75

2.1. Kamuoyu ve Siyasal İletişim ... 75

2.2. Benzeşen ve Kesişen Yolları ile Siyasal İletişim ve Propaganda ... 77

2.3. Siyasal İletişim Sürecinde Aday ve Fikri Tanıtım Yolu Olarak Pazarlama ... 80

2.4. Siyasal İletişimin Vazgeçilmez Unsuru: Siyasal Pazarlama ... 81

2.5. Siyasal İletişim Sürecinde Reklam ve Reklam Stratejileri ... 89

2.5.1. Siyasal Reklam Türleri ... 91

2.5.2. Siyasal Reklamların Seçimlere Etkileri ... 93

2.6. Türkiye'de Siyasal İletişim ve Seçim Kampanyaları Uygulamaları ... 95

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE SAĞ MERKEZ VE MUHAFAZAKAR PARTİLERİN SEÇİM DÖNEMLERİNDEKİ SİYASAL

REKLAMLARININ ANALİZİ: DEMOKRAT PARTİ, ADALET PARTİSİ, ANAVATAN PARTİSİ, ADALET VE KALKINMA PARTİSİ ÖRNEĞİ 117

3.1. Araştırmanın Amacı 117

3.2.Araştırmanın Önemi 118

3.3. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları 118

3.4.Araştırmanın Varsayımları 119

3.5.Araştırmanın Yöntemi 119

3.6.Gazeteler ve Outdoorlardaki Siyasal Reklam İletilerinin Niceliksel (Kantitatif) Analizi 120

3.7. Gazeteler ve Outdoorlardaki Siyasal Reklam İletilerinin Niteliksel (Kanlitatif) Analizi 131

3.8.Elde Edilen Bulguların Değerlendirlmesi 148

SONUÇ 151

KAYNAKÇA 155

EKLER 171

ÖZET

Temsili demokrasilerde halkın yönetme yetkilerine talip olan siyasal aktörler, seçmenin oyunu almak için bir rekabet içindedir. Bu süreçte seçmeni ikna etmek amacıyla siyasal iletişim ile propaganda faaliyetlerinden yararlanmakta ve bu faaliyetlerde siyasal aktörlerin ekonomik ve politik görüşleri ile global vizyonu belirleyici olmaktadır.

Bu kapsamda çalışmada, ekonomik anlamda liberalizmi, politik anlamda ise popülizmi benimseyen sağ merkez ve muhafazakar partilerden DP (Demokrat Parti), AP (Adalet Partisi), ANAP (Anavatan Partisi) ve AKP (Adalet ve Kalkınma Partisi)'nin seçim dönemlerindeki reklam kampanyaları incelenerek reklamlar aracılığıyla hangi iletileri yeniden ürettikleri ve bu iletilerdeki benzerliklerin/farklılıkların ortaya konulması amaç edinilmiştir. Araştırma nesnesi olarak bu partilerin seçilme nedeni, ekonomik alanda liberal ekonomi politiği, politik söylemde ise popülist ideolojiyi benimseyen sağ merkez ve muhafazakar partilerden olmaları ve tek başına iktidara gelebilmeleridir. Çalışma benzer politik ve ekonomik görüşü benimseyen partilerin seçim kampanyaları için ürettikleri iletiler (in), reklam stratejilerinin tespiti, karşıt reklam stratejisi ya da yeni stratejiler oluşturması açısından önem arz etmektedir.

"Sağ merkez ve muhafazakar partiler, reklam stratejilerinde yoğun olarak liberal ekonomi iletilerini popülist retoriğe uygun olarak yeniden üretmişlerdir" temel varsayımından yola çıkılan çalışmada DP'nin 1946, 1950, 1954 ve 1957; AP'nin 1961, 1965, 1969, 1973 ve 1977; ANAP'ın 1983 ve 1987; AKP'nin 2002, 2007, 2011 ve 2015 genel seçimlerinde kullandıkları afişler (outdoor) ve gazete reklamları içerik analizi yöntemiyle incelemeye alınmış, bunun dışındaki afiş ve gazete reklamları inceleme dışında bırakılmıştır. Analiz ve verilerin değerlendirilmesinde Marksist Eleştirel Kuram yaklaşımı temel alınmıştır.

Araştırma sonucunda sağ merkez ve muhafazakar partilerin gazete reklamlarının sayısı ile iktidar oldukları süre arasında doğru orantı olduğu, siyasi reklam stratejileri

bağlamında Demokrat Parti'den Adalet ve Kalkınma Partisi'ne geçen sürede siyasi parti reklamları parti odaklı olmaktan çıktığı ve lider odaklı bir konuma geldiği, Sağ merkez ve muhafazakar partilerin gazete reklam iletilerinde daha çok ekonomik iletileri ön plana çıkardığı, bu ileti türünde daha çok iktidarları dönemlerinde yaptıkları icraatlardan söz ettikleri bununla beraber liberal ekonomik iletiler ile beraber solun iletilerine de reklam iletilerine yer verdikleri ve sağ merkez partilerin geçmişten bugüne propaganda tekniklerinden "tekrar ve bulaşma" kuralını ideolojik iletilerde yoğun olarak kullandığı tespit edilmiştir.

Çalışma ile ayrıca mevcut literatürde Demokrat Partinin "Yeter söz milletindir" sloganlı afişinin 1950 yılında kullanıldığı yer almasına rağmen yapılan çalışmada bu afişin ilk defa 1946 seçimlerinde kullanıldığı ve yine siyasal iletişim tarihinde ilk kez bugünkü anlamıyla gazete reklamlarının 1957 seçimleri için DP tarafından hazırlatılıp İstanbul Ekspres gazetesinde yayınlatıldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Siyasal İletişim, Sağ Merkez ve Muhafazakar Partiler, Siyasal Parti

ABSTRACT

CENTRE-RİGHT AND CONSERVATİVE PARTİES ADVERTİSİNG STRATEGİES İN THE MULTİ-PARTY PERİOD İN TURKEY

EXAMPLE OF DEMOKRAT PARTİ, ADALET PARTİSİ, ANAVATAN PARTİSİ,

ADALET VE KALKINMA PARTİSİ

In representative democracies, the political actors who aspire to the powers of governance of the people are the candidates for the election. Candidates who are candidates for the election play benefit from political communication activities in order to convince the voters, and the decisive factor in these activities is the economic and political views of political actors.

In this context, the aim of the study is to examine the advertising campaigns of DP (Demokrat Parti), AP (Adalet Partisi), ANAP (Anavatan Partisi) ve AKP (Adalet ve Kalkınma Partisi) from the centre-right and conservative parties which adopt liberalism in terms of economic and populism in terms of politics and to reveal which messages they produce through advertisements and similarities and differences in these messages. As a research object, these parties are elected because they are one of the centre-right and conservative parties that adopt liberal economic policy in the economic sphere and the populist ideology in the political discourse and can come to power alone. The study is important for the determination of advertisement strategies, anti-advertising strategies or to create new strategies for election campaigns by parties who adopt similar political and economic views.

İn the study based on the assumption that "Centre-right and conservative parties have reproduced liberal economic messages in their advertising strategies in accordance with populist rhetoric" of DP's 1946, 1950, 1954, and 1957; AP's 1961, 1965, 1969, 1973, and 1977; ANAP's, 1983 and 1987; AKP's 2002, 2007, 2011 and 2015 general election method to use in posters and has been examined by content analysis of posters and newspaper advertisements have been excluded from review outside it. Critical theory approach is based on the analysis and evaluation of data.

It was identified as the result of the research that in the context of political advertising strategies, political party advertisements from the Demokrat Parti to Adalet ve Kalkınma Partisi ceased to be party-oriented and became a leader-oriented position in the period between the number of newspaper advertisements of the centre-right and conservative parties and the time they were in power. The centre-right and conservative parties emphasize more economic messages in newspaper advertisement messages, and in this type of message they talk about their actions in the periods of more governments, but they also include liberal economic messages and left party messages. it has been determined that the centre-right and conservative parties have used propaganda techniques from the past to the present in their ideological messages.

Although in the history of political communication say that the slogan of the Democratic Party was used in 1950 "Enough the word is people's" it was found that this banner was used for the first time in the 1946 elections and also it was found that the first newpaper advertisements used by DP for the 1957 elections in the İstanbul Express Newspaper.

Key Words: Democracy, Political Communication, Centre-right and Conservative Parties, Political Party

SİMGE VE KISALTMALAR

AA: Anadolu Ajansı

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AET: Avrupa Ekonomik Topluluğu

AKP: Adalet ve Kalkınma Partisi

ANAP: Anavatan Partisi

AOÇ: Atatürk Orman Çiftliği

AP: Adalet Partisi

ATB: Avrupa Tediye Birliği

BDP: Barış ve Demokrasi Partisi

BM: Birleşmiş Milletler

BP: Birlik Partisi

BTP: Büyük Türkiye Partisi

CGP: Cumhuriyetçi Güven Partisi

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

CKMP: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi

CMIP: Cumhuriyetçi Mesleki Islahat Partisi

CMP: Cumhuriyetçi Millet Partisi

ÇP: Çalışma Partisi

DDY: Devlet Demir Yolları

DEV- YOL: Devrimci Yol

DEV-GENÇ: Devrimci Gençlik

DGM: Devlet Güvenlik Mahkemeleri

DİSK: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu

DP: Demokrat Parti

DPT: Devlet Planlama Teşkilatı

DSİ: Devlet Su İşleri

DSP: Demokratik Sol Parti

DTP: Demokratik Toplum Partisi

DYP: Doğru Yol Partisi

FAK- FUK- FON: Fakir Fukara Fonu (Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu)

FP: Fazilet Partisi

GP: Genç Parti

GP: Güven Partisi

GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla

HDP: Halkların Demokratik Partisi

HP: Halkçı Parti

HP: Hür Parti

HSYK: Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu

IMF: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)

KDV: Katma Değer Vergisi

MBK: Milli Birlik Komitesi

MDP: Milliyetçi Demokrasi Partisi

MGK: Milli Güvenlik Kurulu

MHP: Milliyetçi Hareket Partisi

MİT: Milli İstihbarat Teşkilatı

MLP: Mutedil Liberal Parti

MNP: Milli Nizam Partisi

MP: Millet Partisi

MSP: Milli Selamet Partisi

MTTB: Milli Türk Talebe Birliği

NATO: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)

OYAK: Ordu Yardımlaşma Kurumu

PKK: Kürdistan İşçi Partisi

PTT: Posta ve Telgraf Teşkilatı

RP: Refah Partisi

SHP: Sosyalist Halkçı Parti

SODEP: Sosyal Demokrasi Partisi

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TCK: Türk Ceza Kanunu

THKO: Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu

THKP-C: Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Cephesi

TİÇP: Türk İşçi ve Çiftçi Partisi

TİP: Türkiye İşçi Partisi

TMO: Türkiye Mahsulleri Ofisi

TOKİ: Toplu Konut İdaresi

TRT: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu

YSK: Yüksek Seçim Kurulu

YTP: Yeni Türkiye Partisi

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo: 1. Ticari Pazarlama ve Siyasal Pazarlama Kavramları Arasındaki Benzerlikler.....82

Tablo: 2. Ticari Pazarlama ve Siyasal Pazarlama Arasındaki Farklılıklar.....84

Tablo: 2. Devam Ticari Pazarlama ve Siyasal Pazarlama Arasındaki Farklılıklar.....85

Tablo: 2. Devam Ticari Pazarlama ve Siyasal Pazarlama Arasındaki Farklılıklar.....86

Tablo: 3. Siyasal Pazarlama Karması Elemanları ve İçeriği.....88

Tablo: 4. Siyasal Reklamcılık Türleri.....91

Tablo: 5. DP'nin Gazete Reklamlarının Yıllara ve Gazetelere Göre Dağılımı.....121

Tablo 6: DP'nin Outdoorlarının Yıllara Göre Dağılımı.....122

Tablo: 7. AP'nin Gazete Reklamlarının Yıllara ve Gazetelere Göre Dağılımı.....122

Tablo: 8. AP'nin Outdoorlarının Yıllara ve Gazetelere Göre Dağılımı.....123

Tablo 9: ANAP'ın Gazete Reklamlarının Yıllara ve Gazetelere Göre Dağılımı.....123

Tablo 10: ANAP'ın Outdoorlarının Yıllara Göre Dağılımı.....124

Tablo 11: AKP'nin Gazete Reklamlarının Yıllara ve Gazetelere Göre Dağılımı.....124

Tablo 12: AKP'nin Outdoorlarının Yıllara Göre Dağılımı.....125

Tablo: 13. Gazete Reklamlarının Reklam Türlerinin Siyasi Partilere Göre Dağılımı.....125

Tablo: 14.Gazete Reklamlarında Kullanılan Negatif Reklam Türlerinin Siyasi Partilere Göre Dağılımı.....126

Tablo: 15. Outdoor Reklam Türlerinin Siyasi Partilere Göre Dağılımı.....128

Tablo: 16. Outdoor Reklamlarında Kullanılan Negatif Reklam Türlerinin Siyasi Partilere Göre Dağılımı.....128

Tablo: 17. Gazete Reklamlarının Kampanya Türlerinin Siyasi Partilere Göre Dağılımı.....129

Tablo 18. Outdoor Reklamlarının Kampanya Türlerinin Siyasi Partilere Göre Dağılımı.....130

Tablo: 19. DP'nin Gazete Reklamlarının İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı.....131

Tablo: 20. AP'nin Gazete Reklamlarının İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı.....132

Tablo: 21. ANAP'ın Gazete Reklamlarının İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı.....132

Tablo: 22. AKP'nin Gazete Reklamlarının İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı.....133

Tablo: 23. DP'nin Gazete Reklamlarının Ekonomi İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı.....133

Tablo: 24. AP'nin Gazete Reklamlarının Ekonomi İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı.....134

Tablo: 25. ANAP'ın Gazete Reklamlarının Ekonomi İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı.....134

Tablo: 26. AKP'ın Gazete Reklamlarının Ekonomi İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı.....135

Tablo: 27. DP'ın Gazete Reklamlarının Eğitim İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı.....135

Tablo: 28. AKP'nin Gazete Reklamlarının Eğitim İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı.....136

Tablo: 29. DP'nin Gazete Reklamlarının İç Politika İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı.....137

Tablo: 30. AP'nin Gazete Reklamlarının İç Politika İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı.....137

Tablo: 31. ANAP'ın Gazete Reklamlarının İç Politika İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı.....138

Tablo: 32. AKP'nin Gazete Reklamlarının İç Politika İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı.....138

Tablo: 33. AKP'nin Gazete Reklamlarının Dış Politika İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı.....139

Tablo: 34. DP'nin Gazete Reklamlarının Sağlık İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı.....140

Tablo: 35. AP'nin Gazete Reklamlarının Sağlık İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı.....140

Tablo: 36. AKP'nin Gazete Reklamlarının Sağlık İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı.....140

Tablo: 37. DP'nin Outdoor Reklamlarının İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı.....141

Tablo: 38. AKP'nin Outdoor Reklamlarının İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı.....141

Tablo: 39. DP'nin Outdoorlarının Ekonomi İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı.....142

Tablo: 40. AKP'nin Outdoorlarının Ekonomi İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı.....143

Tablo: 41. DP'nin Outdoorlarının Eğitim İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı.....143

Tablo: 42. AKP'nin Outdoorlarının Eğitim İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı.....144

Tablo: 43. DP'nin Outdoorlarının İç Politika İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı.....144

Tablo: 44. AKP'nin Outdoorlarının İç Politika İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı.....145

Tablo: 45. DP'nin Outdoorlarının Dış Politika İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı.....146

Tablo: 46. AKP'nin Outdoorlarının Sağlık İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı.....146

GİRİŞ

Temsili demokrasilerde yönetim yetkisi halkta bulunmakta ve halk bu yetkilerini seçimler aracılığıyla belirli süreler dahilinde siyasal aktörlere devretmektedir. Bu süreçte ise halkın yönetim yetkisine talip olan adaylar, halkı ikna etmek ve halkın yönetim yetkilerini kendilerine devretmesini sağlamak için ikna stratejilerine yani siyasal iletişim faaliyetlerine başvurmaktadır.

Bu kapsamda siyasal aktörler önceleri klasik yöntemlere (el ilanı, afiş, yüz yüze iletişim vb.) başvurmuşlardır. Daha sonraki süreçte gelişen iletişim teknolojileriyle birlikte siyasal iletişim faaliyetleri amacıyla kullanılan kitlesel araçlar arasına gazete, radyo, televizyon ve internet dahil olmuştur. Siyasal iletişim araçlarındaki bu gelişim yanında siyasal iletişim teknikleri de biçim değiştirmiştir. 1960'lı yıllara gelindiğinde siyasal iletişim sürecine ticari pazarlama teknikleri entegre edilmiştir. İlk kez ABD'de ortaya çıkan bu teknikle beraber ortaya, siyasal aktörün bir ticari ürün gibi pazarlandığı siyasal pazarlama kavramı çıkmıştır. Siyasal pazarlama kavramının ortaya çıkışıyla beraber E. Jerome McCarthy, pazarlamanın unsurları arasında, ürün (Product), fiyat (price), tutundurma (promotion) ve dağıtım olgularının yer aldığını belirtmiştir. Bunlardan tutundurma faaliyetleri içinde değerlendirilen ve en önemli pazarlama faaliyetlerinden biri olan siyasal reklamlar, siyasi partiler tarafından siyasal pazarlama sürecinin vazgeçilmez unsuru olarak kabul edilmektedir.

Türkiye'de siyasal iletişim faaliyetleri bugünkü anlamıyla ilk kez çok partili hayata geçişle beraber kullanılmaya başlanmıştır. Bu tarihten önceki siyasal kampanya faaliyetleri profesyonel olarak kullanılmamış olsa bile gazete ve radyolar bu süreçte halkı ikna etmek amacıyla kullanılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde iki kez çok partili hayata geçiş denemesi olmuş ancak üçüncü denemede çok partili hayatın kalıcılığı sağlanabilmiştir. Türkiye'de demokrasinin bir gerekliliği olan çok partili hayata geçiş sürecinde iç ve dış olmak üzere iki faktör etkili olmuştur. Bunlardan İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya düzeninde iki süper gücün belirmesi ve Türkiye'nin batı demokrasileri tarafını seçmesi dış faktörleri, Türkiye içinde var olan ve özellikle basında dile getirilen demokrasi arayışları ise iç faktörleri ifade etmektedir. Tüm bu iç ve dış faktörlerinde etkisiyle İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1945 meclis açılış konuşmasındaki çok partili

hayatı teşvik edici sözleri bu sürecin önünü açmış ve bu süreç sonrasında CHP içindeki muhaliflerin partiden ayrılıp DP'yi kurmasıyla çok partili siyasi hayata geçilmiştir. Bu gelişmeler sonucunda 21 Temmuz 1946 yılında ilk çok partili seçimler gerçekleştirilmiştir. Çok partili hayata geçişle beraber Türkiye'de ekonomik ve siyasal alana hakim olan iki görüş ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri, ekonomik alanda devletçi ekonomi modelin karşısında yer alan liberal ekonomi modeli; diğeri ise, siyasal alanda elitizm (seçkinci sınıf) karşısında yer alan popülizm'dir. Siyasi ve ekonomik görüş olarak sağ ve sol diye ayrılan siyasi partilerden sağ partiler bu kavramlardan liberalizm ve popülizm kavramlarını benimsemiştir. 1950 yılındaki seçimler sonucunda ise Türkiye'de ilk kez bu kavramları benimseyen bir sağ parti (DP) iktidar olmuş ve günümüze kadar ki süreç incelendiğinde bu ideolojiyi benimsemiş partilerin toplamda 60 yıla yakın tek başına iktidar sürelerinin olduğu ve iktidarda uzun soluklu olarak kaldıkları görülmektedir.

Bu kapsamda çalışmada halkın desteğini popülist söylemlerle sağlamış ve iktidarı elde etmiş sağ merkez ve muhafazakar partilerin reklam ileti ve stratejilerinde, gelişen iletişim teknolojileriyle beraber bir değişimin olup olmadığı ve bu stratejilerin oluşumunda önemli olan faktörler nelerdir sorularına yanıt aranmaktadır. Marksist Eleştirel Kuram perspektifinden yararlanarak elde edilen çalışma verileri benzer politik ve ekonomik görüşü benimseyen partilerin seçim kampanyaları için ürettikleri iletiler (in), reklam stratejilerinin tespiti, karşıt reklam stratejisi ya da yeni stratejiler oluşturmak açısından önem arz etmektedir. Çalışmada içerik analizi yöntemiyle DP (Demokrat Parti), AP (Adalet Partisi), ANAP (Anavatan Partisi) ve AKP (Adalet ve Kalkınma Partisi)'nin reklam kampanyaları incelenerek reklamlar aracılığıyla hangi ideolojik iletileri yeniden ürettikleri ve bu iletilerdeki benzerliklerin ve farklılıkların ortaya konulması amaç edinilmiştir. Araştırmanın nesnesini bu kapsamda ismi geçen siyasi partilerin seçim dönemlerinde kullandıkları afişler (outdoor) ve gazete reklamları oluşturmaktadır.

Türkiye'de çok partili siyasi hayata geçişle beraber siyasal iletişim faaliyetlerinde iki iletişim aracı etkin olarak kullanılmıştır. Bunlardan biri gazete diğeri ise radyo'dur. Gazeteler, bu dönemde daha çok siyasi aktörlerin fikir yazılarıyla seçmenle iletişime geçilerek, seçim kampanyaları döneminde ise parti aday listeleri ve tanınmış partililerin isimlerinin yer aldığı reklamların yayınlanması

ve parti afişlerinin partiyi destekleyen gazetelerde yayınlanması şeklinde siyasal iletişim sürecine dahil edilmiştir. Radyolar ise seçmene direkt ulaşılan araçlar olarak kullanılmıştır. Ancak radyonun bu dönemde genel olarak iktidarların baskısı altında olması, iktidar dışındaki partilere söz hakkı tanınmaması yahut daha az söz hakkı tanınması, diğer siyasi partilerin faaliyetlerini kısıtlayıcı nitelikte olmuştur. Bugünkü anlamıyla gazetelerde reklam kullanımına ise ilk kez 1957 seçimlerinde rastlanmaktadır. Bu dönemde seçim kampanyaları kapsamında DP, 30 gazete reklamı hazırlamış ve bunları İstanbul Ekspres gazetesinde yayınlatmıştır.

Türkiye'de 1977 yılına kadar ki seçimlerde parti seçim kampanyaları parti bünyesinde, kendi çalışanları tarafından yürütülmüştür. İlk kez ise 1977 genel seçimlerinde parti-ajans iş birliklerinin yapılmıştır. Bunun ilk örneğini ise Adalet Partisi ve Cen Ajans arasındaki işbirliği oluşturmaktadır. 1987 seçimlerinden sonra ise siyasi partiler televizyonlarda siyasi reklamlar yayınlatmaya başlamıştır. Uygulanan siyasal reklam faaliyetlerinde ise belirleyici faktör siyasal partilerin ekonomik ve politik görüşleri olmaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde 1946-2015 yılları arasındaki Türk siyasal yaşamı sağ merkez ve muhafazakar partilerden DP, AP, ANAP ve AKP'nin iktidar dönemleri ekseninde ele alınmış ve Türk siyasal yaşamının 69 yılı hakkında bilgiler verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde propaganda, siyasal iletişim, siyasal pazarlama, siyasal reklam kavramları açıklanmış, Türkiye'de ve dünya'da seçim kampanya uygulamalarına değinilmiştir.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise, Türk siyasal yaşamında benzer politik ve ekonomik görüşleri benimseyen ve tek başına iktidara gelen siyasal partilerden DP, AP, ANAP ve AKP'nin genel seçim kampanyalarında kullandıkları afiş ve gazete reklam iletilerinin niceliksel ve niteliksel analizi yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK SİYASAL YAŞAMINDA MERKEZ SAĞ PARTİLER

1.1. Türkiye'de Sağ İdeolojinin Doğuşu

Türkiye'de Cumhuriyetin ilan edildiği 1923 yılından bir yıl sonra ilk çok partili hayat denemesi, 1924 yılında Terakki Perver Cumhuriyet Fırkasının kurulmasıyla gerçekleşmiştir. Bu denemeden sonra ikinci deneme 1930 yılında Serbest Fırkayla olmuştur. Ancak her iki denemede başarısız olmuştur. 1946 yılına gelindiğinde ise çok partili hayata geçiş bir kez daha denenmiş ve Cumhuriyet Halk Partisinin karşısına Nuri Demirağ'ın liderliğinde kurulan Milli Kalkınma Partisi (MKP) ve CHP'li muhalifler Adnan Menderes, Celal Bayar, Fuat Köprülü ve Ferik Koraltan tarafından kurulan Demokrat Parti gibi partiler çıkmıştır. Bu partilerin ortak noktaları Cumhuriyetin kurucu partisi olan CHP'nin ekonomi politiklerinin karşılarında yer almasıdır. Kurulan bu iki partide gerek parti programlarında gerekse liderlerinin beyanlarında devletçiliğin karşısında liberalizmi savunduklarını beyan etmişlerdir. Sol bir parti olan CHP'nin karşısında yer alan bu partiler sağ partilerin temellerini oluşturmuştur.

1.2.Türkiye'de Sağ İdeolojinin Temsil ve Savları

Dünya'da sağ ve sol düşünceler, temelde ekonomi-politik kavramlar üzerine ayrımlansa da Türkiye'de bu kavramlar daha çok ekonomi politik üzerinden tanımlanmamaktadır. Türkiye'de sağcılar, muhafazakar, devletçi, milliyetçi, dindar olarak tanımlanırken, solcular ise statükocu, enternasyonalist, devrimci, halkçı gibi kavramlarla tanımlanmaktadır. Aslında temelde sağ ve sol kavramlarının Fransız Devrimi sonrası parlamentoda oturma düzeninden geldiğini düşünürsek kavramın Türkiye'deki sınıflandırma yine eksik ve karmaşık kaldığını söyleyebiliriz. Çünkü devrim sonrası Fransız Parlamentosunda sağ tarafta oturanlar daha çok burjuva sınıfı ve özgürlük destekçileri iken solda oturanlar ise değişime karşı çıkan soylulardı (Erken, 2016: 193).

1920'lerden sonra dünya üzerinde ekonomik alanda müdahaleci Keynesyen Yaklaşım hakim olmaya başlamıştır. Bu yaklaşımı kısaca özetlemek gerekirse, bu yaklaşım devletin ekonomik alana müdahalesini ön görmektedir. İkinci Dünya

Savaşına kadar bu yaklaşım dünya ekonomik sistemi üzerinde hakimiyetini korurken savaş sonrası ortaya çıkan ekonomik durum (enflasyon, işsizlik) sağ söylemin popülaritesini arttırmasına neden olmuştur (Baltacı, 2004: 360). Sağ söylem ekonomik alanda devlet müdahalesinin tam aksi olarak serbestiyeti savunmuştur. Ekonomik kriz nedeniyle sorunlar yaşayan insanlar, ister istemez kendilerini bu durumda bırakan devletçi ekonomi söyleminin karşısında konumlandırmıştır.

1970'li yıllarda ise yaşanan ekonomik krizle birlikte neoliberalizm adıyla birlikte klasik liberalizme dönüş yaşanmış ve bu dönemdeki liberal düşünce, klasik liberalizmden farklı olarak muhafazakâr değerlerin de eklemlenmesiyle "Yeni Sağ" ya da liberal-muhafazakârlık adıyla yeni bir şekle bürünmüştür (Şener ve Çolak, 2015: 393). Klasik liberalizm, devleti küçültmeyi ve devlet iktidarını sınırlamayı amaçlar. Yeni sağla birlikte özelleştirme, yerelleşme, deregülizasyon politikalarının ideolojik kaynağı olarak yeniden klasik liberal ilkelere başvurulmuştur (Özalp, 2008: 112).

Türkiye'de de Cumhuriyetin kurucu ideolojisi devletçi ekonomi politika anlayışını benimsemiştir. Daha çok sol görüşün hakim olduğu bu anlayışın karşısında ise ekonomide liberalizm yani serbest ekonomi anlayışını benimseyen anlayış yer almıştır. Ancak devletin hakim gücünün görüşüne karşı bu anlayışın sesini yüksek perdeden duyurmaya başladığı tarih ise kurucu parti içindeki toprak ağalarının, toprak reformuna karşı çıkmaları ve partiden ayrılarak DP'yi kurmaları ile mümkün olmuştur. Halkın Demokrat Parti'ye yöneliş nedenleri arasında pek çok faktör yer almakla beraber devletçi ekonomi politikalar sonucu yaşanan krizler, işsizlik, enflasyon gibi ekonomik faktörlerde etkili olmuştur. Türkiye'de merkez sağ ve muhafazakarlık Demokrat Parti ile başlamış Cumhuriyetçi Millet Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, Adalet Partisi, Doğru Yol Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Milli Selamet Partisi ve Adalet ve Kalkınma Partisi gibi parti temsilleriyle hayat bulmuştur. Bu partilerden Milliyetçi Hareket Partisi aşırı milliyetçi sağı temsil ederken Milli Selamet Partisi ise aşırı dinci sağı temsil etmektedir (Çavuşoğlu, 2009: 269).

Türkiye'de "merkez sağ" biçiminde ifade edilen liberal-muhafazakâr siyasetin sosyolojik temellerini; muhafazakârlık, din, milliyetçilik ve liberalizm meydana getirmektedir (Şener ve Çolak, 2015: 401). Ayrıca milli kültürü savunan sağ

partilerde din, önemli bir unsur konumundadır (Aktaran: Çavuşoğlu, 2009: 265,268).

Sağ görüşün bir diğer önemli unsuru, temsil ve savlarından biri de aile kurumudur. Suveren yapmış olduğu araştırma sonucunda sağ gelenekte aile kurumunun toplumsal siyasallaşma sürecinde oldukça etkin olduğunu ortaya koymuştur (Suveren, 2013: 28).

Merkez sağ siyasal gelenek büyük ölçüde popülizmden beslenmiştir. Popülist bir halk muhalefeti biçiminde gelişen Türkiye'deki merkez sağ ideoloji, her dönemde siyasi söyleminin merkezine ekonomik büyümeyi koymuştur (Şener ve Çolak, 2015: 402). Milliyetçi, muhafazakar, dindar özellikleri ise ekonomi merkez söyleminin yanında destekleyici unsurlar olarak kullanılmıştır. Bu açıdan merkez sağın ilk ekonomik sloganı da DP lideri Adnan Menderes tarafından "Her mahallede bir milyoner yaratacağız" söylemiyle kullanıma açılmıştır. Bu söylem daha sonraki süreçte ANAP, DYP tarafından "her mahallede trilyoner yaratmak" ve "her mahallede 100 trilyoner yaratmak" şeklinde yeniden kurgulanarak kullanılmıştır. Bu açıdan kullanılan bir başka söylem ise DP dönemi, "Nurlu Ufuklar", AP dönemi "Büyük Türkiye", ANAP dönemi "Çağ Atlayan Türkiye" ve AKP dönemi "Güçlü Türkiye" söylemleriyle hayat bulmuştur.

Ekonomik söylemlerin yanı sıra öne çıkan bir diğer önemli söylemde dini alanda geliştirilmiştir. Dini değerleri ön plana çıkaran bu söylemlerde eğitim alanında dine daha fazla ağırlık verilmesi, dini yayınların teşvik edilmesi, cami sayılarının arttırılması, tarikatlara olan baskının hafifletilmesi eylemleri bu söylemin fiilleri olarak hayat bulmuştur (Aktaran: Çavuşoğlu, 2009: 276).

1.3. Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş ve Demokrat Parti Dönemi

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde iki kez çok partili hayata geçiş denemeleri olmuş ancak üçüncü denemede çok partili hayatın kalıcılığı sağlanabilmiştir. İlk deneme 1924'te Terakki Perver Cumhuriyet Fırkasıyla, ikinci deneme ise 1930'da Serbest Fırka ile gerçekleştirilmiştir. Ancak bu iki deneme çok partili hayata bir geçiş aşaması olarak değerlendirilebileceği gibi siyasi yaşama kazandırdığı aktörler açısından da önem arz etmektedir. Aydın'da toprak sahibi bir ailenin oğlu olarak dünya'ya gelen Adnan Menderes, siyasal yaşama 1930 yılında Serbest Fırka'nın Aydın İl Başkanı olarak adım atmış, parti kapatıldıktan sonra ise aynı görevini

Cumhuriyet Halk Fırkası'na geçerek sürdürmüştür. Daha sonra ise siyasal yaşamına Cumhuriyet Halk Fırkası Aydın Milletvekili olarak devam etmiştir.

1.3.1. Demokrat Parti'nin Kuruluşu ve Muhalefet Yılları (1946-1950)

Türkiye'nin demokrasinin bir gerekliliği olan çok partili hayata geçiş sürecinde iç ve dış olmak üzere iki faktör etkili olmuştur. 1939 yılında Almanya'nın Polonya'yı işgaliyle başlayan ikinci dünya savaşı, mihver ve müttefik olmak üzere iki taraf arasında yaşanmış ancak kültürel, sosyal ve siyasi etkileri ise küresel boyutlarda olmuştur. Coğrafi konumu gereği bu çatışmanın ortasında kalan Türkiye savaş boyunca mihver ve müttefik devletler tarafından kendileri lehine savaşa katılma baskılarının üstesinden, denge politikasıyla gelmiştir. 1945 yılına gelindiğinde ise savaşın sonuna gelinmiş ve savaşın kazananı başta ABD, İngiltere, SSCB, Fransa ve Çin olmak üzere müttefik devletler olurken kaybeden taraf ise başta Almanya, İtalya ve Japonya olmak üzere mihver devletler olmuştur. Bu sonuca göre, yönetim anlayışı olarak bu savaşı faşizme karşı batı demokrasilerinin kazandığı söylenebilmektedir.

Savaş sonrası kurulan yeni düzende ise iki süper güç ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi ekonomik anlamda kapitalizmi, yönetimsel anlamda demokrasiyi benimseyen ABD, diğeri ise ekonomik anlamda sosyalizmi, yönetimsel anlamda ise totalitarizmi benimseyen SSCB'dir. Bir taraftan ABD dünya üzerinde demokrasiyi ve kapitalizmi yaymaya çalışırken diğer tarafta SSCB sosyalizmi ve komünizmi yaymaya çalışmıştır. Savaş boyunca tarafsızlığını koruyan Türkiye ise birlikte hareket edeceği blok olarak kendisine ABD'yi seçmiştir. (Türkiye'nin bu kararında SSCB'nin boğazlar üzerinde hak talep etmesi ve Türkiye'ye bu konuyla ilgili bir nota vermesi etkili olmuştur.) Bu tercih, demokrasinin bir gerekliliği olarak çok partili hayata geçişi bir zorunluluk haline getirmiştir. Bu, Türkiye'nin demokrasiye giden sürecinde etkili olan dış faktörü ifade etmektedir.

Türkiye'de savaş atmosferinin getirdiği ekonomik ve sosyal buhran etkisini göstermiş ve özellikle yiyecek ve giyecek mallarında sıkıntı yaşanmasının yanı sıra bu durumun bir getirisi olarak karaborsa baş göstermiştir (Toker, 1990(a): 23). Yaşanan bu durum ise zaten tek parti yönetiminin baskılarından bunalmış olan halkın, Halk Partisinden iyiden iyiye uzaklaşmasına neden olmuştur. Bu ekonomik ve sosyal buhran, Türkiye'de hükümete karşı halk içinde var olan muhalefeti iyiden

iyiye beslemiştir. Basın bu dönemde halkın bu memnuniyetsizliğini dile getiren bir araç vazifesi görürken aynı zamanda savaş yıllarından süregelen kendi üzerindeki baskıya karşıda sesini yükseltmiş ve gazetelerde fikir hürriyeti ve demokrasi taraftarı yazılarda bir hayli artış olmuştur. Tüm gelişmelere rağmen bu dönemde, basın üzerinde var olan baskıyı hükümetin kolay kolay kaldırmaya niyetli olmadığı görülmektedir. Basın müdürlüğü talimatlar ile basına neyin haber olacağını, neyin olmayacağını söylemekte, gazete harf puntolarına müdahale edilmekte, İnönü ve ailesine yönelik haberlerin gazetelerde daha büyük şekilde yayınlanması söylenmekte ve hatta bu uygulamalar arasında hava durumunun yasak edilmesi dahi yer almaktadır (Toker, 1990(a): 21-22). Bunlar ise, Türkiye'nin çok partili demokrasiye giden sürecinde etkili olan iç faktörleri ifade etmektedir.

Hükümet bu dış ve iç faktörlerin baskılarına daha fazla sessiz kalamamış ve İsmet İnönü 1 Kasım 1945'te meclis açılış konuşmasında,

> *"Bizim tek eksiğimiz hükümet karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Hatta iktidarda bulunanlar tarafından teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir. İki defa memlekette çıkan tepkiler karşısında teşebbüsün muvaffak olmaması bir talihsizliktir. Fakat memleketlerin ihtiyaçları sevkiyle, hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde başka bir parti kurulması mümkün olacaktır"* sözleriyle çok partili hayata geçişi teşvik etmiş ve bu açıklama ile süreç hızlandırılmıştır (Kabacalı, 1999: 175).

Cumhuriyet Halk Partisi içindeki muhalif seslerin dışa yansıması 1945'teki toprak reformu (Topraksız Köylüye Toprak Dağıtılmasına ve Çiftçi Ocaklarının Kurulmasına Dair Kanun Tasarısı) görüşmelerinde yaşanmıştır. Her ne kadar muhalefet daha önceki yıllardan başlıyor olsa da bu görüşmeler ile aynı döneme denk gelen ve devam eden San Francisco Konferansı ve Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Anayasasını kabul etmesi, muhalefetin kendini göstermesine imkan veren ortamın hazırlayıcılarından olmuştur (Akandere, 2003: 6). Bu görüşmelerde, daha adil bir toprak dağılımı için büyük toprak sahiplerinin bir kısım arazilerinin kamulaştırılması fikri ortaya atılmış ancak parti içindeki toprak ağası milletvekilleri bu durumdan

rahatsız olmuştur (Kabacalı, 1999: 170). Aleyhte olan milletvekilleri mülkiyet hakkının dokunulmazlığını ileri sürmüş, kendisi de toprak ağası olan Menderes ise bu reformu faşistlik olarak nitelendirmiştir (Eroğul, 2017: 4). Menderes'in ilk sahneye çıkışı da bu şekilde olmuştur. Bu kanun tasarısının oylamasında, sandıktan 7 kırmızı oy çıkar ve sonrasında Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Celal Bayar ve Refik Koraltan 4'lü takrir (EK-1) olarak anılan üç sayfalık önergeyi İsmet İnönü'nün 19 Mayıs nutkuna atıfta bulunarak parti meclisine sunarlar ve üç istekte bulunurlar. Bunlar; Meclis denetiminin sağlanması, siyasal özgürlüklerin genişletilmesi, parti çalışmalarının yeniden düzenlenmesidir. Bu takririn görüşüldüğü toplantıda İnönü "*Bunu parti içinde yapmasınlar. Çıksınlar, karşımıza geçsinler, teşkilatlarını kursunlar ve ayrı bir parti olarak mücadeleye girişsinler..*" sözleriyle parti içinde yapılan muhalefeti parti kurmaya teşvik etmiş ve rejimin demokratikleştirilmesi konusunda önemli bir eylemde bulunmuştur (Toker, 1990(a): 69). Mecliste yapılan oylama sonucunda takrirlerinin reddedilmesi üzerine ise muhalifler bu isteklerini basın aracılığıyla dile getirmeye devam etmiştir.

Meclis çatısı altında başlayan muhalefetlerinin basın aracılığıyla sürdüren Adnan Menderes ve Fuat Köprülü, Vatan gazetesinde millet denetiminin sağlanması, insan hak ve hürriyetlerinin güvenceye bağlanması, antidemokratik hükümlerin ilgası, baskının kaldırılması vb. liberal ve demokratik temalı yazılar yayınlamışlardır (Eroğul, 2017: 15). Hem bu yayınlar hem de meclis çatısı altındaki muhalif tutumları karşısında 21 Eylül 1945'te Adnan Menderes ve Fuat Köprülü partilerinden ihraç edilmiş, bunun üzerine Celal Bayar önce CHP milletvekilliğinden daha sonra da CHP parti üyeliğinden istifa etmiştir (Toker, 1990(a): 76). Bu dörtlüden Refik Koraltan, Vatan gazetesindeki yazılarına devam etmiş, ancak çok kısa bir süre sonra Koraltan'da partiden ihraç edilerek Menderes ve Köprülü ile aynı kaderi paylaşmıştır (Yalman, 1971: 38).

Cumhuriyet Halk Partisinden ihraç edilen ve istifa eden üç isim Celal Bayar, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü öncülüğünde Demokrat Parti 7 Ocak 1946'da kurulmuş, partinin genel başkanlığına Celal Bayar seçilmiştir. Programda yönetimsel olarak demokrasi prensiplerinin benimsediklerini ve demokrasinin temel prensiplerinden biri olan Milli irade'nin bütün millet faaliyetlerinde hakim kılınması gerektiği söylenirken yerel yönetimlerin yetkilerinin arttırılması hususu da

belirtilmiştir. Programda DP'nin devletçilik anlayışının iktisadi şartların ve ihtiyaçların çizdiği yol olduğu vurgusu yapılarak kalkınma için ekonomi prensiplerinin serbest ekonomi-özel girişimcilik- olduğu vurgulanmış, bu amaç doğrultusunda yabancı sermaye teşviki ve dış borçlanma yollarının tercih edileceği belirtilmiştir (DP Parti Programı, 1946). Parti programında vurgulanan bu kavramlar, parti kurucularının ileti ve eylemlerine yansımış ve halkta yenilikçi bir parti oldukları imajını yaratılarak halkın desteği kazanılmaya çalışılmıştır. Milli irade ve demokrasi kavramlarıyla halkın yıllardan beri özlemini çektiği kavramlara vurgu yapılırken halkın yönetimsel gücü vurgulanmış ve parti programında yer alan "hükümet ve idare, halktan, halkla beraber ve halk için olmalıdır" ilkesiyle, tek parti yönetiminin "halka rağmen halk için" ilkesinin toplumda yarattığı anti-demokratik birikimden, serbest ekonomi, özelinde özel girişimcilik kavramlarına vurgu yapılarak da taşra burjuvazisinin (Büyük toprak sahipleri ve tüccarlar) desteğinin sağlanması amaç edinilmiştir (Tekeli, 1983: 1932).

Yeni kurulan bu partiye karşı başlarda Halk Partililerin düşünceleri bu partinin siyasal yaşamdaki ömrünün, daha önce kurulan partiler gibi kısa olacağı yönündeydi. Ancak bu, Halk Partililerin düşündüğü gibi olmamıştır. Demokrat Parti teşkilatlanma yapısını kısa sürede sağlamış ve halktan büyük ilgi görmüştür. Yaşanan bu durum karşısında Halk Partisi bazı reformlar ile DP'nin reformist parti imajını yıkmayı amaçlamıştır. Bu amaçla yapılan ilk hamle bir yıl sonra yapılması planlanan seçimleri erkene almak olurken aynı zamanda üniversitelere özerklik tanınması, bazı vergilerin kaldırılması, işçiye sigorta güvencesi getirilmesi, CHP'deki değişmez başkan ünvanının kaldırılması ve başkanın seçimle gelmesi prensibinin getirilmesi, basın kanununun 50. maddesinin kaldırılarak gazete kapatma yetkisinin hükümetten alınıp mahkemelere verilmesi, basın suçlarının affı gibi liberal hamlelerde yapılmıştır (Eroğul, 2017: 19).

CHP Meclis Grubu 26 Nisan 1946'da Saffet Arıkan başkanlığında toplanmış ve belediye seçimlerinin eylül ayından mayıs ayına alınmasına ilişkin tasarının görüşmeleri yapılmıştır (İnan, 2004: 50). Bu görüşmelerde DP sözcüsü Menderes, İnönü'nün 1 Kasım 1945'teki meclis açılış konuşmasındaki, seçimlerin bir buçuk yıl sonra yapılacağına ilişkin sözlerine atıfta bulunarak, "*Kanaatimiz odur ki seçimlerin yapılması zamanında bir değişiklik mevzuubahis ise bunların öne değil, biraz daha*

geri alınması gerekirdi. Türk Milleti şu aylarda gerçek bir siyasi teşkilatlanma devresindedir. Bu duruma göre tasarının tek parti idaresinin idamesi maksadıyla hazırlanmış olduğuna hükmetmek zarureti vardır" sözleriyle DP'nin tasarıya karşı olan tepkisini ifade etmiştir. Meclis'te yapılan görüşme sonunda ise tasarı kabul edilerek seçimlerin mayıs ayında yapılmasına karar verilmiştir (Toker, 1990(a): 102). Bu karar üzerine, DP bir beyanname yayınlayarak seçimlere girmeme kararı aldığını duyurmuştur.

Ayrıca aynı yılın haziran ayında ise bu sefer Halk Partisi, meclis'e genel seçimin erkene alınmasına ilişkin bir önerge vermiş ve bu önerge kabul edilmiştir. Bu durumu da teşkilat yapılanmalarına karşı yapılan bir hamle olarak nitelendiren DP yöneticileri, her ne kadar ilk başlarda seçimi boykot etme taraftarı gözükseler de parti taşra örgütlerinin seçime girme yönündeki baskıları ve mecliste temsil edilememe korkuları gibi etkenler neticesinde bu düşüncelerinden vazgeçmişlerdir (Şeyhanlıoğlu, 2011: 172). 16 Haziran 1946'da Ankara'da toplanan Demokrat Parti genel kurulu bir beyanname yayınlamış ve "*halkımızın reyini kullanmak ve milli iradeyi tam temsil edecek bir meclis kurmak hususunda duymakta olduğu arzu ve örfe uygun olacağı*" düşüncesiyle seçimlere iştirak edeceklerini açıklamışlardır (Vatan, 19 Haziran 1946: 7).

Siyasal arenada CHP ve DP arasında zaten var olan şiddetli tartışmalar seçim beyannamesinde belediye seçimlerindeki baskı ve şiddetin dillendirilmesiyle daha da şiddetlenmiş ve bu durum, iki kanadın taraftarlarına kadar sirayet etmiş, özellikle Ege bölgesinde olmak üzere taraflar kahvehanelerini ve hatta camilerini bile ayırma noktasına gelmiştir (Toker, 1990(a): 97). 1946 genel seçimlerine siyasi ve sosyal alandaki bu gelişmeler eşliğinde gidilmiştir.

21 Temmuz 1946 yılında yapılan genel seçim sonuçlarına göre CHP 396, DP 62 ve Bağımsızlar 7 milletvekilliyle meclis'te temsil hakkı elde etmiştir (Vatan, 25 Temmuz 1946: 1). Bu seçimler 16 yıl aradan sonra gerçekleştirilen ilk çok partili seçim olarak demokrasi tarihimizde yadsınamaz bir öneme sahipken aynı zamanda seçimler esnasında yaşanan olaylar neticesinde "şaibeli seçimler" olarak da demokrasi tarihimizde kara bir leke olarak yerini almıştır. Mayıs 1946'da yapılan seçimlerin hemen ardından ise halk üzerinde baskı kurulduğu, seçmenlere jandarma

zoruyla oy kullandırıldığı ve böylece seçmenlerin özgür iradelerine müdahale edildiği iddiaları gündeme gelmiştir.

10 Ocak 1947 yılında toplanan DP'nin birinci kongresinde ana davalar komisyonu raporu görüşülmüş ve Hürriyet Misakı olarak bilinen bu rapor oy birliğiyle kabul edilmiştir. Raporda yer alan maddeler şu şekildedir: Kanunlarımızda bulunan anayasaya aykırı ve antidemokratik hükümlerin tasfiyesi, yeni, demokratik ve tam güvenceli bir seçim kanununun yapılması, parti ve devlet başkanlığının aynı kişide bulunmaması, idarenin tarafsızlığının sağlanması ve bu taleplerin kabul edilmemesi halinde meclisin terk edilmesi ve mücadelenin milletin içine götürülmesi (Eroğul, 2017: 35).

Hükümet ve muhalefet arasındaki gerilimli ortamı yatıştırmak adına Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 12 Temmuz tarihinde bir beyanname yayınlamıştır. Memleket iç durumu üzerine yayınladığı bu beyannamede İnönü, siyasi partilerin idare mekanizması önünde eşit olduklarını ancak bunların ihtilalci metotlarla çalışmaması gerektiğini söylemiştir (Toker, 1990(a): 191). 12 Temmuz beyannamesi partiler arasındaki buzların erimesine neden olmuşsa da aynı zamanda Halk Partisi ve Demokrat Parti içindeki beyannameye karşı olan muhaliflerin seslerini yükseltmesine de neden olmuştur. CHP'de Başbakan Recep Peker, DP'de ise Kenan Öner, Hikmet Bayur gibi isimler beyanatla beraber partiler arasındaki yumuşak ilişkiye karşı çıkmışlardır. Her iki kesimde partiler arasında sert münakaşaların yaşanmasını isteyen isimleri bünyesinde barındırıyordu. Partiler karşılıklı olarak münakaşalarına kısa bir süre içinde olsa ara verirken her iki partide kendi içindeki muhalifler ile ayrı ayrı mücadeleye girmiştir. Bu mücadele sonunda Recep Peker hükümeti istifa etmek zorunda kalırken DP içindeki üç isim Fevzi Çakmak, Kenan Öner ve Hikmet Bayur partilerinden ayrılarak Millet Partisini kurmuştur (Toker, 1990(a): 213-239).

1950 genel seçimlerine gidilirken, 1946 yılından beri gündem de olan seçim kanunu değişikliği ile ilgili harekete geçilmiş ve 16 Şubat 1950'de meclis'te yapılan oylama sonucunda yeni seçim kanunu kabul edilmiştir. Kanunla birlikte gizli oy, açık sayım ilkesi yanında, seçimler için yargı denetimi ilkesi de getirilerek seçimin şeffaflığı ve güvenliği garanti altına alınmıştır (Eroğul, 2017: 68-69). Seçim kanununun kabulü ve seçim kararının alınmasının ardından CHP ve DP içinde

milletvekilliği adaylık yarışları başlamıştır. Her iki partide kendi içlerinde yaptıkları yoklamalar sonrasında aday listelerini belirlemiş ve bunları kamuoyuyla paylaşmıştır. Her iki partinin adayları incelendiğinde CHP aday listesinde bürokratlar ve askerler çoğunlukta olurken, DP aday listesinde ise, 89 avukat, 61 doktor, 57 tüccar, 54 çiftçi, 43 mebus, 40 memur, 141 diğer meslek grubundan adayların yer aldığı görülmektedir (Hürriyet, 23, 25 Nisan 1950: 7). Bu tablo incelendiğinde DP'nin aday listesinde daha çok sivile yer verildiği görülmektedir.

1.3.2. Demokrat Parti'nin I.Hükümet Dönemi (1950-1954)

Seçim kararının alınmasından sonra partiler seçim kampanyalarına girişmiş, bu amaçla Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde mitingler düzenlenmiş ve halk, bu mitinglere büyük ilgi göstermiştir. Halkın bu ilgisi, seçime katılımlarına da yansımıştır. Sekiz milyon seçmenin katıldığı 1950 genel seçim sonuçlarına göre Demokrat Parti genel oyların %54'ünü alarak iktidara gelmiştir (Milliyet, 17 Mayıs 1950: 1)[1]. Demokrat Partinin iktidara gelişiyle başlayan bu dönemi Ahmet Emin Yalman, "Basının Altın Devri" olarak nitelendirmiştir (Yalman, 1971: 258). Seçimlerden bir hafta sonra toplanan meclis'te Cumhurbaşkanlığına Celal Bayar, meclis başkanlığına Refik Koraltan seçilmiş ve DP'nin ilk kabinesi açıklanmıştır (EK-2).

Demokrat Parti, iktidara gelişinden 15 gün sonra ilk hükümet programlarını meclis'e sunmuştur. Bu program üzerinde CHP ve DP arasında şiddetli münakaşalar yaşanmıştır. Program üzerinde yapılan tartışmalar sırasında programı savunmak üzere kürsüye Menderes çıkmış ve konuşmasını yapmıştır. Bunun üzerine CHP Grup Başkanvekili Faik Ahmet Barutçu söz talebinde bulunmuş ancak meclis başkanlığı tarafından bu talep reddedilmiştir. Bunun üzerine partiler arasında program üzerinde başlayan tartışma, içtüzük tartışmaları üzerinden devam etmiştir. Zira meclis iç tüzüğüne göre, meclis'te son söz muhalefet milletvekillerine aittir (Toker, 1990(b): 40). İktidar ve muhalefet arasında bu sert münakaşalar, 12 Temmuz beyannamesiyle başlayan, 14 Mayıs seçimleriyle devam eden barış ortamının sonunun başlangıcını göstermektedir. Bu münakaşalar, hükümetin Kore'ye asker gönderme kararını Meclis onayına sunmadan alması üzerine usul tartışmaları üzerinden devam etmiştir.

---

[1] Milletvekili Sayıları: DP, 434; CHP, 52, Millet Partisi (MP), 1
Oy Oranları: DP, %54; CHP, %40; MP, %4

İkinci Dünya savaşı sürecinde 1945 Postdam konferansında SSCB'nin Uzakdoğu'da savaşa girmeyi kabul etmesi üzerine, Kore ikiye bölünmüş ve kuzey kısmı Sovyetlerin, güney kısmı Amerika'nın hareket sahası olarak belirlenmiştir (Armaoğlu, 2017: 408). Savaşın bitmesinin ardından ise her iki devlette Uzakdoğu hakimiyeti için bir üst olarak gördükleri Kore'nin üzerinden egemenliklerini tam anlamıyla kaldırmamıştır. 1950 yılında Kuzey Kore'nin Güney Kore'ye saldırması üzerine toplanan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Kore'ye müdahale kararı alır ve tüm BM üyesi ülkeleri bu konuda yardıma çağırır. Bu çağrı üzerine toplanan bakanlar kurulu, Kore'ye asker gönderilmesi kararı alır. Bu karar üzerine CHP genel sekreteri Kasım Gülek bir bildiri yayınlayarak, "*Ülke savunması ve harp ihtimallerinde hükümetin muhalefet partisi ile fikir birliği sağlamasının ülke birliğinin sağlanması için esas olduğunu*" belirterek muhalefetin görüşü alınmadan ve meclis'ten geçirilmeden alınan bu karara tepki göstermiştir. Hükümet ise Meclis'in BM yasasını kabul ettiğini ve onun çağrısını uymak için yeni bir meclis kararına gerek olmadığı ifadeleri ile bu kararı savunmuştur (Toker, 1990(b): 84, 109).

Kore'ye asker gönderme kararı alınmasının ardından Ankara'da, Kore'ye yollanmak üzere bir tugay oluşturulmuş ve Tuğgeneral Tahsin Yazıcı komutasındaki 4.500 kişiden oluşan bu tugay, 17 Ekim 1950'de Kore'ye varmıştır (Cumhuriyet, 18 Ekim 1950). Savaşın başlarında Kuzey Kore'nin ilerleyişi, Amerikan Birlikleri tarafından engellenirken, Çin birliklerinin savaşa dahil olmasıyla Amerikan kuvvetleri zor durumda kalmıştır. Amerikan kuvvetlerinin düştüğü bu durumdan kurtulması için Türk Tugayı yardıma gönderilmiştir. Kunuri'de iki bin kişilik Türk tugayı on bin kişilik Çin birliklerinin ilerleyişini durdurmuştur (Toker, 1990(b): 104). Kunuri zaferi olarak tarihe geçen bu olay sonrası başta ABD olmak üzere Avrupa ülkeleri Türk askerlerinden övgüyle söz etmeye başlamıştır. Türk basınında ise başta bu zafer haberleri olmak üzere Türk tugayında şehit ve gazi olan askerlerin haberleri de yer almaya başlamıştır. Her iki tarafında birçok kayıp vermesine neden olan Kore savaşı 27 Temmuz 1953'te imzalanan Panmunjom mütarekesi ile son bulurken Kuzey ve Güney Kore arasındaki sınır, savaşında başındaki şekliyle 38.enlemden tekrar çizilmiştir (Armaoğlu, 2017: 410).

Savaş, hükümetin Kore'ye asker gönderme kararını alırken düşündüğü gibi Türkiye açısından NATO'ya üyeliğin kapısını açan bir anahtar olmuştur. Savaş devam ederken 1951 yılında Ottowa'da toplanan NATO Bakanlar Konseyi, 21 Eylül'de yayınladıkları bildiri ile Türkiye ve Yunanistan'ı NATO'ya katılmaya davet etmiş, Londra'da imzalanan bir protokolle bu karar kabul edilmiştir (Armaoğlu, 2017: 468, 469). Türkiye Büyük Millet Meclisi de bu kararı 18 Şubat 1952'de oy birliğiyle onaylamış ve Türkiye'nin NATO'ya üyelik süreci böylece tamamlanmıştır (Milliyet, 19 Şubat 1952:1). Dış politika konusunda meclis bir milli birlik örneği göstererek tek vücut halinde hareket etmişse de Türkiye'de artan irticai faaliyetler hükümet ve muhalefet arasında iç politikada yaşanan gergin havanın daha da tırmanmasına neden olmuştur.

Demokrat Parti'nin kuruluşundan itibaren gerek parti bünyesinde gerekse onu destekleyen halk kitleleri içinde Cumhuriyet değerlerini benimseyen kitleler olduğu kadar Cumhuriyet ve Cumhuriyet değerlerine karşı olan bir kesimde var olmuştur. Bu kesim, Demokrat partiden Arapça ezan yasağının kaldırılması, şapka yerine fes'in geri getirilmesi, Latin harfleri yerine tekrar Arap harflerinin kullanılmaya başlanması ve kadınlar için çarsaf vb. isteklerde bulunmuştur. Demokrat yöneticiler bu taleplere karşı daha dikkatli bir şekilde kapalı kapılar ardında, bir takım partililer ise açık bir şekilde destek vermişlerdir.

Demokrat Parti'nin 1950 yılında iktidara gelmesinin ardından ise bu kesim partiden verilen sözlerin yerine getirilmesini ve taleplerinin karşılanmasını beklemeye başlamıştır. DP'nin ise bu konudaki ilk adımı Türkçeleştirilen ezanın tekrar Arapçalaştırılmasını içeren kanun teklifini meclis'e vermek olmuştur (Vakit, 14 Haziran 1950: 1). Gazetelerinde olaya dahil olmasıyla beraber kamuoyundaki bu tartışmalar eşliğinde DP, meclise bu konuyla ilgili bir tasarı getirmiş ve 1932 yılında millileşme hamleleri kapsamında Türkçeleştirilen ve Türkçe olarak okunan ezan meclis'teki oylama sonucunda Arapçalaştırılmış ve ezanın Arapça okunmasına karar verilmiştir. Bu kararın alınmasının üzerinden bir ay geçmeden başka bir karar ile Ankara radyosunda haftada üç gün Kuran okunması sağlanmıştır (Hürriyet, 6 Temmuz 1950: 1). Bu gelişmelerle seçim vaatlerinin gerçekleştiğini gören DP'liler, DP'nin Konya Kadınhan Kongresinde diğer talepleri olan fes, Arapça harfler ve çarşafı hükümete hatırlatmış ve bu isteklerin de yerine getirilmesini talep etmiştir.

Ayrıca aynı dönemde Ticanilerin Atatürk büstlerine saldırılarında da bir artış yaşanmıştır (Toker, 1990(b): 124, 127). Atatürk büstlerine yapılan saldırıları engellemek isteyen iktidar bunu 1951 yılında çıkardığı Atatürk'ü koruma kanunu ile yapmak istemiştir. Ancak ne irticai faaliyetlerin ne isteklerin nede Atatürk büstlerine saldırıların önüne geçilememiş hatta bu durum daha sonraki zamanlarda Atatürk aleyhinde kullanılan başka bir saldırı aracı haline gelmiştir.

Eylül 1952'deki DP Ankara İl Kongresinde ise, ihtiyacı olanlar dışında kadın memur çalıştırılmaması, Ankara Milletvekili Ömer Bilen'in pazar günleri Hacı Bayram camisinde verdiği vaazın radyo ile yayınlanması, köy okullarına din derslerinin konulması, radyo'da dini konuşmalar yapılması ve Ayasofya'nın cami haline getirilmesi talepleri dile getirilmiştir (Eroğul, 2017: 121).

Bu yaşananlar karşısında muhalefet partisi CHP sert açıklamalarda bulunurken, bu faaliyetleri ve talepleri eleştirenler hedef haline gelmiştir. Kasım 1951'de Vatan gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman, Malatya'da bir suikasta uğramış ve şans eseri bu suikasttan yaralı olarak kurtulmuştur. Olayın faali olarak yakalanan Hüseyin Üzmez adlı genç ifadesinde, karakterini ve yazılarını sevmediği Ahmet Emin Yalman'ı maddi ve manevi tesirleri altında bulunduğu adamlardan aldığı emir üzerine vurduğunu ve bunun için 120 lira aldığını söylemiştir (Toker, 1990(b): 213). Suikastla ilgili Ordu Cumhuriyet eski Savcısı ve olayın yaşandığı dönemde Vatan gazetesinin avukatı olan Mehmet Ali Sebük[2] şunları söylemiştir (Kabacalı, 1994, 235):

> *"Yalman Menderes aleyhinde yazmaya başlayınca Necip Fazıl'ı Ankara'ya çağırdılar. Hukuk dışı bir davranışa sokmak istediler. Gözümün önünde Samet Ağaoğlu, ona 170 bin lira verdi. Daha sonra Büyük Doğu'da Ahmet Emin dinsizdir, imansızdır diye kampanya başladı. Yaza, yaza Malatya suikastını yarattılar. Ahmet Emin beş kurşun yedi, tesadüfen kurtuldu. Menderes'in haberi vardı".*

[2] Aynı zamanda Nazım Hikmet'inde avukatlığını yapan Sebük, 1954 yılında DP İzmir milletvekili olarak parlamentoya girecektir.

Yaşanan bu son olay ile gerek CHP'nin gerekse DP içindeki irtica karşıtı kesimin sesini fazla yükseltmesi üzerine hükümet irtica faaliyetleri ile ilgili tedbirler almak zorunda kalmıştır. Samsun Milletvekili Fehmi Ustaoğlu DP'den ihraç edilmiş, Said-i Nursi aleyhinde Samsun ağır ceza mahkemesinde dava açılmış, milliyetçiler derneği kapatılmış, Necip Fazıl'ın muavini tutuklanmış, Necip Fazıl'da Malatya'ya gönderilmiştir. Ayrıca siyasi amaçlarla dini istismar etmekle suçlanan Büyükdoğu, Sebilürreşat ve İslamiyet gibi gerici ve dinci yayınlar hakkında soruşturmalar açılmış. İrticai faaliyetlere zemin hazırladığı iddia edilen Millet Partisi[3] kapatılmıştır (Eroğul, 2017: 122; Toker, 1990(b): 229 283; Ahmad, 1996: 59). Demokrat Partinin iç politika'da muhalefete karşı uyguladığı sertlik politikası basın iktidar ilişkilerine de yansımıştır.

Demokrat Parti gerek parti kuruluş beyannamesi gerekse seçim beyannamesinde belirttiği üzere, ekonomi politikası olarak serbest ekonomi modelini benimsemiştir. Bu politikayla ilgili ilk icraat 1950 yılının ağustos ayında özel girişimi desteklemek adına "Türkiye Sınai Kalkınma Bankası"nın kuruluşuyla olmuştur (Eroğul, 2017: 92). Ayrıca aynı yıl meclisten Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ve Petrol Yasası geçirilmiştir (Toker, 1990(b): 279). 1 Kasım 1950'de Meclis açılış konuşmasında hükümetin ekonomi politikalarıyla ilgili konuşan Bayar, Milli ekonominin temelinin ziraat olduğunu ve yatırımların bu alanda yoğunlaştırılacağına söylemiş, özel girişimcilik hususunda ise rekabet ortamına meydan veren politikaların benimseneceğini, bu hususla ilgili Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankasından Türkiye Sınai Kalkınma Bankasına 9 milyon dolar bir kredinin temin edildiğini ve bu kredi ile Samsun, Haydarpaşa, İzmir ve İskenderun limanlarının inşa, tevsi ve ıslahına başlanacağını sözlerine eklemiştir. Konuşmasında Devlet kuruluşlarının özelleştirilmesi hususuna da değinen Bayar, *"Şimdilik, kibrit, bira, rakı, konyak, likör ve av malzemesinin inhisar mevzundan çıkarılarak serbest ticarete bırakılması uygun görülmüştür"* demiştir (Tutanak Dergisi, 1.Kasım 1950). Bayar'ında ifadelerinde beyan ettiği üzere bu dönemde Türkiye'yi cazip bir yatırım merkezi olarak gören yabancı sermaye çıkarılan kanunla beraber Türkiye'ye büyük

[3] Millet Partisi mensupları, kapatmanın ardından Cumhuriyetçi Millet Partisi adıyla bir parti kurar ve 1954 seçimlerine bu partiyle katılır. Bu parti 1958'de Türkiye Köylü Partisi ile birleşerek Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi adını alacak ve 1969 yılında da parti, ismini Milliyetçi Hareket Partisi olarak değiştirecek ve günümüze kadar varlığını devam ettirecektir.

yatırımlar yapmaya başlamıştır. Ayrıca aynı dönemde ABD ekonomik yardımının da sürmesi Türkiye'de özel girişimciliğin büyümesini teşvik etmiştir (Tunçay, 1983: 1978).

İktidarın ilk yıllarında hem ABD yardımlarıyla hem de yabancı kuruluşlardan aldıkları krediler ile ekonomik anlamda rahatlayan DP, Türkiye'nin temel kalkınmasının tarım sektörünün iyileştirilmesiyle gerçekleşeceğini düşünmüştür. Bu politika gerekliliği olarak tarım arazilerinin genişletilmesi, tarımda makineleşme, tohum destekleme, zirai mücadele yardımları ve çiftçiye kredi gibi yatırımlar gerçekleştirilmiştir. Hükümet ayrıca çiftçinin ürünlerinin alımında yüksek fiyat politikası uygulayarak, çiftçinin kalkınmasını hızlandırırken aynı zamanda çiftçinin almış olduğu kredilerin geri ödemesindeki aksaklıklarında önüne geçmiştir. Bu yatırımlar ve iyi giden hava koşulları sonucunda ürün kalite ve verimi artış, ürün bolluğu yaşanmıştır. Ürün bolluğu ihracata olanak vermiş ve bunun sonucunda tarımsal gelirde bir artış görülmüştür. 1943 yılında 5 Milyon ton olan hububat üretimi 1955'te 14 milyonu aşarken çiftçilik ve hayvancılıkta 1949 yılında 3.5 milyon olan gelir 1953 yılında 7 milyon'u geçmiştir (Toker, 1990(b): 240).

Özellikle tarım sektörüne yapılan yatırımlar DP'nin tarımsal kesim tarafından desteğini arttırırken DP 1954 seçimlerine giden süreçte bu yatırımları temel seçim kampanyası olarak kullanmıştır. 12 Mart'ta meclis'te alınan karar ile 2 Mayıs 1954'te seçim yapılma kararı alınmıştır (Toker, 1990(b): 291).

1.3.3. Demokrat Parti'nin II. Hükümet Dönemi (1954-1957)

4 Mayıs 1954'de gerçekleşen genel seçim sonuçlarına göre, Demokrat Parti, genel oyların %57'sini alarak meclis'te tek başına iktidar olacak çoğunluğu elde etmiştir.[4] Seçim sisteminin bir sonucu olarak DP, genel oyların %57'sini almasına rağmen mecliste milletvekilliklerinin %94.82'sini almıştır (Toker, 1991(a): 19). Seçim sonuçlarından on gün sonra toplanan meclis'te Cumhurbaşkanlığına Celal Bayar, meclis başkanlığına Refik Koraltan tekrar seçilirken, Adnan Menderes'e yeni kabineyi kurma yetkisi yeniden verilir. Menderes tarafından yeni kabine 17 Mayıs'ta kurulmuştur (EK-3).

[4] Seçim sonuçlarına göre oy dağılımı: DP, %57; CHP,% 35; CMP (Cumhuriyetçi Millet Partisi), %3. Meclis Milletvekili Dağılımları: DP:504, CHP:31, CMP: 5, Bağımsız: 2 (Milliyet, 04.05.1954).

Yeni bakanlar kurulunun ilk icraatlarından biri, "Milletvekili seçimi Kanununun Bazı Maddelerinin değiştirilmesine ve Bazı Maddelerinin Kaldırılmasına Dair Kanun" tasarısını ile "Kırşehir Vilayetinin Kaldırılmasına ve Nevşehir Kazasında (Nevşehir) adiyle Yeniden Bir Vilayet Kurulmasına Dair Kanun" tasarısını 30 Haziran 1954'te kabul etmek olmuştur. Bu kanun ile Kırşehir il statüsünden ilçe statüsüne indirilirken Nevşehir'e il statüsü verilmiştir. Seçim Kanunu değişikliğiyle ise siyasi partilerin ortak liste halinde aday göstermesinin önüne geçilirken devlet memurlarına seçimlerden altı ay önce, seçimin yenilenmesi veya erken seçim yapılmasına karar verilmesi durumunda ise yedi gün içinde istifa etme zorunluluğu getirilmiştir (Madde 35). Ayrıca kanunun kaldırılan 46. maddesinin yerine "*Devlet ve Hükümet işlerinde vazife alanların, bu işler etrafında yapacakları konuşmalarla, alâkalı daire ve müesseselerin kendi faaliyetlerini gösterir şekilde yayınlıyacaklârı her türlü matbua seçim propagandası mahiyetinde sayılmaz.*" maddesi getirilmiştir (Resmi Gazete, 7 Temmuz 1954). Bu madde muhalefetin, hükümet ile devlet işlerini birbirine karıştırdığı ve devlet işlerini seçim propagandası yapmakla suçlaması üzerine alınmıştır. Metin Toker'e göre, 1954 seçimlerinden sonra Çankaya'da Cumhurbaşkanı bir yemek verir ve yemeğe DP üst yönetimini davet edilir. Burada yaptığı konuşmada Bayar, CHP'den milletvekili adayı olup da seçilemeyen devlet memurlarının tekrar göreve başlamasını istemediğini söyler ve "*bundan sonra ince demokrasiye paydos*"der. İşte bu yapılan değişiklik bu politika gereğidir (1991: 26).

> Kırşehir'in ilçe yapılmasına dair kanunun tasarısının nedeni "*Köylerden kaza ve vilâyet merkezine gelen vatandaş, resmî ve hususi işini gördükten sonra aynı günde tekrar köyüne dönmek imkânına kavuştuğunda günlük masraflarından vareste kalır ve bu da hizmetlerin iktisadi ve müsmir olmasını sağlar. Yakınma getirilen umumi hizmetlerden suhuletle ve az masraf ihtiyariyle faydalanan ve süratle köyüne, aile ve işinin başına dönen vatandaş memnuniyet ve Devlete karşı haklı bir muhabbet duyar*" şeklinde açıklanmıştır.

Kırşehir Milletvekili (CMP Genel Başkanı) Osman Bölükbaşı ise kararın hissi ve siyasi olarak alındığını söyler ve iktidarı zulmetmek ile itham eder (Tutanak

Dergisi, 30 Haziran 1954). Baskıcı eğilimin göstergesi olan bu değişiklikler muhalefeti kendi içinde iş birliği yapmaya iterken iktidar ile aralarının açılmasına neden olmuştur. Ayrıca iktidar partisi içinde de muhaliflerin sesini çıkarmasına neden olmuş ve DP'li 11 milletvekili 1955'te ispat hakkı önergesini meclise sunmuştur. Önergeyle 1949 yılında getirilen bakanlar ile ilgili iddialarda ispat hakkını yasaklayan maddenin kaldırılması talep edilmiştir (Toker, 1991(a): 104). Bu görüşmelerin meclis tatilinden sonra yapılmasına karar verilir. Meclis tatilinden sonra ise ispat hakkı isteyen isimler divana sevk edilir ve partiden ihraç edilir. Bu karar üzerine partiden ihraç edilen dokuz ismi destekleyen 10 Milletvekili de partiden istifa eder. Daha sonra 19'lar olarak anılacak bu isimler 19 Kasım 1955'te Hürriyet Partisini kurmuşlar ve beyannameleriyle *"Partimizin tüzüğünün hakim karakteri bizzat parti içinde demokrasidir"* demişlerdir (Milliyet, 20 Kasım 1955:1). Partiden ayrılan isimleri hıyanetle suçlayan Menderes, DP'nin dördüncü büyük kongresinde *"Her sabah uyanınca sırtımızda hıyanetin hançerini mi hissedeceğiz?, Mebus seçildikten sonra partiyi tekmeleyenlere karşı elbette tedbir bulacağız. Şunu arz edeyim ki mesele ispat hakkı değildir. Bunu sadece bayrak yapmak istiyorlar"* demiştir (Erer, 1963: 259). Hükümet gerek muhalefet tarafından gerekse kendi partisi içindeki muhalif kesim tarafından sert eleştirilere maruz kalarak iç politikada zorlu bir süreç geçirirken dış politikada da Yunanistan ile aralarında yaşanan Kıbrıs sorunu hükümeti zor durumda bırakmıştır. Ayrıca bu konuyla ilgili 6-7 Eylül gecesi İstanbul ve İzmir'de yaşanan olaylar iktidara karşı eleştirilerin artmasına neden olmuştur.

1954'te tarım ürünlerinde kötü hava şartları yüzünden bir azalış görülür, hükümet bu açığı ABD'den 300 bin ton buğday ve 200 bin ton arpa alarak kapatmaya çalışmıştır (Tunçay, 1983: 1979). Ancak bu alımda iç piyasadaki talebi karşılamazken başta un, şeker, kahve vb. temel tüketim mallarını bulmak zorlaşmaya başlamıştır (Özer, 2015: 20). Bu durumun bir getirisi olarak fiyatlarda bir artış gözlenirken, karaborsa meydana gelmiş ve paranın değerinin düşmesi üzerine enflasyon baş göstermiştir. Hükümet yaşanan bu durum karşısında ise çareyi ABD'den 300 milyon dolarlık ek bir kredi istemekte bulmuş ancak ABD 30 milyon dolarlık hibe vermekle yetinmiştir (Eroğul, 2017: 161). Türkiye'nin içinde bulunduğu bu durum özel yatırımlarında azalmasına neden olmuştur. Bu duruma

önlem olarak ise hükümet KİT'ler (Kamu İktisadi Teşebbüsleri) aracılığıyla kamu yatırımlarını arttırma yolunu tercih etmiştir (Sungur, 2015: 79).

Demokrat Parti'nin ilk dönemlerindeki tarım politikaları tarımsal büyümeyi sağlamışsa da bu politikalardan bazıları çeşitli olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir. Tarımda makineleşme toprağın sürülmesi, gübrelenmesi, sulanması, ürün hasadı ve zamansal tasarruf sağlarken aynı zamanda insan gücüne ihtiyacın azalmasına ve tarım işçilerinin işsiz kalmasına neden olmuştur. Köyde işsiz kalan tarım işçilerinin yalnızca 10/2'si köyde kendisine yeni bir iş bulabilirken geri kalan işçiler ise yeni bir iş bulabilme umuduyla büyük şehirlere göç etmiştir (Aktaran: Özer, 2015: 204). Kente göçen işçilerden şanslı olanlar sanayi sektöründe kendilerine iş bulabilmişse de bu seferde konut sıkıntısıyla karşı karşıya kalmışlardır. Bu sorunu iş yerlerinin yakınlarındaki boş buldukları arazilere derme çatma yapılar yaparak aşmaya çalışan işçiler, İstanbul'un kentleşme problemine neden olmuşlardır. Bu durum karşısında hükümet 1953 yılında "Bina yapımını teşvik ve izinsiz yapılan binalar hakkında Kanun" adıyla bir tasarı hazırlamış ve meclis'e sunmuştur. Meclis'te yapılan oylama sonucunda kabul edilen bu tasarı, o tarihe kadar yapılmış olan gecekondulara bedeli ödenmek şartıyla tapu verileceği hükmünü getirmiş ve böylece kaçak yapılar yasallaştırılmıştır (Resmi Gazete, 29 Temmuz 1953).

Tarımda makineleşme aynı zamanda yedek parça bakımından dışa bağımlı kalınmasına neden olmuştur. Tarım ürünlerinin iç piyasayı besleyememesi sonucu dış kaynaktan tarım ürünü alımı, makine yedek parçası vb. ithalat alımlarının devam etmesine karşın ihracatta bir azalış yaşanması, ithalat ihracat dengesizliğini ortaya çıkarmış ve bunun sonucu olarak dış ticaret açığı meydana gelmiştir. Ekonomide yaşanan bu olumsuzluklar 1954 yılına kadar hızla artan milli gelirde de bir düşüş yaşanmasına neden olmuştur (Eroğul, 2017: 194).

Ekonomideki bu gerileme muhalefetin ve basının hükümeti eleştirme nedenleri arasına girerken halkta da özellikle temel tüketim mallarındaki yokluklar nedeniyle hükümete karşı bir hoşnutsuzluk meydana gelmiştir. Hükümet ise bu yaşananlar karşısında çareyi iç politikadaki baskıcı uygulamalarını arttırmakta bulmuştur.

1954 seçimlerinden sonra iktidarını sağlamlaştıran DP'nin artan baskıcı uygulamalarına karşı muhalefet partileri bir arayışa girmiş ve DP'nin gücünü

kırmanın muhalefet arasında yapılacak bir işbirliğinden geçtiği kararına varılmıştır. Bunun ilk uygulaması ise 1955 yerel seçimlerinde kendisini göstermiştir. CHP ve CMP yerel seçimlere girmeme kararı almıştır (Toker, 1991(a): 119). Bu süreçte DP parti grubunda da muhaliflerin seslerini yükseltmesi ve bazı bakanların istifalarını dile getirmeleri üzerine bakanlar istifalarını verir ancak Menderes gruptan tek başına güven oyu alır (Toker, 1991(a): 173). Kurulan yeni hükümet, Ankara ve İzmir'den sıkıyönetimin kaldırılması, 1954'ten sonra seçim yasasında yapılan değişikliklerin iptali, devlet memurlarında emeklilik süresinin 25 yıla indiren kanun yerine eskisi gibi 30 yıla çıkaran kararlar alır (Toker, 1991(a): 179).

1957 seçimlerine giden süreçte ise üç muhalefet partisi (CHP, CMP ve HP) ortak bir bildiri yayınlayarak rejimle ilgili sorunları halka bildirmiştir (Toker, 1991(a): 207). Ancak muhalefetin bu birlik kararını seçim yasasında yaptığı değişiklikle engelleyen hükümet, 27 Haziran 1956'da kabul edilen "Toplantılar ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkında Kanun" tasarısının ikinci ve üçüncü maddesiyle siyasi partilerce ya da siyasi propaganda amaçlı toplantı ve gösterilerin seçim dönemlerindeki propaganda dönemi dışında yapılması yasaklanmış ve bu maddede belirtilen haller dışında açık veya kapalı toplantı ve gösteriler için en az 48 saat önceden o yerin en büyük mülki amirine beyanname verilmesi zorunlu kılınmıştır (Resmi Gazete, 30 Haziran 1956). Bu karar ile muhalefet partilerinin toplantı ve gösterileri kısıtlanmış, seçim propaganda süreçleri dışında toplantı ve gösteri düzenlemelerinin önüne geçilmiştir. Bu karar üzerine muhalefet meclis'i terk ederek boykot yoluna gitmiştir (Eroğul, 2017: 185).

Ekonomideki kötü gidişinde etkisiyle beraber, DP, erken seçim kararı alır ve seçim tarihi olarak 27 Ekim 1957'yi belirler. Bu karara ilk tepki DP'nin son zamanlardaki gidişatından memnun olmayan parti kurucularından Köprülü'den gelir. Köprülü, DP'nin eski kimliğini yitirdiğini, parti programından ayrıldığını belirtmiş ve demokrasiye inananların her türlü ihtilafa rağmen işbirliği yapmasının vatan borcu olduğunu söylemiştir (Milliyet, 8 Eylül 1957: 1). Demokrat partiye yönelik ilke ve programından ayrıldığı yönündeki eleştirilerine Vatan gazetesindeki makaleleriyle devam eden Köprülü, 1946 yılında CHP milletvekiliyken de demokrasi mücadelesini verdiği gazetede 1957 yılında da aynı mücadeleyi verdiği söylemiş ve DP'nin aradan

geçen 10 senede eleştirdiği tek parti yönetimi prensiplerini benimsediğini ve otoriterleştiğini söylemiştir (Köprülü, 1957: 3).

Köprülüyle başlayan süreçte DP'den istifalar, milletvekilleri ve parti üyeleri düzeyinde devam etmiştir. DP milletvekilleri Edibe Sayar ve Dr. Ziya Atığ'ın yanı sıra İzmit'te 234, Sivas'ta 75, Manisa'da 6 bin parti üyesi DP'den istifa etmiştir. (Vatan, 10 Ekim 1957: 1; Cumhuriyet, 9 Ekim 1957: 1).

Hükümet ise kendi içindeki karışıklıklardan bir fayda çıkarmaması için muhalefeti zor durumda bırakmak adına "*Milletvekilleri Seçimi Kanununun 35 ve 109 uncu maddelerinin tadiline ve bu kanuna muvakkat bir madde ilâvesine dair Kanun*" adıyla bir tasarıyı meclis'e getirmiş ve 11 Eylül'de tasarının kabul edilmesiyle beraber, siyasi partiler bir seçim bölgesinin çıkaracağı milletvekili sayısı kadar aday göstermek zorunda bırakılmış, aday gösteremeyen siyasi partilerin bütün seçim bölgelerinde seçime girme hakkını kaybedeceği, seçim tarihinden altı ay evvel partilerinden ayrılmayanların başka bir partiden aday olamayacağı gibi değişiklikler yapılmıştır (Resmi Gazete, 13 Eylül 1957).

1.3.4. Demokrat Parti'nin III. Hükümet Dönemi (1957-1960)

27 Ekim 1957'de gerçekleşen genel seçimlerde Demokrat Parti'nin oylarında %10'luk bir azalış yaşanmıştır. Buna karşın CHP'nin oylarında % 5'lik bir artış gözlenmiştir. Demokrat Parti bu oy kaybıyla beraber genel oyların %47'sini alırken seçim sisteminin bir sonucu olarak DP, 426; CHP, 176; CMP ve Hür Parti (HP) ise 4 milletvekili ile meclis'te temsil hakkı elde etmiştir. Bu sonuçla beraber muhalefetin genel oy toplamı %53 olmasına karşın meclis'in 2/3 ekseriyetinin DP'nin alması seçim sisteminin bir getirisidir (Hürriyet, Milliyet 29 Ekim 1957: 1). Daha oy verme işlemi bitmeden Radyo'dan seçim sonuçlarının ilan edilmeye başlanması muhalefet tarafından çok sert bir şekilde eleştirilmiş, İnönü bu konuyla ilgili olarak radyo mesulleri ile ilgili tahkikat yapılmasını istemiştir (Cumhuriyet, 29 Ekim 1957: 1).

Sonuçların açıklanmasının ardından seçimlerle ilgili birçok usulsüzlük haberleri il ve ilçelerden gelmeye başlamıştır. İstanbul Beyoğlu'ndan gelen haberlere göre bazı oy torbaları kaçırılmış, birçok oy torbası seçim kuruluna mühürsüz olarak götürülmüştür (Vatan, 28 Ekim 1957: 1). Bu iddialardan bir başkası CHP tarafından dile getirilmiştir. CHP, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmayan 20 bin kişinin oy

kullandığını iddia etmiş ve başta İstanbul olmak üzere, Bilecik, Diyarbakır gibi 16 şehirde seçim sonuçlarına itiraz etmiştir (Vatan, 31 Ekim 1957: 1; Milliyet, 28 Ekim 1957: 1). Bilecik ve Diyarbakır'da il seçim kurulları CHP'nin itirazlarını kabul ederken İstanbul'da reddedilir (Milliyet, 31 Ekim 1957: 1). Ancak yüksek seçim kurulu Bilecik seçimlerinin tekrarlanması kararını itirazın kanuni sürede yapılmadığını söyleyerek reddeder (Milliyet, 9 Kasım 1957: 1). CHP'nin seçim sonuçlarına gösterdiği bu tepki CHP tabanında da görülmüştür.

Cumhuriyet bayramı etkinliklerinde başta Kayseri, Çanakkale, Samsun, Giresun, Gaziantep, Mersin olmak üzere birçok ilde DP'liler ve CHP'liler arasında nümayiş ve kavgalar yaşanmış, Kayseri'de meydana gelen olaylarda 16 kişi yaralanmıştır. Gaziantep ve Mersin'de yaşanan olaylara ise yayın yasağı getirilmiştir. Olaylar ile ilgili İnönü, DP'lileri suçlarken, Menderes'te CHP'lileri suçlayan açıklamalar yapmıştır (Cumhuriyet, Milliyet, 30 Ekim 1957: 1). Gaziantep ve Mersin'de yaşanan olaylar şu şekilde cereyan etmiştir. Gaziantep'te CHP'nin seçimleri kazandığı ilan edilir, ancak daha sonra sabaha karşı civar köylerden bin kadar yeni oy gelmiş ve seçimi DP'nin kazandığı ilan edilmiştir. Bu sonuca tepki gösteren CHP'liler Cumhuriyet bayramında belediye binasına yürür ve binaya saldırırlar. Polisinde sert müdahalesiyle iyice büyüyen olay sonucunda tutanaklar, oylar ve belgeler pazartesi günü tekrar incelenmek üzere adliye'ye götürülür ancak adliye pazar günü yanar. Ayrıca bu olaylar sonucunda aralarında Cemil Sait Barlas ve Ali İhsan Göğüş gibi isimlerin bulunduğu pek çok CHP'li tutuklanır (Pulur, 2009: P.6). Mersin'de ise CHP'li Mahmut Boytunç silahla öldürülür. Olayın faili olarak DP'li Zeki Budur ve Murat Sevim tutuklanmış, ancak olayın gerçek failinin DP İçel Milletvekili Hüseyin Fırat olduğu söylentileri çıkmıştır (Toker, 1991(b): 15).

Tüm bu olaylar yaşanırken 1 Kasımda toplanan Meclis'te Cumhurbaşkanlığına Celal Bayar, Meclis Başkanlığı'na da Refik Koraltan tekrar seçilir (Milliyet, 2 Kasım 1957). Hükümeti kurmakla görevlendirilen Menderes'in yeni kabineyi kurması yaklaşık olarak bir ay kadar zaman almıştır. Bunda ülkede yaşanan olaylar ve parti içindeki muhaliflerin saflarını belli etmeye başlamaları ile yaşanan karışıklıklar etkili olmuştur (EK-4).

Yeni kabinenin kurulmasının ardından ilk icraatlardan biri muhalefetin meclis faaliyetlerini kısıtlayan meclis iç tüzüğünün kabul edilmesi olmuştur. DP grubu

Meclis iç tüzüğü değişikliğine yönelik Meclis'e verdikleri önergenin gerekçesini "*çalışamaz hale gelen meclis'i tekrar çalışabilir hale getirmek*" olarak açıklamıştır (Toker, 1991(b): 42). 28 Aralık 1957'de kabul edilen yeni iç tüzükle beraber muhalefet faaliyetleri soru hakları ve cezai uygulamalar ile kısıtlanmıştır. Meclis soru haklarıyla ilgili yapılan düzenleme ile sorulara eğer yazılı yanıt istenirse bunun yanıt süresi bir ay olarak belirlenmiş, soruya muhatap vekil ise, vekil bu soruya memleketin emniyeti ve güvenliği gerekçesiyle cevap vermeme hakkına sahip olmuştur. Soruların cevaplandırılması için cuma günü 1 saatlik müddet ayrılırken soruyu soran vekilin meclis'te bulunmaması durumunda sorunun yazılı soru isteği olarak değerlendirileceği belirlenmiştir. Meclis'teki cezai uygulamalar ile ilgili düzenlemeyle ise aynı birleşimde 2, bir ay içinde 3 kez ihtar cezası almak, meclis'te gürültü yapmak ve meclis'in çalışmasını engellemeye yönelik hareketlerde bulunmak, meclis üyelerine karşı hareket ve tehdit'te bulunmak takbih (kınama) cezasına neden olan davranışlar olarak belirlenmiş ve kınama cezası alan vekilin bir aylık tahsisatının beşte birinin kesileceği hükme bağlanmıştır. Kınama cezası da vekilin meclisten çıkarılma cezası almasının nedenleri arasında sayılırken bu cezanın yaptırımı üç birleşim ile on iki birleşim olarak belirlenmiştir. Bu cezalara uymayan vekillerin aylıklarının ise yarısının veya tümünün kesilmesi olanaklı hale getirilmiştir (Resmi Gazete, 6 Ocak 1958). Alınan bu kararla beraber iktidar ve muhalefet arasındaki münakaşalar en sert raddeye varmış ve ilerleyen dönemlerde meclisteki münakaşalarda iktidar ve muhalefet milletvekilleri yumruklaşmaya varan kavgalara girişmişlerdir (Toker, 1991(b): 39).

İç politikada hükümet muhalefet partilerine karşı baskıyı o kadar arttırmıştır ki bu durum muhalefet partileri arasında iktidarın ne olursa olsun gitmesi gerektiği düşüncesinin ortak payda olarak belirmesine yol açmıştır. Bu düşünce dahilinde ilk adım Hür Parti'den gelmiş ve ekim 1958'de muhalefetin birleşip tek bir güç olarak hükümetle mücadeleye girişmesi gerektiğini açıklamıştır (Milliyet, 6 Ekim 1958:1). Bu doğrultuda ilk adım ise CMP ile Köylü Partisinden gelmiş ve 16 Ekim 1958'de iki parti birleşerek Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) adını almıştır (Milliyet, 17 Ekim 1958: 1). Hür Parti ise kasım ayına gelindiğinde CHP'ye katıldıklarını ilan etmiştir (Milliyet, 25 Kasım 1958: 1). Bu gelişmelerle beraber iktidara karşı tek vücut olarak birleşip mücadele etme yoluna girmek isteyen

muhalefet partilerinin kendi içlerindeki anlaşmazlıklar neticesinde bu düşünce tam anlamıyla gerçekleşememiştir. Ancak bu gelişme muhalefet cephesindeki iktidara karşı bir güç birliği yapıldığı gerçeğini değiştirmemektedir. Muhalefet cephesindeki bu birleşmeye karşı DP'de Vatan Cephesini kurmuştur. Tüm bu gelişmeler Türkiye'de birbirinin tam zıttı iki cephenin oluşmasına neden olmuş ve toplum adeta iki tabakaya ayrılmış ve bu kutuplaşma şiddet eylemlerini de beraberinde getirmiştir.

Mayıs 1959'da CHP Genel Başkanı İnönü yurt gezileri kapsamında Uşak'a gitmiştir. Heyeti karşılamak üzere istasyonda bekleyen vatandaşlar arasında DP'lilerde yer almıştır. İnönü'yü taşıyan trenin istasyona varmasının ardından istasyonda CHP'li ve DP'li vatandaşlar arasında bir arbede yaşanmış, bu arbede de İsmet İnönü, DP'li bir vatandaşın attığı taş ile başından yaralanmıştır. Ayrıca bu arbede de 4 CHP milletvekili de dövülürken 6 gazeteci de saldırıya uğramıştır. Yaşanan bu durum karşısında ise İçişleri Bakanı Namık Gedik, yaşanan bu olaylardan CHP'nin sorumlu olduğunu söylemiştir (Milliyet, 2 Mayıs 1959: 1). Yurt gezilerine ara vermeden devam eden İnönü, Uşak'ın ardından İzmir'e gitmiştir. İnönü İzmir'de yoğun bir sevgiyle karşılanırken aynı gün DP İzmir İl Merkezine dinamit atılmış, muhalif Demokrat İzmir gazetesine saldırı düzenlenmiştir (Milliyet, 3 Mayıs 1959: 1). İzmir gezisinin ardından İnönü, uçakla İstanbul'a geçmiş ve aracıyla şehir merkezine doğru yola çıkmıştır. Araç Topkapı'ya geldiğinde bazı vatandaşlar tarafından saldırıya uğramış, orada bulunan bir binbaşı ve askerlerin müdahalesiyle araç yoluna devam edebilmiştir (Eroğul, 2017: 221). Bu olayın ardından olaya ilişkin yapılan tahkikatın seyrine tesir edebilir gerekçesiyle olayla ilgili her türlü yayına yasak getirilmiştir (Milliyet, 5 Mayıs 1959: 1). CHP yaşanan bu olaylarla ilgili meclise tahkikat önergesi vermiş, ancak bu öneri meclis gündemine alınmamış bunun üzerine CHP milletvekilleri meclis'i terk etmiştir. 27 Mayıs darbesinin ardından Topkapı'da yaşanan olaylarla ilgili 12 DP'li, Uşak olaylarıyla ilgili de 29 kişi tutuklanmıştır (Milliyet, 12 Mayıs 1959; 28 Haziran 1960: 1).

Yaşanan bu olaylar iktidarla muhalefet arasındaki münakaşaların iyiden iyiye sertleşmesine neden olmuş, neredeyse her birleşimde bu münakaşalar, milletvekillerinin kavgalarıyla sonuçlanmıştır. Meclis içinde başlayan bu kavgalar meclis koridorlarına kadar taşınmıştır. 15 Mayıs 1959'da CHP ve iktidar milletvekilleri arasında çıkan kavgada koridor camları ve iskemleler kırılmış, 11

milletvekili yaralanmıştır (Milliyet, 16 Mayıs 1959: 1). 1960 yılına Meclis'teki bu tartışma ve kavgalar ile gelinmiş, ancak seçim kararının alınması ve partilerin seçim kampanyaları kapsamında yurt gezilerine çıkmaları başka hadiselere, bu hadiselerde başka tartışmalara neden olmuştur. Seçim kararının alınmasının ardından partiler seçim kampanyaları kapsamında yurt gezilerine çıkmıştır. Hükümet ise İnönü'nün yurt gezilerini engellemeye yönelik uygulamaları bu dönemde yürürlüğe koymuştur.

Nisan 1960'da İnönü, yurt gezisi kapsamında trenle Kayseri'ye doğru yola çıkmıştır. İnönü'nün Kayseri'ye yola çıkmasını engellemek adına Kayseri Valisi şehirde bütün siyasi toplantıları yasakladığını ilan etmiş ve İnönü'nün treni Kayseri il sınırında durdurulur ve trenin tekrar hareket etmesine ancak 3 saat sonra izin verilmiştir. Kayseri'nin ardından Yeşilhisar'a doğru yola çıkan İnönü'nün önü İncesu'da kesilir ve İnönü burada 9 saat askeri kordon altında bekletilir (Milliyet, 3,4 Nisan 1960: 1). CHP bu olaylarında araştırılması için meclis'e bir tahkikat önergesi verirken DP ise ayaklanma hazırlamakla itham ettiği CHP için Meclis tahkikatı açılmasına yönelik bir önergeyi meclis'e vermiştir (Milliyet, 8 Nisan 1960: 1).

Bu önerge DP'li iki milletvekili (Mazlum Kayalar ve Baha Akşit) tarafından CHP'ye yönelik suçlamaların araştırılması için verilmiştir. Bu önergelerin görüşmeleri sırasında İnönü, *"Şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal meşru bir haktır. Bu yolda devam ederseniz sizi ben bile kurtaramam"* demiştir. Bu konuşması üzerine İnönü'ye meclis toplantılarına 12 oturum katılmama cezası verilir ve konuşmaları meclis tutanaklarından silinir (Birand vd. 1991). Meclis görüşmelerindeki her türlü eleştiriye rağmen DP milletvekillerinin oylarıyla öneri 18 Nisan 1960'da kabul edilir ve tahkikat komisyonu kurulur ve tahkikat komisyonu her türlü siyasi faaliyeti durdururken 19 Nisan tarihli gazeteler komisyonun 3 tebliğiyle çıkar.

1954 yılında başlayan ekonomik bunalım devresi Demokrat Parti'nin son iktidar döneminde de devam etmiştir. DP hükümetinin bu dönemdeki temel ekonomi politikası azalan yabancı yatırımları arttırma ve dış kaynaktan yeni krediler sağlamak üzerine kurulmuştur. Bunu gerçekleştirmek adına 1958 ağustos'unda Türk parası devalüe edilerek 12 yıldır 2.80 lira seviyelerinde seyreden dolar 9 liraya çıkarılmıştır (Tunçay, 1983: 1981). Devalüasyonla beraber ithalatta kısılmış, bu durum ise ithal malların fiyatlarının yükselmesine neden olurken devalüasyon'un bir etkisi de

üretimi az olan ihraç mallarının fiyatlarının yükseltilmesi şeklinde kendini göstermiştir (Eroğul, 2017: 242). Bu dönemde tekel maddelerine %50-60 arasında zam yapılmış, şeker fiyatları arttırılırken, satışları durdurulmuş ve satışlar beyannameye tabi tutulmuştur (Milliyet, 21 Kasım 1958: 1). Bu ekonomi politikalarıyla dış kaynaktan kredi destekleri bekleyen Menderes'e ilk yardım Almanya'dan gelmiş ve yapılan görüşmeler sonucunda Almanya Türkiye'ye 50 milyon dolar kredi vermeyi kabul etmiştir. Bu gelişmeden iki gün sonra ise Avrupa Tediye Birliği (ATB) Türkiye'ye 200, para fonu da 50 milyon dolar kredi açılacağını açıklamıştır (Milliyet, 29, 31 Temmuz 1958: 1). Aynı dönemde ABD ile de bir yardım antlaşması yapılmış ancak antlaşmanın maiyeti açıklanmazken İngiltere'nin de 10 milyonluk kredi açacağı ilan edilmiştir (Milliyet, 1 Ağustos 1958: 1). Daha önce alınan dış borçların ödemelerinin bitmemiş olmasına rağmen dış kaynaktan yeni krediler alınarak ekonomiyi düzeltmeye yönelik politika izlenmesi, borçların geri ödenmesinde sıkıntılar yaşanmasına neden olmuştur. Paris'te yapılan antlaşma ile alınan 400 milyon dolarlık yeni kredinin 12 yılda ödenmesine karar verilmiştir (Milliyet, 13 Mayıs 1959: 1). DP'nin dış borçlanma üzerine politikası ile ilgili İsmet İnönü, CHP Kadıköy İlçe Kongresinde DP'nin 8 yılda dışarıya 1 Milyar 100 milyon dolar borçlandığını söylemiştir (Toker, 1991(b): 116). Zira 27 Mayıs darbesinden sonra yapılan açıklamada borçların toplamı 12 Milyardan fazla olduğu, sadece son 10 yılda Amerika'dan alınan iktisadi ve askeri yardımların 2 Milyar 644 Milyon dolar olduğu açıklanmıştır (Milliyet, 18 Haziran 1960: 1).

Ayrıca bu dönemde dış ticaret açığını azalmaya yönelik olarak para arzını düşürmek için banka kredileri 30 Haziran 1958 seviyelerinde dondurulmuştur (Eroğul, 2017: 241). Ancak bu uygulama bankaları zor durumda bırakmış ve bankalar kredi haddinin arttırılmasını talep etmiştir (Milliyet, 7 Ağustos 1958: 1). Bu durum en çokta DP'nin ilk hükümet dönemi sağladığı kredi olanaklarıyla kalkınan çiftçinin DP'den uzaklaşmasına neden olmuştur. Türk ekonomisinde yaşanan bu durumla beraber halkın alım gücü azalırken, temel tüketim mallarında bir azalış yaşanmıştır. Bu durumun bir getirisi olarak fiyatlarda bir artış yaşanmış ve buna paralel olarak karaborsa baş göstermiştir. Ekonomideki bu kötü seyir diğer politik gelişmelerle beraber DP'ye yönelik tepkilerin artmasına neden olmuştur.

1.3.5. 27 Mayıs Darbesi ve Yassıada Yargılamaları

27 Nisan 1960'da Tahkikat Komisyonu'na olağanüstü yetkiler verilmesini içeren kanun teklifi kabul edilir. Bunun üzerine İstanbul ve Ankara'da üniversite talebeleri bu kanunu protesto mitingleri düzenlemiş ve bu mitinglere kolluk kuvvetleri tarafından çok sert şekilde müdahale edilmiştir. Bu yaşananlar üzerine İstanbul ve Ankara'da örfi idare ilan edilirken, üniversite ve yüksekokullar 1 ay tatil edilmiş, olayların yayını da yasaklanmıştır. İçişleri Bakanlığından yapılan tebliğle çıkan olaylarda 1 öğrencinin öldüğü, 31 kişinin yaralandığı açıklanmıştır (Milliyet, 28, 29, 30 Nisan 1960: 1). Bu olayların ardından gençliğin ikinci protestosu 5 Mayıs'ta 555K parolasıyla[5] Ankara Kızılay meydanında yapılmıştır. Bu protestoların ardından 19 Mayıs etkinlikleri bir başka protestoya neden olmaması için yasaklanmıştır. 21 Mayıs'a gelindiğinde ise Harbiyeliler Ankara'da bir yürüyüş yaparak zafer anıtına kadar gider ve orada İstiklal Marşını okuduktan sonra dağılırlar. Bu iktidar tarafından bir ihtilal girişimine zemin hazırlayacak faaliyet olarak değerlendirilir ve Celal Bayar'ın yaveri Mustafa Tayyar'ın önerisiyle hükümet Harp okulunu tatil edip, silahlarıyla beraber öğrencileri İzmir'e nakletme kararı alır. Bu karar harbiye komutanı Sıtkı Ulay'a bildirilir. Ancak kararın bildirildiği komutan 27 Mayıs'ta darbeyi gerçekleştirecek komitenin bir üyesiydi. Ulay'ın bu kararı darbe komitesine bildirmesi üzerine ihtilal hazırlıkları hızlanmıştır (Birand vd. 1991). Takvim yaprakları 27 Mayıs'ı saat gece 03.00'ü gösterdiğinde tanklar sokaklara inmiş ve radyo'dan okunan darbe bildirgesiyle yönetime el konulduğu ilan edilmiştir. Radyo'dan darbe bildirisini okuyan Alparslan Türkeş darbenin amacını, demokrasinin içine düştüğü buhran ve son yaşanan olaylar neticesinde kardeş kavgasına meydan vermemek olarak açıklarken partiler üstü bir idarenin nezaret ve hakemliği altında en kısa zamanda adil ve serbest seçimlerin yapılacağını ve kim seçilmiş olursa olsun seçimi kazananlara idarenin teslim edileceğini beyan etmiştir (Birand vd. 1991). Bildirinin okunmasından sonra Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes başta olmak üzere DP milletvekillerinin tutuklanması ile ihtilal gerçekleşmiş ve 10 yıllık Demokrat Parti hükümeti devrilmiştir. Demokrat Parti'nin 10 yıllık iktidarından Türk basını açısından geriye, basın hürriyetine

[5] 555 K Parolası: 5.Ayın 5.Günü Saat 5'te Kızılay Meydan'ında

vurulan kelepçe ve onlarca tutuklu gazeteci kalmıştır. Samet Ağaoğlu'na göre ise Menderes gazetecilerin kurbanı olmuştur (Ağaoğlu, 2004: 133).

27 Mayıs Darbesinin bildiri metninde de belirtilen demokrasi ve seçim vurgusu Milli Birlik Komitesi Başkanı Cemal Gürsel'in darbeden sonra yaptığı açıklamada görülmektedir. Gürsel konuşmasında, dürüst bir demokrasi nizamının kurulacağını ve seçimlerin derhal yapılacağını ifade etmiştir (Milliyet, 28 Mayıs 1960: 1). 27 Mayıs darbesinin başarıya ulaşması üzerine yönetime el koyan Milli Birlik Komitesi (MBK)'nin üç gün sonra kurulan yeni hükümeti ilan edilmiştir (EK-5).

Kabinenin kurulmasına müteakip çalışmalarına hız kazandıran komite, yeni bir anayasanın yapılması, danışma ve ayan meclisi kurulması gibi düşüncelerine hız vermiştir. Gürsel, yeni bir anayasa hazırlamakla görevlendirilen üniversite profesörlerinden anayasa taslağını 15 gün içinde hazırlamalarını istemiştir (Yalman, 1971: 365). Bu kapsamda 12 Haziran'da geçici kanun ilan edilmiş ve bu kanunda Milli Birlik Komitesinin görevi, yeni anayasa ve seçim kanunun yapılmasına müteakip demokratik usullere göre yapılacak bir seçimle yeni bir hükümet kuruluncaya kadar Türk Milleti adına hakimiyet hakkını kullanması olarak tanımlanmıştır. Ayrıca kanunla beraber bakanları denetleme ve kanun yapma yetkisi Milli Birlik Komitesine verilmiş ve eski Cumhurbaşkanı, Başbakanı, bakanları ve eski iktidar mensuplarını yargılamak üzere "Yüksek Adalet Divanı"nın kurulmasına, sanıkların sorumluluklarının araştırılması ve haklarında son tahkikatın yapılarak Yüksek Adalet Divanına verilip verilmemelerine karar vermek amacıyla "Yüksek Soruşturma Kurulu"nun oluşturulmasına karar verilmiştir (Resmi Gazete, 12 Haziran 1960).

Kanun kapsamında Milli Birlik Komitesi tarafından 30 Haziran tarihli karar ile Yüksek Soruşturma Kurulu Başkanlığına Yargıtay 6.Ceza Dairesi Başkanı Celalettin Kurelman'ı getirirken, kurul üyeliklerine Orhan Akkaya (Yargıç Yüzbaşı), Fahri Ar (Savcı), Ahmet Bayram (Maliye Hesap Uzmanı), Semih Belen (Yargıç Üsteğmen), Naci Benli (Yargıtay Üyesi), Hakkı Kamil Beşe (Vakıflar eski Genel Müdürü), F. Siret Değermen (İstanbul 5. Asliye Hukuk Yargıcı), Haydar Demiraslan (Yargıç Yarbay), Altay Egesel (İzmir Cumhuriyet Savcısı), Mazhar Hiçşaşmaz (Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi), Sırrı Kalayoğlu (Yargıtay Üyesi), Mustafa Karaoğlu (Ankara Yargıcı), Ziya Kayla (Maliye Teftiş Heyetinden), Niyazi Kırdar

(Emet Cumhuriyet Savcısı), Fahrettin Kıyak (Cumhuriyet Başsavcı Yardımcısı), Kâzım Kiziroğlu (Yargıtay Üyesi), Hikmet Kümbetlioğlu (Danıştay Üyesi), Turgut Lüleci (Yargıç Yüzbaşı), Orhan Ok (Yargıç Binbaşı) Turgut Cemal Özdöl (Yargıç Yüzbaşı), Fazlı Öztan (Yargıtay Üyesi), Fahrettin Öztürk (Yargıtay Raportörü), Mustafa Hayrettin Perk (Yargıtay 2. Hukuk Dairesi Başkanı), İbrahim Senil (Danıştay 2. Daire Başkanı), Cebbar Şenel (Cumhuriyet Başsavcı Yardımcısı), Süleyman Taşer (Yargıç Binbaşı), Vecihi Tönük (Danıştay Üyesi), Fehmi Tüzün (Yargıtay Üyesi), Avni Yurtsever (İstanbul Vilâyeti Hukuk Müşaviri), Adil Yücefer (Hesap Uzmanları Kurulundan) getirilmiştir (Resmi Gazete, 1 Temmuz 1960). Ancak bir süre sonra sağlık sebepleriyle görevinden ayrılan Kurelman'ın yerine kurulun başkanlığına Mustafa Hayrettin Perk getirilmiştir (Milliyet, 18 Temmuz 1960: 1).

Yapılan soruşturmayla 450 kişinin Anayasayı ihlalden Yüksek Adalet Divanına sevkine karar verilirken (Milliyet, 3 Eylül 1960: 1) eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar ise Milli Birlik Komitesi tarafından Cumhurbaşkanı tarafsızlığı ilkesine aykırı davrandığı, Anayasayı aykırı kararları kabul ederek de Anayasayı ihlal ettiği gerekçeleri ile vatan ihaneti suçuyla yargılanmak üzere Yüksek Adalet Divanına sevk edilmiştir (Resmi Gazete, 13 Temmuz 1960).

Yüksek Soruşturma Kurulu tarafından haklarındaki soruşturmalar neticesinde yargılanmak üzere Yüksek Adalet Divanına sevk edilen sanıkların duruşması 14 Ekim 1960 yılında başlamıştır. İlk duruşma Anayasayı ihlal suçuna ait kararnamenin okunması ve Celal Bayar ve Nedim Ökmen'in köpek davası ile başlamıştır (Milliyet, 15 Ekim 1960: 1). Bu davada Bayar, kendisine Afgan kralı tarafından hediye edilen bir köpeği değerinden fazla bir tutar karşılığı (20 bin lira) Atatürk Orman Çiftliği (AOÇ) hayvanat bahçesine verdiği ve gelen bu parayla İzmir'de bir köyde Çeşme yaptırmak suretiyle bedeli devlet bütçeleri tarafından karşılanan, devlet makamları arasındaki hediyelerin şahsi hediye gibi değerlendirilemeyeceğine aykırı davrandığı gerekçesiyle suçlanmıştır. Mahkemede bu husus kendisine sorulan ve konuşmasına "*evvelemirde şunu arz etmek isterim. Bu kadar küçük bir meseleden dolayı yüksek mahkemenin karşısına çıktığım için manevi sahada en büyük azabı çekmiş bulunuyorum*" sözleriyle başlayan Bayar, işin para kısmıyla ilgilenmediğini, Ziraat Vekaleti tarafından ödenen paranın İzmir Valiliğine gönderilmesini istediğini,

kendisinin bu paraya elini dahi sürmediğini ve giden bu parayla çeşmenin yapıldığını söylemiştir. Bu köye çeşme yaptırma istediğini ise *"Bu köy milli mücadele yıllarında çok hizmet etmiş ve benimle beraber harekata bilfiil iştirak etmişlerdi. Benden böyle bir şey bekliyorlardı"* sözleriyle açıklamış ve devlet makamları arasındaki hediyelerin şahsi olabileceğini söylemiştir (Duruşma Tutanağı, 1960: 6). Menderes ise bebek davası adıyla bilinen davada Ayhan Aydan'dan olma bir bebeği öldürme ve bu suça azmettirmek suçlamasıyla yargılanmış ancak bu dava neticesinde Menderes için bu davadan dolayı verilen tevkif müzekkeresinin geri alınmasına ve davanın anayasayı ihlal davasıyla birleştirilmesine karar verilmiştir (Duruşma Tutanağı, 1960: 78).

Yassıada davalarının bir diğer konusunu da 6-7 Eylül olayları oluşturmuştur. Sanık sandalyesinde Celal Bayar, Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu, Fuat Köprülü, Fahrettin Kerim Gökay, Alaettin Eriş, Kemal Hadımlı, Mehmet Ali Balin, Mehmet Ali Tekinalp, Hasan Uçar ve Oktay Engin'in oturduğu davanın iddianamesi, 6-7 Eylül olaylarının DP Hükümeti tarafından Kıbrıs ile ilgili siyasetindeki kararsızlığı gizlemek ve kamuoyunu başka noktalara çekmek ve Yunan ve İngiliz kamuoyunda tesir yaratmak için tertiplendiği yönündedir.

Duruşmada Bayar bu soruya, *'her milli hareketi takip etmekliğimize maddeten imkan yoktu. O zaman efkarı umumiye şu halde idi ki, en küçük hadisede nümayiş ve miting yapmak arzu ediyordu. Binaenaleyh bunu yakinen takip etmek benim için mümkün değildi. İstanbul'daki hadisenin mürettibi olmadığını; eğer mürettibi olduğunu en ufak bir şekilde hissetmiş olsaydım vicdanıma, Allaha ve tarihimize karşı en büyük günahı işlediğimi itiraf ederdim"* cevabını Menderes ise, Kıbrıs Türktür Cemiyetini kendisinin kurması sebebiyle müdafasının Yüksek Soruşturma Kurulu tarafından kabul edilmediğini ancak cemiyetin bu olayla ilgili masum olduğunun ortaya çıktığını bu sebepten ötürü derneği kendisinin kurmasının ve rozetini taşımasının kendisini suçlu göstermesinin imkanı olmadığını söyleyerek böyle bir tertibin mevcut olmadığını söylemiştir. Dava sonucunda ise Celal Bayar ile ilgili Anayasa'nın 41. Maddesi ve Milli Birlik Komitesinin 7.7.1960 tarihli kararı gereğince hakkında tahkikat yapılamayacağına, Fuat Köprülü, Fahrettin Kerim Gökay, Alaettin Eriş, Mehmet Ali Balin, Mehmet Ali Tekinalp, Hasan Uçar ve Oktay Engin'in tevkif kararlarının geri alınmasına karar verilirken Adnan Menderes

ve Fatin Rüştü Zorlu ise olayların düzenlenmesinden sorumlu oldukları gerekçesiyle 6'şar yıl hapse mahkum edilmiştir (Dava Tutanağı, 1960: 5, 8 541; Öymen, 2008: 460).

Başta bu davalar olmak üzere Yassıada'da Vinilex ve Standart şirketleri yolsuzluğu, yolsuzluk ve döviz kaçakçılığı, zimmet ve irtikap, Topkapı, Kayseri, Geyikli ve üniversite olayları, Vatan Cephesi davası, devlet radyosunun propaganda aracı olarak kullanımı ve örtülü ödenek davası gibi pek çok dava görülmüş, davaların birçoğu anayasayı ihlal davasıyla birleştirilmiştir. 15 Eylül 1961 yılına gelindiğinde ise anayasayı ihlal davası sonuca bağlanmış ve 15 kişi hakkında idam kararı verilmiştir. Milli Birlik Komitesinde alınan karara göre, Celal Bayar'ın idam cezası 65 yaşın üstünde olması sebebiyle müebbet hapis cezasına çevrilirken Refik Koraltan, Agah Erozan, İbrahim Kirazoğlu, Ahmet Hamdi Sancar, Nusret Kirişçioğlu, Bahadır Dülger, Emin Kalafat, Baha Akşit, Osman Kıvrakoğlu, Zeki Erataman ve Rüştü Erdelhün'ün idam cezaları da müebbet hapse çevrilmiş, Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın idam cezaları ise onaylanmıştır (Resmi Gazete, 16 Eylül 1961).

Yassıada yargılamalarıyla bir devir kapanırken siyasal arenada Milli Birlik Komitesi öncülüğünde hazırlanan yeni anayasa kabul edilmiş, yeni siyasi partiler kurulmuş, bir ay sonra (15 Ekim 1961) gerçekleştirilecek genel seçimler için faaliyetler başlamıştır. Demokrat Parti bayrağını devralan yeni parti ise 11 Şubat 1961'de Genelkurmay eski Başkanı Ragıp Gümüşpala önderliğinde kurulan Adalet Partisi olmuştur.

1.4. Merkez Sağ İdeolojinin Devamı: Adalet Partisi

13 Aralık 1960 tarihli Kurucu Meclis Kanunu, demokrasi ve hukuk devleti prensiplerinin gerçekleştirmek ve seçim kanununu en kısa sürede tamamlayarak iktidarı yeni kurulacak meclis'e devredinceye kadar yasama yetkisi ve yürütme organını denetleme yetkisini Milli Birlik Komitesine vermiştir (Aydemir, 2011: 506). Milli Birlik Komitesi lideri Cemal Gürsel'in darbenin hemen ardından yaptığı açıklamada belirttiği ve kurucu meclis kanununda da vurgulanan nokta yeni seçimlerin en erken sürede yapılması ve iktidarın sivillere devredilme hususu olmuştur. Bu amaçla 11 Şubat 1961'de 6 yeni parti (Memleketçi Parti (MP),

Cumhuriyetçi Mesleki Islahat Partisi (CMIP), Çalışma Partisi (ÇP), Mutedil Liberal Parti (MLP), Türk İşçi ve Çiftçi Partisi (TİÇP) ve Adalet Partisi) 13 Şubat 1961'de ise aralarında Yeni Türkiye Partisi (YTP)'nin de olduğu 7 parti Türk siyasal hayatına katılmış ve CHP ve CMKP ile ekim 1961'de yapılacak seçimlerde iktidar yarışına girmiştir (Milliyet, 12, 14 Şubat 1961: 1). Bu partiler arasında Demokrat Parti'nin mirasçısı olduğu iddiasıyla ortaya çıkan Adalet Partisi hem 1961 seçimlerinde en çok oy alan ikinci parti olmuş hem de Türk siyasal hayatına Süleyman Demirel gibi önemli bir siyasi aktör kazandırmıştır.

1.4.1. Adalet Partisi'nin Kuruluşu ve İlk Seçim Deneyimi

Adalet Partisi 11 Şubat 1961'de Genelkurmay eski Başkanı Ragıp Gümüşpala liderliğinde Necmi Ökten, Tahsin Demiray, Şinasi Osma, Etem Menemencioğlu, Muhtar Yazır, Cevdet Perin, Kamuran Evliyaoğlu, İhsan Önal, Emin Acar tarafından kurulmuştur (Adalet Partisi Tüzüğü, 1961: 30). AP, parti programında milletin devlet idaresiyle kaynaşması ve idareye sürekli olarak iştirak etmesinin esas olduğu belirtilerek milli irade vurgusu yapılırken, ekonomik olarak özel teşebbüs ve yabancı sermaye teşviki taraftarı olduklarını vurgulanmışlardır. İktisadi kalkınmanın temel şartlarından birinin emek ile sermaye arasındaki çatışmaları önlemek ve bu iki unsurun ahenkli bir biçimde çalışmasını sağlamak olduğu belirtilmiştir. İdare de ademi merkeziyetçiliğin uygulanmasıyla beraber mahalli idarelerinde güçlendirilmesi öngörülmüştür (Adalet Partisi Programı, 1961). Demokrat Parti'nin mirasını üstlenen AP, parti sembolü olarak risale üstüne konulmuş bir kitap ve kitabın arkasından doğan güneş simgelerini kullanmıştır. Bu sembol Kur'an olarak yorumlanmış zaten askerler tarafından hoş karşılanmayan AP yöneticileri gelen tepkileri önlemek adına kitabın bilimi temsil ettiğini söylemiştir.

Adalet Partisi kuruluşunun ardından düzenlenen birinci olağan kongresinde genel idare kurulu ve teşkilat başkanlığına 1955'te DSİ (Devlet Su İşleri) genel müdürü olan Süleyman Demirel seçilmiştir. Bu Türk siyasetine damga vuracak bir siyasi aktörün siyasi hayata attığı ilk adım olmuştur.

Ülkede hakim olan askeri yönetim arasında genel seçimlerin ardından hükümeti CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün kuracağı ve Cumhurbaşkanı olarak Cemal Gürsel'in seçilip yeni yönetimin bu şekilde oluşacağı düşüncesi hakimdi. Ancak yeni

kurulan partiler arasında Demokrat Parti'nin devamı olan partilerin[6] yer alması askerde bir memnuniyetsizlik yaratmıştır. Bu memnuniyetsizlik askeri yönetimi endişeleri konusunda bir tedbir almaya itmiştir. Bu amaçla seçimlerin hemen öncesinde seçim sonuçlarının getireceği tehlikeleri engellemek adına milli anlaşma belgesi parti liderlerine imzalattırılmıştır. Bu belge AP'nin iktidara gelmesi durumunda ihtilalin meşruluğuna ve Yassıada kararlarına karşı gelinmeyeceğini garanti altına almıştır (Aydemir, 2011:529). Siyasi parti liderleri yeni bir darbe endişesi ile bu antlaşmaya imza atmışlardır. 1961 genel seçimlerine bu atmosfer içinde gidilmiş ve 15 Ekim 1961'de genel seçimler yapılmıştır.

Seçimlerin ardından 26 Ekim'de toplanan TBMM'de yapılan oylama sonucunda Cemal Gürsel, 607 oyun 434'ünü alarak Cumhurbaşkanı seçilirken Meclis Başkanlığına Fuat Sirmen, Senato Başkanlığına da Suat Hayri Ürgüplü seçilmiştir (Milliyet, 27, 29 Ekim 1961: 1). Seçimlerin ardından hiçbir siyasi partinin meclis çoğunluğunu sağlayamaması nedeniyle hükümet kurmak amacıyla CHP lideri İnönü, AP lideri Gümüşpala ve YTP lideri Alican arasında üçlü koalisyon görüşmeleri yapılmış, ancak görüşmelerde bir antlaşmaya varılamaması üzerine Cumhurbaşkanı Gürsel, hükümeti kurma görevini en çok oyu alan siyasi parti'nin lideri İsmet İnönü'ye vermiştir. İnönü'nün koalisyon hükümeti kurulması için AP ve YTP liderleriyle yaptığı görüşme sonunda CHP ve AP milletvekillerinden oluşan Türkiye'nin ilk koalisyon hükümeti 21 Kasım 1961'de kurulmuştur (EK-6).

Siyasi ve ekonomik anlayış bakımından birbirinin zıttı olan bu iki parti arasındaki koalisyon hükümetinde kısa sürede antlaşmazlıklar baş göstermeye başlamıştır. Bu antlaşmazlıkların başında eski DP'lilerin affı ve çalışma hayatının yeniden düzenlenmesi meseleleri gelmiştir (Aydın ve Taşkın, 2015: 117). Hükümet kendi içindeki antlaşmazlıklarla boğuşurken bir yandan da 1961 seçimlerinden memnun olmayan subayların yeni bir askeri müdahale tehdidiyle baş etmek zorunda kalmıştır.

1961'de gerçekleşen seçim sonuçlarından rahatsız olan Kara Harp Okulu Komutanı Kurmay Albay Talat Aydemir ve onun gibi subaylar, seçimlerin derhal

[6] AP ile beraber 1961 senesinde kurulan Yeni Türkiye Partisi'de Demokrat Parti'nin devamı olduğunu söyleyerek kurulmuş ancak halk Demokrat Parti'nin temsilcisi olarak AP'yi görmüş ve tercihini AP'den yana kullanmıştır

iptali ve bütün partilerle beraber Milli Birlik Komitesi'nin de feshedilmesini istemiştir (Yalman, 1971: 385). Ancak bu cunta girişimi başta Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay olmak üzere kuvvet komutanlarının karşı çıkması sonucu engellenebilmiş ve meclis bu şartlarda açılmıştır.

Gerek asker içindeki cuntacı subayların eylemleri gerekse koalisyon hükümeti içindeki uyuşmazlık neticesinde 30 Mayıs 1962'de İsmet İnönü istifa etmiştir (Milliyet, 31 Mayıs 1962: 1). Bu istifanın ardından Cumhurbaşkanı Gürsel tarafından hükümeti kurmak adına tekrar görevlendirilen İnönü, YTP ve CKMP liderleriyle koalisyon görüşmelerine başlamış ve 25 Haziran 1962'de Türkiye'nin ikinci koalisyon hükümetini, 25 Aralık 1963'te ise üçüncü koalisyon hükümetini bağımsız milletvekillerinin desteğiyle kurmuştur. İç politikada kurulan koalisyon hükümetleri arasındaki antlaşmazlıklardan dolayı sürekli bir istikrarsızlık dönemi baş göstermiştir.

Bu arada Adalet Partisi Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala 6 Haziran 1964'te kalp krizi geçirmiş ve vefat etmiştir. Bu gelişme üzerine Saadettin Bilgiç geçici genel başkanlığa getirilmiş, bu görevini 27 Kasım 1964'te başlayan AP büyük kongresine kadar sürdürmüştür. Genel kongredeki yapılan oylama sonucunda genel başkan adaylarından Süleyman Demirel, 1679 oyun 1072'sini alarak genel başkanlığa seçilmiştir (Milliyet, 30 Kasım 1964: 1). Partililerin büyük desteğiyle genel başkanlığa gelen Demirel, 1965 yılında hükümetin düşürülmesinde büyük pay sahibi olmuş ve yeni kurulan seçim hükümetinde hem devlet bakanı hem başbakan yardımcısı olmuştur.

1965 yılının şubat ayında meclis bütçe görüşmelerinde hükümetin güvenoyu alamaması sonucu hükümet düşmüştür. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı Gürsel, hükümeti kurma yetkisini Suad Hayri Ürgüplü'ye vermiş ve bir seçim hükümeti kurulmuştur (EK-7). Bu kabine 10 Ekim genel seçimlerine kadar görevde kalmıştır.

1.4.2. Adalet Partisi'nin I.Hükümet Dönemi (1965-1969)

10 Ekim 1965'te yapılan genel seçim sonuçlarına göre AP, yüzde 63'den fazla oy alırken 260 milletvekili elde etmiştir. 22 Ekimde toplanan Meclis'te AP'li Ferruh Bozbeyli meclis başkanlığına seçilirken 27 Ekim'de AP hükümetinin ilk kabinesi ilan edilmiştir (EK-8).

Hükümetin kurulmasının ardından ilan edilen hükümet programında vurgulanan konular arasında, bir af kanun tasarısının hazırlanacağı, hızlı kalkınma adına milli tasarrufların artırılacağı, devlet masraflarının kalkınma üzerindeki yükünün hafifletilmeye çalışılacağı, devlet kontrolünde bulunmasına gerek kalmayan İktisadi Devlet Teşekküllerinin halkın kontrol ve mülkiyetine açılacağı, karma teşekküllerin kurulmasının teşvik edileceği hususları yer alırken sanayi alanında, akaryakıt, demir - çelik, motorlu nakil vasıtaları, petrol sanayi, alüminyum sanayi, kimya ve kağıt sanayi gibi çeşitli alanlarda daha büyük yatırımlara gidilerek ithalat mallarını ikame etmeye yarayacak döviz tasarrufu ile ilgili tedbirlerin alınacağı ve üçüncü bir demir - çelik fabrikası kurulması için derhal çalışmalara başlanacağı vurgulanmıştır. İmar faaliyetleri alanında karayollarımızın, demiryollarımızın, limanlarımızın ve hava meydanlarımızın ıslahı ve genişletilmesine büyük önem verileceği ve Asya ile Avrupa arasında karayolu irtibatını sağlamada önemli bir vazifesi olacak olan İstanbul Boğazı Köprüsü Projesinin gerçekleştirileceği beyan edilmiştir.

> Ayrıca programda dikkat çeken bir ayrıntı sosyal adalet ile ilgili işlerden bahsedilen bölümde yapılan komünizm eleştirisidir. Bu bölümde AP programında *"Mülkiyeti ortadan kaldıracak, servet düşmanlığı yaparak, biriken gelir ve sermayeyi devlet zoruyla ferdler arasında bölmeğe kalkarak, sosyal adaleti sağlama çabaları, bugün en doktriner ülkelerde bile terkedilmiştir. Sosyal adaleti gerçekleştirmek için modern devletin elinde müterakki vergiler, halk kitleleri yararına genişleyen kamu fâaliyetleri, hür sendikacılık ve kollektif pazarlıkla ücretlerin tespiti ve kârdan pay alınması gibi birçok vasıtalar mevcuttur. Mülkiyet imkânlarını geniş kitleler arasında yayan çeşitli tedbirler, memlekette üretim şevkini ve kazanç arzusunu baltalamadan, fertler arasında daha adil bir gelir ve servet dağılımını mümkün kılmıştır"* ifadelerine yer verilmiştir (I. Demirel Hükümeti Programı, 1965).

Adalet Partisi'nin hükümetinin ilk yıllarında hükümet programında belirtilen hususların hayata geçirilmesi için yoğun bir çalışma içine girişilmiştir. Hükümetin ilk icraatlarından biri kısmı af kanunu tasarısını hazırlayıp meclis'e sunmak olmuştur.

Bu tasarı 1963'te kalkışılan darbe girişimine katılanları kapsadığı gibi DP'lileri de kapsamaktaydı (Ahmad, 1996: 192). Af kanunu ağustos ayında meclis'te kabul edilirken CHP, Yassıada mahkumlarının affını protesto gösterileri düzenlemiştir. İmar faaliyetleri kapsamında boğaz köprüsü yapımı için istimlak faaliyetlerine de hemen başlanmış ancak köprünün temellerinin atılması 1970 yılını bulmuştur (Milliyet, 14 Kasım 1965: 1). Ayrıca Haziran 1966'da Keban Barajının inşaatına başlanmıştır. Ayrıca yatırımların finansmanının karşılanması bakımından Sovyetler ile 25 Mart 1967'de Türk-Rus Ekonomik İşbirliği antlaşması imzalanmış ve Sovyetler Türkiye'ye sanayi işletmelerinin kurulması için 200 Milyon dolarlık bir kredi açmıştır. Alınan bu kredi ile İskenderun Demir Çelik Fabrikası, Seydişehir Alüminyum Fabrikası, Aliağa Petrol Rafinerisi, Bandırma'da sülfürikasit, Artvin'de kontrplak fabrikası, Oymapınar Hidroelektrik Santralı yapılmıştır. Verilen 200 milyon dolarlık kredinin %60'ının geri ödemesi ise geleneksel Türk tarım ürünleriyle yapılmıştır (TBBM Genel Kurul Tutanağı, 1999).

AP hükümeti, ekonomik sahada iç ve dış borçlanmaya ağırlık vermiştir. Bu kapsamda 1966 yılında Fransa'dan 72 Milyon Frank, 1967'de Avusturya'dan 26 Milyon Avusturya Şilini, Norveç'ten 4 Milyon 200 bin Norveç Kuronu (4.2 Milyon), Belçika'dan 35 Milyon Belçika Frankı borç alınmıştır (Resmi Gazete, 27 Mart 1967: 7, 8, 14 Nisan 1967). Alınan bu borçlar imar, tarım ve sanayi faaliyetlerinde kullanılmış, Türkiye bir kalkınma sürecine girmiştir. AP'nin ilk hükümeti döneminde (1965-1969) büyüme hızı %7 olurken enflasyon'da 3,2'ye gerilemiş ancak 1965'e oranla dış borçlanma %50 oranında artmıştır (Aydın ve Taşkın, 2015: 151).

Adalet Partisi içindeki huzursuzluklar AP'nin ilk kabinesinin belirlenmesiyle ortaya çıkmıştır. AP içindeki sağ kanadı temsil eden milletvekillerinden hiçbir ismin yeni kabinede yer almaması, başta Saadettin Bilgiç olmak üzere sağ kanadı temsil eden milletvekillerinin tepkisiyle karşılanmıştır. Bu durumda Demirel'in askere daha temkinli yaklaşması buna karşın "sağ kanat"ın askere karşı net tavır alınması gerektiği yönündeki fikir ayrılığı da etkili olmuştur. Parti içindeki bu antlaşmazlık durumu 1970 yılına kadar sürmüş, 1970 yılına gelindiğinde ise 41 milletvekili ve senatör AP'den ayrılarak meclis eski başkanı Ferruh Bozbeyli liderliğinde Demokratik Parti'yi kurmuştur (Zürcher, 2016: 366).

CHP ise 1965 seçimlerine giden süreçte sosyalist iletilerin ön planda olduğu "Ortanın Solu" prensibini benimsemiştir. Bülent Ecevit tarafından ortaya atılan bu fikir genel başkan İnönü tarafından da kabul görmüş ve İnönü'nün bu yöndeki açıklamaları ile bu prensip partinin resmi politikası haline gelmiştir. Parti içinde ise "sağ kanat"ı temsil eden partililer bu iletiye karşı gelmiş, 1965 seçimlerindeki yenilgi üzerine ise tepkilerini daha açık şekilde ifade eder hale gelmişlerdir. Bu duruma bir etkende, bu prensibin mimarı olan Ecevit'in parti genel sekreterliğine seçilmesi olmuştur. Bu durum üzerine 30 Nisan 1967'de Feyzioğlu başta olmak üzere 48 senatör ve milletvekili CHP'den istifa etmiş, Feyzioğlu istifalarla ilgili "Ölçüsüz sola kayış istifa için yeter sebeptir" açıklamasından bulunmuştur. (Milliyet, 1 Mayıs 1967: 7). İstifa eden bu isimler 12 Mayıs 1967'de Güven Partisi (GP)'ni kurmuş ve parti liderliğine Feyzioğlu seçilmiştir.

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ise Alparslan Türkeş ve Milli Birlik Komitesinden atılan 14'lerin 10'unun partiye katılımından sonra değişim sürecine girmiştir. Türkeş partiye katılmasından kısa bir süre sonra genel başkanlığa seçilmiştir. İlk iş olarak parti eski yönetimini ihraç eden Türkeş, partiyi hiyerarşik bir mekanizma şeklinde yeniden örgütlemiş ve aşırı milliyetçi bir programa sahip milliyetçi bir partiye dönüştürmüştür (Zürcher, 2016: 371). 1969 yılındaki kurultayda ise partinin ismi Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) olarak değiştirilmiştir.

Dönemde yaşanan bir başka gelişme ise odalar birliği başkanlığından zorla alınan Necmettin Erbakan'ın Konya'dan bağımsız milletvekili olarak 1969 seçimlerine katılması olmuştur. 1969 seçimlerinde bağımsız milletvekili olarak seçilen Erbakan, 26 Ocak 1970'de Milli Nizam Partisi (MNP)'ni kurmuştur. Parti kurucuları arasında A. Tevfik Paksu, Ali Haydar Aksay, Süleyman Arif Emre, Ömer Çoktosun, Ekrem Ocaklı, Ömer Faruk Ergin, Saffet Solak, Hasan Aksay, Ali Oğuz, İsmail Müftüoğlu, Nail Sürel, İ. Fehmi Cumalıoğlu, Hüseyin Fadıloğlu, Bahaddin .Çarhoğlu, Mehmet Satoğlu, Rifat Boynukalın gibi isimler yer almıştır (Çınar, 2016: 115,116).

1961 Anayasası'nın sağladığı özgürlükçü durum fikirlerin daha rahat ifade edildiği bir ortam meydana getirmiştir. Bu özgürlükçü siyasi arenada da, fikirlerin daha rahat ifade edilmesine olanak tanımış ve siyasi partiler kendi doktrinlerini açıkça ifade etme olanağına sahip olmuştur. Birbirlerinden farklı ancak bir o kadarda

benzer politik görüşler farklı isimler altında örgütlenme ve partileşme yolunu tutmuş ve bu durum siyasal hayatta olduğu kadar toplumsal yaşamda da bir "sağ-sol" çatışmasına zemin hazırlamıştır.

Siyasal arenada AP Genel Başkanı genel doktrinsel açıdan düşman olarak komünizmi ve sol'u gösteren açıklamalar yapmıştır. Zira hükümetin böyle bir politikaya sahip olması sol üzerindeki baskı ve şiddetin artmasında büyük pay sahibi olmuştur. Sol'u temsil eden İşçi Partisi adı altında birleşen "sol" düşünceye sahip bireylerde bu baskı ve şiddete aynı şekilde karşılık vermiştir. Zira CKMP'nin doktrin değiştirmesinden sonra Türkeş liderliğinde yeniden örgütlenmesinin bir parçası olan gençlik kolları (ülkü ocakları), hükümetin sol üzerindeki baskı ve şiddet politikalarını devralmıştır. Öncelikle üniversite'de başlayan bu sağ- sol çatışmaları zaman içinde sokağa da inmiş ve temelleri 60'lı yıllarda atılan bu çatışmalar Türkiye'nin 1980'lere kadar sürecek bir çatışma içinde kalmasına neden olmuştur. Sağ sol ayrımının ilk belirtileri meclis'te Türkiye İşçi Partisi listesinden bağımsız İstanbul Milletvekili Çetin Altan'ın meclis'te AP'liler tarafından dövülmesiyle kendini gösterirken bu ayrım sokakta da kendisini hissettirmeye başlamıştır.

1968'li yıllara gelindiğinde Türkiye'de öğrenci ayaklanmalarında ciddi bir artış yaşanmıştır. 1968'e kadar üniversite içlerindeki eylemlerle adından söz ettiren bu sosyalist öğrenci hareketleri, 6.Filo'yu protesto eylemleriyle sokaklara taşınmıştır. Temmuz 1968'de Amerikan 6.Filosunun Dolmabahçe'de demirlemesini protesto etmek için bir miting düzenlenmiş ve bu protesto mitinginde Amerikan askerlerinin bir kısmı bu mitinge katılan gençler tarafından denize atılırken bir kısım askerde kalabalıktan kaçmak için denize atlamıştır (Özkarabekir, 2008). Bu olaydan yedi ay sonra aynı amaçla toplanan sol görüşlü sosyalist öğrenciler ile sağ görüşlü MTTB (Milli Türk Talebe Birliği) arasında çatışmalar yaşanmıştır. Kanlı Pazar olarak tarihe geçen 16 Şubat 1969 olaylarında sosyalist öğrenciler "emperyalizme ve sömürüye karşı işçi yürüyüşü" adında bir eylem düzenlemiştir. Bu eylemin karşısına Dolmabahçe ve Beşiktaş'ta namaz kılan sağ görüşlüler çıkmış ve bu grubun solculara saldırması üzerine iki grup arasında taşlı, sopalı, tabancalı bir çatışma çıkmış ve bu olay neticesinde 2 kişi ölürken 114 kişi'de yaralanmıştır (Milliyet, 17 Şubat 1969: 1).

Bu dönemde sağ görüşlü gençler komünizme karşı kamplarda silahlı eğitimlere tabii tutulurken sol görüşlü gençlerde emperyalizme karşı Filistin'deki kamplarda

silahlı eğitimler görmüşlerdir. Bu gençlerden olan Deniz Gezmiş, birkaç arkadaşıyla beraber Türkiye'ye döndüğünde mücadeleye silahlı olarak devam etme kararı almıştır. Bu kapsamda bir örgüt kurulmuş ve bu örgüt daha sonraları "Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO)" adıyla anılmıştır. Bu örgüt, 1971 yılında İş Bankası Ankara Şubesini soymuş, 4 ABD askerini kaçırmış ve salınmaları karşılığında 400 bin dolar fidye istemişlerdir (Milliyet, 5 Mart 1971: 1). Sosyalist gençlerin emperyalizme karşı giriştikleri bu mücadeleye silah ve şiddet unsurları ile devam etme kararları almaları kendilerine olan desteğinde azalmasına neden olmuştur. Aynı yıl Deniz Gezmiş ve arkadaşları Gemerek'te yakalanmıştır. Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan Anayasayı değiştirmeye teşebbüs suçundan TCK (Türk Ceza Kanunu)'nın 142. maddesine göre idam cezası almıştır. Bunun üzerine sosyalist gençlerden bazıları uçak kaçırma, Jandarma Genel Komutanına suikast gibi girişimlerde bulunarak Gezmiş, İnan ve Aslan'ın idam cezalarının önüne geçmeye çalışmıştır. Ancak idam kararlarının Meclis görüşmelerinde İnönü idamlara karşı olduğunu beyan etmiş, Türkeş ve Demirel ise idamların onaylanması yönünde beyanda bulunmuşlardır. Meclis'te yapılan oylama sonucunda idamlar onaylanmış ve Gezmiş, İnan ve Aslan 6 Mayıs 1972'de idam edilmişlerdir.

Türk siyasal ve sosyal hayatındaki bu sağ-sol kavgaları, Demirel'in ikinci hükümeti döneminde de devam edecek ve 12 Mart 1971 muhtırasının verilmesine etken faktörlerin başında gelecektir.

1.4.3. Adalet Partisi'nin II. Hükümet Dönemi (1969-1973)

12 Ekim 1969'da yapılan genel seçim sonuçlarına göre AP, 260; CHP, 146; GP, 11; BP, 6; MP, 4; YTP, 6; TİP, 3; MHP, 1, Bağımsızlar ise 7 milletvekilliği kazanmıştır (Hürriyet, 13 Ekim 1969: 1). 4 Kasım'da da AP'nin kabinesi ilan edilmiştir (EK-9).

Yeni kabinenin ilanıyla kurulan II. Demirel Hükümeti, başta ekonomi olmak üzere öğrenci hareketleri, şiddet eylemleri gibi toplumsal sorunlarla yüz yüze kalırken yeni hükümet bazı ordu mensupları nezdinde tedirginliğe yol açmıştır. O günlerde ordu içinde kendisini 27 Mayıs ihtilaliyle devrilen Demokrat Parti'nin halefi olarak gören AP'nin devrilmesi gerektiğini düşünen sol darbe yansılı bir komite bulunmaktaydı. Bu komitenin düşüncelerinin şekillenmesinde o günlerde

ordu içinde dolaşan Doğan Avcıoğlu'nun "Türkiyenin Düzeni ve Devrim Üzerine" adlı kitabı etkili olmuştur. Ordu içinde hükümet aleyhtarı faaliyetler devam ederken bir yandan da özellikle 68'lerde hızla artan öğrenci hareketleri de devam etmiştir. Hükümet bir yandan bu sorunlar ile uğraşırken bir yandan da parti içi muhalefetle karşılaşmıştır. Yeni hükümetin bütçe oylamasında 41 AP'li kırmızı oy vererek bütçeyi onaylamamış ve 3 aylık hükümeti düşürmüştür. Bu gelişme üzerine Cumhurbaşkanı yeni kabineyi kurma görevini tekrar Demirel'e vermiştir. Bunun üzerine Demirel 6 Mart'ta yeni kabineyi ilan etmiştir (EK-10). Bu kabinedeki tek değişiklik Ticaret Bakanı Ahmet Dallı'nın yerine bir önceki hükümette devlet bakanı olan Gürhan Titrek'in getirilmesi olmuştur.

Güvenoyu almasının ardından göreve başlayan yeni kabine sanayileşme ve ağırlıklı bir ekonomi politikası izlemiştir. Bu kapsamda ihracatla ilgili olarak; ihracat teşvikleri, vergi iadeleri, ihracat birliklerinin kurulması, orta vadeli kredi, selektif kredi, geliştirme ve teşvik fonları, döviz tahsisinde ihracatçıya öncelik, azgelişmiş bölgelerin kalkındırılması içinde yatırım teşviklerinde bulunulmuş ancak tüm bunların sonucunda 1970'lerde hayali ihracat ve hayali yatırımlar sorunu baş göstermiştir (Aydın ve Taşkın, 2015: 182). Ekonomik alandaki kalkınma hamleleri karşılığını bulamamış ve Türkiye ekonomik bir krizle baş başa kalmıştır. Yaşanan bu krizle beraber işsizlikte ciddi oranda bir artış yaşanmış, ithalat ihracat dengesizliği sonucu dış ticaret açığı verilmiştir. Bu açığın kapatılması amacıyla Türk lirasının değeri devalüasyon sonucu %66,6 oranında düşürülmüş ve 1 TL 15 dolara eşit duruma gelmiştir. Alınan bu kararla birlikte ithal malların fiyatlarında ciddi oranda bir artış gözlenmiş, ihraç mallar daha ucuz fiyata dış piyasaya pazarlanırken Türkiye'de hayat pahalılığı artmıştır. Ayrıca alınan bu kararla birlikte temel tüketim maddelerinden şekere 60, gaza 35, benzine 36 kuruş zam yapılmıştır (Milliyet, 10 Ağustos 1970:1). Türkiye'nin ihraç malları üzerinde etkili olacak bir başka kararda aynı dönemde Amerika Birleşik Devletlerinde başkan Nixon'un Türkiye'de afyon ekimine yönelik açıklamasıyla alınmıştır. Nixon'un 1968 ABD Başkanlık seçimlerindeki temel seçim politikası düzenin ve hukukun sağlanması üzerineydi. Bu politika gereği Nixon başkan seçildikten sonra uyuşturucu ile mücadele kararı almış ve temmuz 1970'de toplanan ABD kongresinde, Amerika'da gençleri zehirleyen uyuşturucunun temel ham maddesi olan haşhaş'ın %80'inin Türkiye'den geldiği ve

bu sebeple Türkiye'de afyon ekiminin yasaklanması gerektiği yönünde bir açıklama yapmıştır (Milliyet, 22 Temmuz 1970: 1). Bunun üzerine Demirel, "*Türkiye'de 120 ton afyon üretildiğinin bunun Amerikan gençliğine bir hafta yetmeyeceğini ancak afyon ekim sahalarını daraltıp, kontrol altına alabileceğini ancak afyondan ismini alan bir şehrin bulunduğu Türkiye'de afyonu yasaklayamayacağını*" söylemiştir (Birand vd. 1994). Nixon'un istediği afyonun yasaklanmasına yönelik karar, 1972'de Nihat Erim'in başbakanlığı döneminde ABD'nin üreticiye başfiyatın iki mislini ödemek şartıyla alınacaktır (Milliyet, 30 Haziran 1971:1). Kasım ayında ise Türkiye ekonomisine olumsuz etki edecek bir başka gelişme yaşanmıştır. 23 Kasımda Avrupa Ekonomik Topluğu (AET) ile Katma Protokol antlaşması imzalanmıştır (Milliyet, 24 Kasım 1970: 1). Bu antlaşma yatırım, sanayi vb. malların gümrüklerinin kademeli olarak kaldırılmasını öngörmüştü. CHP genel sekreteri bu antlaşma ile Türkiye'nin iç ve dışta sömürüye açık bir hale geldiğini söyleyerek tepki göstermiştir (Aydın ve Taşkın, 2015: 184). Ekonomi'deki bu gidişat ordu içindeki kıpırdanmayı arttıran bir başka faktör olmuştur. Ordu'nun politik arenada etken olma nedenlerinden biri ordunun 1960 darbesinden sonra kurulan OYAK (Ordu Yardımlaşma Kurumu) ile ekonomik arenada da faaliyete geçmesi olmuştur. Kurulduğu gün 8.600.000 TL yatırıma sahip olan kurum, 1970'de 502 Milyon yatırıma ulaşmış ve OYAK-Renault, Petkim- Petro Kimya, Goodyear gibi kuruluşlarda hatırı sayılır bir hisseye sahip olmuş, ordunun ekonomide sahip olduğu bu büyük güç onun politik arenada daha hakim konuma gelmesini sağlamıştır (Ahmad, 1996: 273).

1.4.4. Yarı Müdahale: 12 Mart Muhtırası ve Geçiş Hükümetleri

Adalet Partisinin iktidara gelişiyle beraber ordu içinde bir takım subaylarda başlayan huzursuzluk, toplumsal olaylar ve bu olaylardaki şiddet ile beraber artmış, ekonomideki kötü gidişle beraber en üst seviyeye çıkmıştır. 1971'in mart ayına gelindiğinde ordu içinde bir sol darbe hazırlıkları başlamıştır. Bu amaç doğrultusunda "Devrim Anayasası" ve yeni kabine listeleri hazırlanmış ve hareket için ordu üst düzeyinde görüşmelere hız verilmiştir. Bu hareketin komuta merkezi olarak belirlenen Hava Kuvvetleri Komutanlığında darbe toplantıları yapılmış ancak son toplantıda Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler harekattan vazgeçmiştir. Ordu içindeki bu hareketliğe karşı bir önlem olarak Genel Kurmay Başkanı Memduh Tağmaç, 10 Mart'ta "Genişletilmiş Komuta Konseyi" toplantısı düzenlemiştir. Bu

toplantıya katılanlar arasında Kenan Evren, Bülent Ulusu, Turgut Sunalp, Ali Fethi Esener, Faik Türün, İrfan Özaydınlı başta olmak üzere toplantıda 26 general bulunmuştur. 6 saat süren toplantı sonunda ise ordunun müdahalede bulunması yönünde bir karar alınır. Müdahalenin yöntemi üzerine 4 kuvvet komutanı arasında yapılan görüşme sonucunda bir yarı müdahale kararı alınır (Birand vd. 1994). Bu karar üzerine 12 Mart'ta Cumhurbaşkanı Sunay'a ve Meclis'e hükümetten bir takım isteklerde bulunan ve bu isteklerin yerine getirilmemesi durumunda müdahale tehdidinde bulunan bir muhtıra verilmiş ve bu muhtıra üzerine Demirel, istifa etmiş ve istifa mektubuna "Muhtıra ile Anayasa ve hukuk devleti anlayışını bağdaştırmak mümkün değil" şerhini koymuştur (Milliyet, 13 Mart 1971:1). CHP lideri İnönü ise siyaset alanına yapılan bu askeri müdahaleyi sert bir şekilde eleştirmiş, ancak eski CHP'li Erim'e hükümet kurma yetkisi verilmesi üzerine ise hükümeti desteklemiştir.

12 Mart muhtırasından sonra 5 General, 1 Amiral ve 35 Albay Milli Savunma Bakanlığın kararınca emekli edilmiştir (Milliyet, 17 Mart 1971:1). Emekli edilen askerler arasında sol bir darbe hazırlığında olan "9 Martçı" askerlerde yer almıştır. 12 Mart Muhtırası'nın ardından Cumhurbaşkanı, hükümeti kurma görevini tarafsız olarak nitelediği Nihat Erim'e vermiştir. Bunun üzerine Erim, 26 Mart'ta yeni kabineyi açıklamıştır (EK-11).

7 Nisan günü mecliste yapılan oylamada 321 kabul oyuyla güvenoyu alan hükümet, Nihat Erim tarafından "beyin takımı" olarak nitelenmiştir (Ahmad, 1996: 280). Kurulan bu reform hükümetinin programı toprak, eğitim ve vergi reformları maden sanayinin ulusallaştırılması ve ortak girişimlerde Türklerin payının en az %51 olması gibi korumacı ve özel sektöre karşı devletçiliği benimseyen maddeleri içermiştir (Zürcher, 2015: 374). Bu reformlardan özellikle toprak reformu ve vergi reformuna karşı büyük toprak sahipleri ve iş adamlarından ciddi bir tepki gelmiştir. Bunun üzerine Başbakan Erim, toprak reformuyla kimsenin malının yok pahasına alınmayacağını beyan eden bir açıklama yapmak zorunda kalmıştır (Milliyet, 10 Haziran 1971). Ekonomik reform hamlelerini ön plana alan bir programa sahip olmasına rağmen hükümet toplumsal arenada yaşanan şiddet eylemlerindeki artış üzerine ekonomik reformları askıya almış ve önceliği devlet nizamının sağlanmasına yönelik politika ve reformlara vermiştir. Bu kapsam da ilk olarak 26 Nisan'da İstanbul, Ankara, Zonguldak, Adana, İzmir, Kocaeli, Sakarya, Eskişehir, Diyarbakır,

Hatay ve Siirt olmak üzere 11 ilde sıkıyönetim ilan edilmiş, Dev-Genç (Devrimci Gençlik) ve ülkü ocakları kapatılmıştır. Ankara'da gece 1'den sabah 5'e kadar sokağa çıkma yasağı ilan edilmiş, İstanbul'da 6 dernek ve 2 gazete kapatılmış ve 83 kişi gözaltına alınmıştır. Ayrıca solcu kimlikleriyle bilinen Çetin Altan ve İlhan Selçuk gözaltına alınmıştır. Bunun dışında mayıs ayında yapılan denetimlerde İstanbul'da yasaklanmış kitapları satan 3 kişi, Ankara'da da 18 nurcu yakalanmıştır. (Milliyet, 27, 28, 29, 30 Nisan 1971: 1; 3 Mayıs 1971). Ayrıca Türkiye İşçi Partisi kapatılırken siyasi toplantı ve gösteriler yasak edilmiştir. Sıkıyönetim ilanının yaşandığı bu dönemde İsrail Konsolosu Efraim Elrom, THKP-C (Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Cephesi) lideri Mahir Çayan ve 3 arkadaşı tarafından kaçırılmıştır. Hükümet tarafından konsolosu kaçıranlara yapılan çağrıda konsolosun derhal serbest bırakılması aksi durumda çıkarılan yasalarla idam cezasını da içeren bazı kanun değişikliklerinin yapılacağı ve yasanın geriye yürütülebileceği açıklamıştır. Ancak Elrom bu açıklamalar karşısında da serbest bırakılmamış ve emniyet güçleri tarafından yapılan aramalar sonucunda Elrom'un cansız bedeni bulunmuştur. Bu gelişme üzerine başbakan Erim yaptığı açıklamada "kanunların göz kırpmadan değiştirileceğini" ifade etmiştir (Milliyet, 24 Mayıs 1970: 3). Bunun üzerine bu konudaki tasarıyla beraber anayasanın 40. maddesinin değiştirilmesini içeren tasarı hazırlanmış ve meclis'e sunulmuştur. Meclis'te yapılan oylama ile kabul edilen anayasa değişikliğiyle devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, Cumhuriyetin millî güvenliğin, kamu düzeninin, kamu yararının, genel ahlâkın ve genel sağlığın korunması amacıyla temel hak ve hürriyetlerin ve basın ve haber alma hürriyetinin, dernek ve sendika kurma hakkının sınırlandırılabileceği öngörülmüştür (Madde 11, 22, 29, 46). Ayrıca 120.madde'de yapılan değişiklik ile üniversite özerkliğine bir darbe vurulmuştur. Değiştirilen madde'de bakanlar kuruluna üniversitelerle onlara bağlı fakülte, kurum ve kuruluşlarda öğrenim ve öğretim hürriyetlerinin tehlikeye düşmesi ve bu tehlikenin üniversite organlarınca giderilmemesi halinde ilgili üniversitelerin veya bu üniversiteye bağlı fakülte, kurum ve kuruluşların idaresine el koyma hakkı tanınmıştır. 121. madde'de yapılan değişiklik ile radyo ve televizyon kurumunun tarafsız olduğu vurgulanırken, "Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, insan haklarına dayanan millî, demokratik, lâik ve sosyal Cumhuriyetin, milli güvenliğin ve genel ahlâkın gereklerine uyulması" gerektiği söylenerek özerkliğinin önüne bir engel konulmuştur. Ayrıca 149. ve 151.

Maddelerdeki değişiklikle Anayasa Mahkemesinin yetkileri kısıtlanmıştır (Resmi Gazete, 22 Eylül 1971).

Anayasada yapılan bu değişiklikler ve sıkıyönetim uygulamaları ile öncelikli hedefleri arasına aldığı nizam ve düzen reformlarını hayata geçiren hükümet, ekonomideki kötü gidişatında etkisiyle ekonomik reformlarını hayata geçirmek üzere harekete geçmiştir. Ancak aralık ayına gelindiğinde Siyasi ve İdari İşlerden Sorumlu Başbakan Yardımcısı Sadi Koçaş, Ekonomik İşlerden Sorumlu Başbakan Yardımcısı Atilla Karaosmanoğlu, Devlet Bakanı Mehmet Özgüneş, İçişleri Bakanı Hamdi Ömeroğlu, Dışişleri Bakanı Osman Olcay, Milli Eğitim Bakanı Şinasi Orel, Dış Ekonomik İlişkiler Bakanı Özer Derbil, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Türkan Akyol, Çalışma Bakanı Atila Sav, Sanayi ve Ticaret Bakanı Ayhan Çilingiroğlu, İmar ve İskan Bakanı Selahattin Babüroğlu hükümetten çekildiklerini açıklamıştır. Bunun üzerine Başbakan Nihat Erim, istifasını Cumhurbaşkanı Sunay'a sunmuş ve Sunay, Erim'i yeni kabineyi kurmakla tekrardan görevlendirmiştir. Çok kısa bir süre içinde hazırlanan 2.Erim kabinesi 12 Aralık'ta ilan edilmiştir (EK-12).

I.Erim hükümetinin programında özel sektöre karşın kamu sektörünün önemi vurgulanmış, özel sektöre karşı devletçi bir politika güdülmüştü. Ancak 23 Aralık'ta meclis'ten güven oyu alan II. Erim hükümetinin programında özel sektörün çıkarlarının korunması, yabancı sermaye yatırımlarının teşvik edilmesi gibi politikalar vurgulanmıştır (Ahmad, 1996: 293). Erim bu konuyla ilgili yaptığı bir açıklamada özel sektörün kuşkularının giderileceğini ifade etmiştir (Milliyet, 18 Aralık 1971: 9). Program'da ayrıca pahalılığa ve bütçe açığına karşı vergi konulması öngörülürken bu durum fiyatlarda artış yaşanmasına, halkın alım gücünün düşmesine neden olmuştur. Bu dönemde PTT (Posta ve Telgraf Teşkilatı) 371 milyon, DDY (Devlet Demir Yolları) 788 milyon zarar etmiştir (Milliyet, 8 Şubat 1972: 9). Ekonomik alandaki bu kötü gidişatla beraber toplumsal şiddet eylemlerinde de bir artış yaşanmış ve sıkıyönetim uygulamalarıyla bunun önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Aynı dönemde mecliste Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan'a verilen idam kararlarıyla ilgili görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerde CHP lideri İnönü, siyasi suçlarda idam cezalarına karşı olduğunu açıklarken AP lideri Süleyman Demirel ise rejim yıkma girişimlerinin siyasi bir suç olarak değerlendirilemeyeceğini söylemiştir. Ancak meclis'te yapılan oylamada 53 red, 6 çekimser oya karşın idamlar

238 kabul oyuyla onaylanmıştır (Milliyet, 11 Mart 1972, 9). CHP bu kararı anayasa mahkemesine götürürmüş ve mahkeme de kararı iptal etmiştir. Mahkeme'nin itirazı kabulü ve karar iptali arasındaki dönemde aralarında THKP-C lideri Mahir Çayan, Cihan Alptekin, Ömer Ayna ve Ertuğrul Kürkçü'nün bulunduğu örgüt, Ordu'nun Ünye ilçesindeki NATO radar üssünden 3 İngiliz'i idam cezalarını engellemek adına kaçırmış ve Tokat'ın Niksar ilçesine bağlı Kızıldere köyünde güvenlik güçleri tarafından kıstırılmışlardır. Kaçırılan esirler THKP-C'liler tarafından öldürülürken çıkan çatışmada Ertuğrul Kürkçü dışındaki örgüt üyeleri güvenlik güçleri tarafından öldürülmüş, Kürkçü ise samanlıkta yaralı bir halde saklanırken bulunmuştur. İdamlara karşı yapılan bir başka eylemde ise İstanbul-Ankara seferinin yapan yolcuları arasında İsmet İnönü'nün oğlu Ömer İnönü'nün de olduğu uçak, 4 kişi tarafından Sofya'ya kaçırılmış ve Gezmiş ile arkadaşlarının serbest bırakılması talep edilmiştir. Ancak taleplerinin reddedilmesi üzerine yolcuları serbest bırakan eylemciler Bulgaristan'a sığınmışlardır. Bu olaydan bir gün sonra Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Kemalettin Eken'e suikast girişiminde bulunulur ve Eken suikasttan yaralı olarak kurtulur. Anayasa Mahkemesinin idam kararlarını iptal etmesi sonrasında tekrar meclis'e gelen kanun, meclis'te yapılan oylama sonucunda kabul edilmiş ve 6 Mayıs'ta Gezmiş, İnan ve Aslan'ın cezaları infaz edilmiştir. Bu gelişmeler arasında 2.Nihat Erim hükümeti istifa etmiştir. Erim yerine kabineyi kurmakla Hayri Ürgüplü görevlendirilmiş ancak Ürgüplü'nün kurduğu kabine'nin Cumhurbaşkanı Sunay tarafından 12 Mart muhtırasına uygun bulunmamış ve onaylanmamıştır (Milliyet, 14 Mayıs 1972:1). Bu gelişme üzerine hükümeti kurma görevi I. ve II. Erim hükümetlerinde Milli Savunma Bakanı olarak görev alan Ferit Melen'e verilmiş ve 22 Mayıs'ta Melen hükümeti kurulmuştur. (EK-13).

I. Erim hükümetinde yer alan 12 bakanın yerini koruduğu bu yeni hükümet programında da II. Erim hükümet programı gibi özel sektöre yönelik birçok önemli vaat yer almıştır. 1973'ün Mart ayına gelindiğinde görev süresi dolacak Cumhurbaşkanı Sunay yerine yeni isim arayışlarına girişilmiştir. Ordu'nun adayı Genelkurmay Başkanı Faruk Gürler olmuştur. Seçilebilmek için önce Genelkurmay Başkanlığından istifa eden Gürler, Cumhurbaşkanı Sunay tarafından tabii senatör olarak atanır.

Meclis'te yapılan oylamada milletvekilleri Gürler'in yerine bir başka ismi Cumhurbaşkanı seçmiştir. Bu isim Deniz Kuvvetleri eski Komutanı ve Cumhuriyet Senatosu kontenjan senatörü Fahri Korutürk olmuştur. Bu kararın alınmasında Cumhurbaşkanlığının teamüller silsilesinde Genelkurmay Başkanlığının bir üst terfi noktası olarak görülmesini sağlayacak geleneğin oluşmasını önlemek yatmıştır. 6 Nisan'da Korutürk'ün Cumhurbaşkanı olması üzerine anayasa gereğince Ferit Melen istifasını sunmuş ve onun yerine Naim Talu, yeni hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. 16 Nisan 1973'de ilan edilen seçim hükümeti ekim 1973'e kadar görevde kalmıştır (EK-14).

1.4.5. Koalisyonlar Devri (1973-1980)

14 Ekim 1973 yılında gerçekleştirilen seçimlerde CHP, 184, AP, 149; MSP[7] ise 49 (Milli Selamet Partisi) milletvekilliği kazanmış ancak hiçbir parti 226 milletvekilliği kazanamamıştır (Yeni İstanbul, 7 Haziran 1977: 1). Bu sonuçlara göre CHP meclis'te birinci parti olmuş ancak hükümet kuracak çoğunluğu elde edememiştir. Seçim sonuçları bir koalisyon hükümeti kurulmasına işaret etmiştir. Bu görev Cumhurbaşkanı Korutürk tarafından öncelikle meclisin birinci partisi olan CHP'nin lideri Ecevit'e verilmiştir. Ancak Ecevit'in meclis'teki partilerle yaptığı görüşmeler neticesiz kalmış ve bir hükümet kurulamamıştır. Bunun üzerine görevi iade eden Ecevit yerine Cumhurbaşkanı tarafından AP lideri Demirel'e verilmiştir. Ancak Demirel'in partiler arasında yaptığı koalisyon görüşmelerinin de neticesiz kalması üzerine görev Naim Talu'ya verilir ancak Talu'da hükümeti kuramaz. Cumhuriyet tarihinin en uzun koalisyon görüşmelerinin yaşandığı bu dönem sonunda hükümet kurma görevini tekrar alan Ecevit'in Milli Selamet Partisi (MSP) ile yaptığı görüşmeler sonucunda 18 Ocak'ta iki parti arasında ortak protokol imzalanır ve 26 Ocak'ta kabine ilan edilir (EK-15).

CHP ve MSP koalisyonunu bir araya getiren temel iletiler milli sanayi ve karma ekonomi gibi iletiler olsa da koalisyon ortaklarını birbirinden ayıran en temel faktör ideolojik farklılıkları olmuştur. Bu temel ideolojik farklılıklar kısa bir süre içinde koalisyonun temellerini çatırdatan etkenler olmuştur. Koalisyon hükümeti

[7] Milli Selamet Partisi: 1971 yılında dini siyasete alet ettikleri, şeriat ve hilafet taraftarlığı yaptıkları gerekçesiyle kapatılan Milli Nizam Partisi yerine 11 Ekim 1972'de kurulmuş ve Süleyman Arif Emre partinin ilk genel başkanı olmuştur.

kurulurken İçişleri Bakanlığı koltuğu MSP Ankara Milletvekili Oğuzhan Asiltürk'e verilmiştir. Asiltürk, İstanbul Karaköy'deki Güzel İstanbul Heykelini (Çıplak Kadın) Türk örf, adet ve ananelerine uymadığı gerekçesiyle kaldırtmış, bu olayın hemen ardından da bira satışlarına yasak getirilmiştir (Birand, 1998). Bu olaylara koalisyonun diğer ortağı CHP'den sert tepkiler gelmiştir. Kıbrıs'ta yaşanan gelişmeler, koalisyon ortakları arasında yaşanan bu olayların ikinci plana atılmasına neden olmuştur.

15 Temmuz 1974'te Kıbrıs'ta Cumhurbaşkanı Makarios'a karşı bir hükümet darbesi gerçekleştirilir ve darbeciler tarafından yeni Cumhurbaşkanı olarak Nikos Sampson ilan edilmiştir. Bu olay üzerine Türk tarafından gelen açıklamada başbakan Bülent Ecevit, bu müdahalenin bir Yunan müdahalesi olduğu yönünde bir açıklama yapmıştır (Milliyet, 16 Temmuz 1974: 7). Bu açıklamanın ardından Ecevit, Garanti Antlaşmasına göre Kıbrıs Garantör devletlerinden olan İngiltere'ye ortak müdahale talebiyle ilgili görüşmek üzere hareket etmiştir. Ancak ortak müdahale kararının alınamaması üzerine Türk askerleri 19 Temmuz'da Kıbrıs'a bir harekat düzenlemiş ve 21 Temmuz'da Kıbrıs'a ilk çıkartma gerçekleştirilmiştir. Kıbrıs'ta çıkartma devam ederken Cenevre'de taraflar görüşmelere başlamıştır. Kıbrıs görüşmelerinin devam ettiği esnada Amerika Birleşik Devletleri 5 Şubat 1975'te Türkiye'ye ambargo kararı almış ve yardımları kesmiştir. Kıbrıs Barış Harekatı sonucunda Türk tarafında 1200 civarı kayıp 1000 kadar yaralı, Yunan tarafında ise 4000 kayıp ve 12000 yaralı verilmiştir (Aydın ve Taşkın, 2015: 263).

Kıbrıs Barış Harekatı Başbakan Ecevit'in dış politika karnesine eksi bir puan olarak yazılmasına karşın iç politika karnesine artı bir puan olarak yazılmıştır. Ecevit bu olay neticesinde sahip olduğu "Karaoğlan", "Halkçı" gibi sıfatlar arasına "Kıbrıs Fatihi"ni de eklemiştir. Ancak dış politikadaki bu birlik havası Kıbrıs Barış harekatının bitmesiyle son bulmuş ve iç politikada koalisyon partileri arasında yaşanan huzursuzluklar devam etmiştir. Ecevit'in İskandinav ülkelerine düzenleyeceği gezi programına MSP'li bakanları almaması üzerine bakanlarda gezi kararnamesini imzalamamış, hükümet ortakları arasında yaşanan bu son problem sonucunda Ecevit istifa etmiştir. İstifası sonrası hükümeti kurma görevi tekrar Ecevit'e verilmiş ancak Ecevit, yeni bir hükümet kuramamıştır. Daha sonrasında görev Demirel'e verilmiş ancak o da bir hükümet kuramamıştır. 2 ay süren bu süre

boyunca CHP kanadı erken seçim açıklamaları yapmış, AP kanadında ise, işler bir koalisyonunun kurulması gerektiği yönünde açıklamalar yapılmıştır. Bu gelişmeler üzerine Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, 12 Kasımda Ordinaryüs Profesör Sadi Irmak'ı yeni kabineyi kurmakla görevlendirir. 15 bakanının meclis dışından atandığı Irmak kabinesi 18 Kasım'da ilan edilmiştir (EK-16).

Irmak hükümeti programı meclis oylamasında 17 oy alabilmiş ve güvenoyu alamamıştır. Bunun üzerine başbakan Sadi Irmak istifasını vermiş ve meclisteki partiler yeni bir hükümet kurma girişimlerine başlamıştır. Bu kapsamda Ecevit, erken seçimin gerekli olduğunu söylemiş ve yeni bir hükümet kurmaya yanaşmamıştır. Buna karşın AP lideri Demirel ise bir koalisyon hükümeti kurmayı öncelikli politikası olarak belirlemiş ancak bir hükümet kurulamaması üzerine erken seçim seçeneğini değerlendirebileceği yönünde açıklamalar yapmıştır. Türkiye'de hükümet krizinin yaşandığı bu günlerde Milliyet Gazetesinde yayınlanan bir ankete göre halkın %83'ü erken seçim yönünde taleplerini beyan etmiştir (Milliyet, 8 Aralık 1974: 1). Meclis'te koalisyon görüşmeleri devam ederken Cumhurbaşkanı Irmak'ın hükümet görevini sürdürmesi yönünde karar vermiş ve Irmak hükümeti 31 Mart 1975'e kadar görevde kalmıştır. AP lideri Demirel'in partiler arasında yürüttüğü koalisyon görüşmeleri sonucunda AP, CGP (Cumhuriyetçi Güven Partisi), MSP ve MHP arasında bir koalisyon protokolü imzalanmış ve I. Milliyetçi Cephe Hükümeti kurulmuştur.

151 gün süren hükümet krizinden sonra AP lider Demirel'in CGP lideri Feyzioğlu, MSP lideri Erbakan ve MHP lideri Türkeş ile yaptığı görüşmeler sonucunda bir koalisyon hükümeti kurulma protokolü imzalanmış ve AP'nin 16, MSP'nin 8, CGP'nin 4, MHP'nin 2 bakanlık aldığı yeni bakanlar kurulu 1 Nisan'da ilan edilmiştir (EK-17).

Milliyetçi Cephe hükümeti meclisteki sağ partilerin birleşimi bir koalisyonu teşkil etmiştir. Sağcı bu hükümetin sokaktaki temsilcileri ise komandolar olarak bilinen ülke ocaklarına bağlı gençlerden oluşmuştur. Cephe hükümeti döneminde sol'a karşı ciddi bir savaş başlatılmıştır. Bu savaş devletin yönetim aygıtlarında kadrolaşma hareketleriyle başlamış ve zaman içinde sokakta da yansımalarını bulmuştur. Devlet aygıtlarında özellikle -Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) ve Anadolu Ajansı (AA) gibi- solcu kimlikleriyle bilinen ve hiçbir partiye mensup

olmayan çalışanlar yerine sağcı kimlikleriyle bilinen vatandaşlar iş başına getirilmiştir. Bu harekat ise Ecevit iktidarı döneminde iş başına getirilen TRT Genel Müdürü İsmail Cem'in yerine katı muhafazakar Nevzat Yalçıntaş'ın göreve getirilmesiyle başlamıştır (Ahmad, 1996: 339). Bu karar Danıştay tarafından iptal edilmiştir. Bunun üzerine hükümet tekrar Danıştay'a başvurmuştur. Ancak Danıştay'ın hükümet aleyhine karar vermesine rağmen hükümet bu kararı uygulamada direnmiştir. Kısa zamanda bu politikada sokağa da yansımış ve öğrenci olaylarında ciddi bir artış yaşanmıştır. Yaşanan bu olaylarda sağcı öğrenciler ile polisin beraber harekat ettikleri ve solcu öğrencilere karşı beraber hareket ettikleri iddiaları ortaya atılmış, bunun üzerine başbakan Demirel, polisin olaylarda tarafsız olduğu yönünde bir açıklamada bulunmuştur. CHP lideri Ecevit ise yaptığı açıklamada olayın sorumlularının hükümette olduğu söylemiştir (Milliyet, 26 Nisan 1975: 10). Bu açıklamadan bir gün sonra Ecevit seçim kampanyaları kapsamında Niksar'a gitmiştir. Burada Ecevit'in konvoyu saldırıya uğramıştır. Ecevit'in konvoyuna yapılan ilk saldırıda öndeki seçim aracının camları taşlı saldırı sonucunda kırılır. Ecevit'i taşıyan araç ise saldırganlar tarafından kurşunlanmış, yaşanan bu olaylar neticesinde ise 10 kişi yaralanmıştır (Hürriyet, 27 Nisan 1975: 15). Bu olay sonrası olayla ilgili görevlendirilen savcı, güvenlik iddianamesinde olayın MHP, MSP ve ülkü ocakları tarafından düzenlendiği ifadelerine yer vermiştir (Milliyet, 30 Nisan 1975: 7). Haziran ayına gelindiğinde ise Ecevit'in Bolu Gerede'deki mitingine taşlı sopalı saldırı gerçekleştirilmiş hatta saldırıda Ecevit'e ateş edildiği iddialar arasında yer almıştır. Yine aynı dönemde MHP lideri Türkeş'in Diyarbakır gezisi öncesinde MHP ve CHP'liler arasında çatışmalar çıkmış, Ankara'da Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Hukuk Fakültesi yurdu komandolar tarafından basılmış ve solcu öğrencilerle aralarında ciddi çatışmalar çıkmıştır. Yaşanan bu çatışmalar 1977 seçimlerine kadar sürmüştür. 1977 yılında tarihler 1 Mayıs'a yaklaşırken DİSK bir açıklamada bulunur ve 1 Mayıs'ta tüm işçileri taksimde düzenlenecek mitinge davet etmiştir. Bu dönemde yaşanan eylemlere karşı ise DİSK 20 bin kişiyi alanın güvenliğini sağlamak üzere görevlendirmiştir. 1 Mayıs günü binlerce işçi yapılan davet üzerine Taksim'e gelmiş ve miting başlamıştır. Mitingin sürdüğü esnada İntercontinental (Marmara) ve Sheraton otelleriyle ve sular idaresinin duvarında konuşlanan kimliği belirlenemeyen kişiler tarafından kalabalığın üzerine ateş açılmış ve yaşanan kargaşa sonucunda 34 kişi ölmüş, yüzlerce kişi yaralanmıştır (Birand,

1998). 21 aylık cephe hükümeti dönemine bakıldığında geride 170 ölü ve yüzlerce yaralı kalmıştır (Ahmad, 1996: 348).

5 Haziran 1977 yılında gerçekleştirilen seçimlerde CHP, 220; AP, 185; MHP, 13; MSP ise 23 milletvekilliği kazanmıştır (Hürriyet, 9 Haziran 1977: 1). Bu sonuçlara göre CHP meclis'te birinci parti olmuş ancak 213 milletvekili çıkarmasına karşın, hükümet kurmak için gerekli olan 226 milletvekiline ulaşamamıştır. Bir koalisyon hükümetine işaret eden seçim sonuçlarına göre seçimden birinci parti olarak çıkan CHP liderine hükümeti kurma görevi Korutürk tarafından verilmiştir. Korutürk görevi verirken "Atatürk ilkelerini koruyarak huzuru, kardeşliği, milli birliği, dar particilik anlayışının üstünde sağlayacak bir hükümet kurulması" yönündeki isteklerini iletmiştir (Milliyet, 15 Haziran 1977: 7). Ecevit, koalisyon hükümeti kurulması kapsamında AP lideri Demirel ve MSP lideri Erbakan ile görüşmüş ancak iki liderde Ecevit'in koalisyon önerilerini reddetmiştir. Bunun üzerine Ecevit bir azınlık hükümeti kurmuş ve hükümet 22 Haziran'da ilan edilmiştir (EK-18). Ancak bu hükümetin meclis'te güvenoyu alamaması üzerine hükümet kurma görevi AP lideri Demirel'e verilmiş ve II. Milliyetçi Cephe hükümeti Demirel tarafından kurulmuştur.

Ecevit'in azınlık hükümetinin güvenoyu alamaması üzerine Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından hükümeti kurmakla görevlendirilen Demirel, eski hükümet ortakları olan MSP lideri Erbakan ve MHP lideri Türkeş ile yaptığı görüşmeler sonucunda 21 Temmuz'da İkinci Cephe Hükümetini ilan etmiştir (EK-19).

İkinci Cephe Hükümeti, Birinci Cephe Hükümetinin devamı niteliğinde faaliyet yürütmüştür. Birinci Cephe Hükümeti döneminde artan sağ-sol çatışmaları bu dönemde de hız kesmeden devam etmiştir. Dönemin gazetelerinde neredeyse her gün sağcı veya solcu bir gencin öldürüldüğü, banka ve otobüs soygunları haberleri yayınlanmıştır. Yaşanan bu olaylar neticesinde hükümetin ilk 15 gününde 26 kişi öldürülmüştür (Milliyet, 6 Ağustos 1977: 7). Hükümetin sağcı politika gütmesi ve toplumsal zeminde sağcı gençleri desteklemesine karşın, solda ciddi bir örgütlenme hareketliliği baş göstermiştir. Bu dönemde sol örgütler ülkede bazı bölgeleri işgal ederek buraları kurtarılmış bölgeler ilan etmiştir. İstanbul Ümraniye'de Dev-Yol öncülüğünde örgütlenen sol gruplar hazine arazisini işgal etmiş, gecekondular yapmış ve buranın adını aynı yıl yaşanan Taksim 1 Mayıs olaylarına atıfla "1 Mayıs

Mahallesi" olarak ilan etmişlerdir. Burada örgütlenen halk bir komite kurmuş ve buranın yönetimi bu komiteye bağlanmıştır. 2 Eylül 1977'de polis ekipleri gecekonduları yıkmak üzere geldikleri mahallede halkın direnişiyle karşılaşmış ve çıkan çatışmalarda 5 kişi ölmüş, 308 kişi gözaltına alınmıştır. Ümraniye olaylarına ilişkin yapılan yargılamalar sonucunda 39 kişi tutuklanmıştır. Ülkede artan cinayetlere karşın yaptığı açıklamada İçişleri Bakanı Korkut Özal, anarşiyi hükümetlerin önleyemeyeceğini söylemiştir (Milliyet, 3,5,8 Eylül, 24 Aralık 1977: 1). Ülkede neredeyse her gün yaşanan cinayetlere karşın hükümeti sert bir biçimde eleştiren CHP lideri Ecevit, bu süreçte hükümetin istifa etmesi gerektiği ve yeni bir hükümetin kurulması yönünde açıklamalar yaparken, bir yandan da yeni kuracağı kabinenin hazırlıklarına girişmiştir.

1977 yılının son aylarına gelindiğinde Bülent Ecevit, İstanbul Florya'da Güneş Motel'inde AP'li 12 Milletvekili ile bir araya gelmiştir. Bu görüşmelerde Ecevit aralarında Hasan Korkut, Orhan Alp, Hilmi İşgüzar, Mete Han, Tuncay Mataracı, Oğuz Atalay, Enver Akova, Ahmet Karaaslan, Güneş Öngüt, Cemalettin İnkaya ve Ali Rıza Septioğlu'nun bulunduğu vekillere CHP'ye geçmeleri ve bunun karşılığında her birine bir bakanlık verilmesi teklifini yapmıştır. Teklifi kabul eden 11 isim AP'den istifa etmiş ve meclise verilen gensoru önergesinde güvensizlik oyu kullanarak cephe hükümetinin düşmesinde büyük rol oynamışlardır. 31 Aralık'ta meclis'te yapılan gensoru oylaması sonucunda 218 güvenoyuna karşılık 228 güvensizlik oyuyla cephe hükümeti düşürülmüştür (Milliyet, 1 Ocak 1978: 1). Bu oylama sonucunda Demirel, Cumhurbaşkanına istifasını vermiş ve Cumhurbaşkanı Korutürk, CHP lideri Ecevit'i hükümeti kurmakla görevlendirmiştir.

Cumhurbaşkanı Korutürk'ten hükümeti kurma görevini alan Ecevit, 6 Ocak'ta yeni kabineyi ilan etmiştir (EK-20). Bu kabinede AP'den istifa eden 11 isimden bakanlık teklifini kabul etmeyen Oğuz Atalay dışındaki isimlere yer verilmiştir.

1978'in ilk 15 günü çıkan çatışmalarda 30 kişi hayatını kaybederken 200'den fazla kişi yaralanmıştır (Ahmad, 1996: 352). Siyaset sahnesinde bir hükümet değişimi yaşanırken bu istikrarsız süreçte toplumsal sahadaki çatışma eylemleri de toplu katliam eylemlerine dönüşmüştür. 16 Mart'ta İstanbul Üniversitesi öğrencisi solcu gruba Beyazıt'ta bombalı saldırı düzenlenir ve saldırı sonucunda 5 kişi ölmüş, 44 kişi yaralanmıştır. Yıllar sonra bombayı atan Zülküf İsot ablasına katliamda

polislerin kendilerine yardım ettiğini aktarmış ve bir başka ülkücü Latif Akti tarafından öldürülmüştür (Birand, 1998). 18 Nisan'da AP'li Malatya Belediye Başkanı Hamit Fendoğlu bombalı paketle düzenlenen bir saldırı sonucu öldürülmüştür. Ayrıca aynı gün Malatya'da 3 lise öğrencisi öldürülürken yüzlerce işyeri tahrip edilmiş, CHP İl Merkez Binası yakılmıştır (Milliyet, 19 Nisan 1978: 8). Ağustos ayına gelindiğinde MHP Çankaya Gençlik Kolları Başkanının öldürülmesi üzerine Ankara Balgat'ta 3 kahve, Kilis'te öğretmenler lokali taranmış ve bu olaylarda 5 kişi ölmüştür (Milliyet, 11 Ağustos 1978: 1). Eylül ayına gelindiğinde ise Sivas'ta sağ-sol çatışması olarak başlayan olaylar mezhep çatışmasına dönüşmüştür. 1000'den fazla işyeri ve binanın tahrip olduğu olaylarda 5 kişi ölmüş, 92 kişi yaralanmıştır (Milliyet, 4 Eylül 1978: 9). Ekim ayında Ankara Bahçelievler'de TİP (Türkiye İşçi Partisi)'li 6 genç vahşice öldürülmüştür. 1 Şubat 1979'da Abdi İpekçi, Mehmet Ali Ağca tarafından yapılan silahlı saldırı sonucu öldürülmüştür. Aynı yıl öldürülenler arasında MHP İstanbul İl Başkanı Recep Hasatlı ve iki oğlu, Savcı Doğan Öz, Doçent Necdet Bulut, Şair Ümit Kaftancıoğlu ve Profesör Bedri Fakioğlu'da yer almıştır (Birand, 1998). 1978'in son günlerine yaklaşırken Kahramanmaraş'ta solcu iki öğretmen öldürülmüş ve cenazelerinde sağcılar ile solcular arasında başlayan çatışma, 23 Aralık'ta Alevi mahallerine yapılan saldırılarla devam etmiştir. Dükkan camlarına "Allah için Savaşa" sloganlarının yazıldığı, din elden gidiyor söylemlerinin çıktığı 26 Aralık'a kadar süren kadın ve çocuklarında vahşice öldürüldüğü saldırılarda 102 kişi ölürken yüzlerce kişi de yaralanmıştır. Olaylar sonucunda ise TBMM 13 ilde sıkıyönetim ilan etmiştir (Milliyet, 27 Aralık 1978: 5,8). Toplumun sağcı ve solcu olmak üzere iki kutba ayrıldığı bu dönemde devlet memurları da kendi aralarında sağcı ve solcular olmak üzere iyi ayrılmıştır. Toplumsal olaylara müdahale eden polis kuvveti bile kendi arasında ikiye bölünmüş, sağcı polisler Kol-Bir'e üye olurken solcu polislerde Kol-Der'e üye olmuşlardır. Görüşler arasındaki ayrışma görüşler içerisinde de gerçekleşmiş ve sol düşünce içinde milliyetçilikle harmanlanmış yeni örgütlenmelere gidilmiştir. Bağımsız ve sosyalist bir Kürdistan kurma amacıyla Abdullah Öcalan tarafından örgütlenen Kürt solcular Kürdistan İşçi Partisi (PKK)'ni kurmuşlar ve özellikle Güneydoğu Anadolu bölgesinde örgütün siyasal amaçları çerçevesinde silahlı eylemlerde bulunmuştur. Siyasal görüşler çerçevesinde toplumsal bir

bölünmenin yaşandığı bu dönemde hükümet ekonomik konularda da zor zamanlar geçirmiştir.

Ekonomik alanda enflasyon ve işsizliğin ciddi oranda arttığı bu dönemde devlet nakit para ve döviz ihtiyacına gereksinim duymuş ve bu amaçla yabancı ülkelere başvurular yapılmıştır. Yabancı ülkeler, Türkiye'nin yardım için IMF denetimine girmesi gerektiğini söylemiştir. IMF'in denetim şartları ise develüasyon, açık finansmana son verilmesi, para arzının kısılması, ücret ve fiyatların katı denetimi yönünde olmuştur (Ahmad, 1996: 431). Ancak Ecevit hükümeti bu talepleri karşılamak yerine TMO (Toprak Mahsulleri Ofisi)'daki bütün tarım ürünlerini 150 milyon dolarlık krediye karşı Wells Fargo adlı Amerikan Bankasına rehin verme yolunu seçmiştir (Birand, 1998). Ekonomik sıkıntılar ve toplumsal olaylar sonucunda yıpranan Ecevit, Ekim 1979'da yapılan senato seçimlerinde AP'nin daha başarılı bir sonuç alması üzerine istifa etmiştir. Cumhurbaşkanı Korutürk tarafından yeni kabineyi kurmakla görevlendirilen AP lideri Demirel, 13 Kasım'da kurduğu azınlık hükümetini ilan etmiştir (EK-21).

Yeni kurulan hükümetin ilk icraatlarından biri 24 Ocak Tedbir kararlarının alınması olmuştur. Başbakan Demirel, ekonomideki kötü gidişle ilgili olarak DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) Müsteşarı Turgut Özal'ı görevlendirmiştir. 24 Ocak'ta ilan edilen tedbir kararlarıyla Türkiye'yi liberalleşmeye götüren ve IMF'nin Ecevit döneminde şart koştuğu; serbest rekabet, ihracata teşvik, günlük kur ayarlaması, serbest faiz, serbest fiyat ve devalüasyon kararları alınmıştır (Birand, 1996). Yapılan Devalüasyon sonrasında 1 Türk Lirası 70 dolar, 1 Mark 40,49 Türk lirası olurken zamlarda birbirini izlemiştir. Gazete kağıdının kilosu 9 liradan 40 liraya çıkarken, kömüre yüzde 100, demir-çeliğe yüzde 50, içkiye yüzde 75, sigaraya yüzde 37, tren biletine yüzde 175, şekere yüzde 35, gübreye yüzde 500-800 arası zam yapılmış, çimentonun tonu 3 bin 600 lira olmuştur. (Milliyet, 26, 27, 28 Ocak 1980: 1). Ayrıca 1980 yılında hayata geçirilen bu ekonomik istikrar paketi ile işçilerin sendikalaşma ve toplu sözleşme hakları büyük ölçüde kısıtlanmış ve ekonomide liberalizasyon dönemi başlamıştır. Bu sayede Türk ekonomisi yurtdışında üretilen tüketim mallarına açık hale gelmiş ve Türk sanayicisinin korunmasını amaçlayan ithal ikamesi politikası rafa kaldırılmıştır (Olympia Yayınları, 2016: 13). Ekonomik alanda bu düzenlemelerle kötü gidişatın önlenmesi adına bir takım düzenlemeler

alınmasına rağmen dönemde yaşanan siyasi cinayetlere karşı bir önlem alınamadığı gibi olaylar aynı şiddetiyle devam ederken saldırılar kamuoyunun tanındığı kişilere doğru yönelmiştir.

27 Mayıs 1980'de İkinci Cephe Hükümetinde Gümrük ve Tekel Bakanı olarak görev alan MHP Genel Başkan Yardımcısı Gün Sazak, Dev-Sol tarafından öldürülmüştür. Bu olay üzerine Çorum'da sağcı gruplar tarafından protesto gösterileri düzenlenir, bu gösteriler sırasında alevi dükkanları ve mahallerine saldırılar gerçekleştirilir. Çatışmalar sırasında tıpkı Maraş'ta çıkan söylentiler gibi camiye bomba atıldığı, içme suyuna zehir katıldığı söylentileri çıkar ve bu olaylar sonrasında 33 kişi ölürken, binlerce kişi yaralanmıştır (Birand, 1998). 15 Temmuz'da CHP Milletvekili Abdurrahman Köksaloğlu öldürülmüştür. Köksaloğlu'nun toprağa verildiği gün ise eski Başbakanlardan Nihat Erim, Dev-Sol örgütü tarafından düzenlenen saldırıyla öldürülmüştür. Nihat Erim'in toprağa verildiği gün de DİSK eski başkanı, Maden- İş Sendikası Başkanı Kemal Türkler, arabasında uğradığı silahlı saldırıyla öldürülmüştür. Toplumsal ve siyasal zeminde yaşanan bu gelişmeler ve siyasi liderlerin bu anarşist ortamın giderilmesi için herhangi bir girişimde bulunmak yerine kendi siyasal hayatları ile ilgili planlar yapmaları, asker üzerindeki tepkiyi arttıran nedenlerin başında gelmiştir. Askerin bu dönemdeki görüşü kurulacak bir AP-CHP koalisyonun güçlü bir hükümet olacağı yönünde olmuştur. Siyasi cinayetlerin Parlamento'ya sıçraması üzerine TBMM'de artan anarşist terör eylemleriyle ilgili açıklamalar yapılmış, güçlü bir AP-CHP koalisyonunun kurulması yönündeki görüş üzerine AP lideri Demirel, AP-CHP hükümetinin anarşiyi önlemeyeceğini söylemiştir (Milliyet, 17 Temmuz 1980: 10). Askerin ülke içindeki siyasal ve ekonomik gelişmeler karşısındaki huzursuzluğunun arttığı bu dönemde askerin tepkisiyle karşılanan bir başka olayda siyasal zeminde "Akıncılar" olarak örgütlenen şeriat yanlılarının MSP'nin Konya mitingindeki eylemleri olmuştur. 6 Eylül 1980'de MSP lideri Erbakan'ın milletvekili olduğu Konya'da bir miting düzenlenmiştir. Bu mitingde istiklal marşı okunurken oturma eyleminde bulunulmuş ve "Ya Şeriat Ya Ölüm", "İslam Milleti Şeriat Devleti", "Dinsiz Devlet Yıkılacak Elbet", "Tek Halife, Tek Devlet, Tek Millet" sloganları atılmıştır (Ahmad, 1996: 388). Savcılığın soruşturma açtığı bu mitingde yaşananlar, 6 gün sonra yaşanacak darbenin en büyük nedenleri arasında gösterilmiştir.

1.4.6. 12 Eylül 1980 Darbesi ve Askeri Yönetim

Tarih 12 Eylül'ü, saatler 04.00'ü gösterdiğinde asker harekete geçmiş, tanklar Ankara sokaklarına inmiş ve askeri bir müdahale ile siyasi parti liderleri ve milletvekilleri tutuklanmıştır. Darbenin hemen ardından halka silahlarını teslim etmesi ve bu fiilde bulunacaklar ile ilgili herhangi bir işlem yapılmayacağı duyurulmuştur. İki hafta gibi kısa bir süre içinde 160.000'i aşkın silah, 542.000 mermi teslim alınmış, Nihat Erim ve Kemal Türklerin katillerinin de aralarında bulunduğu 460 kişi yakalanmıştır (Birand, 1998). Darbeden bir hafta öncesindeki dönemde 5 Eylül ile 12 Eylül arasında 99 kişi ölürken, darbenin hemen ardından gelen haftada 12 Eylül ile 19 Eylül arasında 3 kişi hayatını kaybetmiştir (Milliyet, 20 Eylül 1980: 1). Darbenin toplum tarafından destek görmesinin temel nedeni bu çatışmaların bitmiş olması olurken, ülkeyi yöneten MGK (Milli Güvenlik Kurulu) Başkanı Evren'in ülkede derhal bir hükümetin kurulacağı ve hayatın normal akışına döneceği yönündeki açıklamaları toplum nezdindeki desteği arttırmıştır. Darbe'den 10 gün sonra yeni kabine 22 Eylül'de ilan edilmiştir (EK-22).

Hükümetin kurulması demokrasiye dönüş sinyalleri çerçevesinde gerçekleştirilmiş ancak asıl yönetim, darbenin hemen ardından devlet başkanı ilan edilen Kenan Evren ve Kara Kuvvetleri Komutanı Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Sedat Celasun'dan oluşan MGK üyeleri aracılığıyla yürütülmüştür.

Darbenin ilk yılında 122.600 kişi tutuklanmış, 937 film ve 927 yayın sakıncalı oldukları gerekçesiyle yasaklanmıştır (Zürcher, 2016: 403; Birand, 1998). Bu süreçte siyasi partiler kapatılmış, siyasi liderlere 10 yıl siyaset yapma yasağı getirilmiştir. 16 Ekim 1981 yılında çıkarılan kanun ile faaliyetleri yasaklanan siyasi partiler feshedilmiş ve mal varlıkları hazineye aktarılmıştır (Resmi Gazete, 16 Ekim 1981). Aynı dönemde Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı başkanlığında 15 kişilik bir Anayasa Komisyonu oluşturulmuştur. Komisyon tarafından oluşturan taslak danışma meclisi tarafından onaylanmış ve MGK onayına sunulmuştur. MGK üyelerinin incelemesinden sonra ise bu tasarı, 7 Kasım 1982'de halk oylamasına sunulmuştur. Tasarıya eklenen bir madde ile aynı zamanda halk Anayasa ile beraber Kenan Evren'in Cumhurbaşkanlığı içinde oy kullanmıştır. Halk oylaması sonucu Anayasa Tasarısı %91,00 gibi yüksek bir oranla kabul edilmiş ve ülkedeki çatışma ortamından

sorumlu tutulan 1961 Anayasasının sağladığı özgürlükler tırpanlanmıştır (Milliyet, 9 Kasım 1982: 1). Kabul edilen yeni anayasa ile grev hakkı kısıtlanırken dernekler, vakıflar, sendikalar ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının kendi konu ve amaçları dışında toplantı ve gösteri yürüyüşü yapmaları yasaklanmıştır. Ayrıca hâkimler ve savcıların, yüksek yargı organları mensuplarının, yükseköğretim kurumlarındaki öğretim elemanlarının, Yükseköğretim Kurulu üyelerinin, kamu kurum ve kuruluşlarının memur statüsündeki görevlileri ile yaptıkları hizmet bakımından işçi niteliği taşımayan diğer kamu görevlilerinin, öğrencilerin ve silahlı kuvvetler mensuplarının siyasi partilere girmesi ve siyasi partilerin yurt dışında teşkilatlanıp faaliyette bulunması ve kadın kolu, gençlik kolu gibi yan kuruluşlar ve vakıflar kurmaları yasaklanmıştır (Resmi Gazete, 9 Kasım 1982). Yeni Anayasanın ilanından sonra sıra demokratik seçimlerin yapılmasına gelmiştir. Ancak bu süreçte toplum ve siyasetin dizaynına seçimler üzerinden devam edilmiştir. Seçim yasasında yapılan değişiklik ile bir siyasi partinin 30 kurucu üyesine MGK'ın onay vermemesi durumunda partinin 1983 seçimlerine katılamayacağına hükmedilmiştir.

Siyasi partilerin kurulmasına izin verilmesinin hemen ardından 1983 yılında Turgut Sunalp liderliğinde MDP (Milliyetçi Demokrasi Partisi), Süleyman Demirel'in desteklediği Ali Fethi Esener liderliğinde BTP (Büyük Türkiye Partisi), Necmettin Erbakan'ın desteklediği Ahmet Tekdal liderliğindeki RP (Refah Partisi), Turgut Özal liderliğinde ANAP (Anavatan Partisi), Necdet Calp liderliğinde HP (Halkçı Parti) ve Erdal İnönü liderliğinde SODEP (Sosyal Demokrasi Partisi) kurulmuştur. BTP'nin kapatılması üzerine Ahmet Nusret Tuna liderliğinde Doğru Yol Partisi kurulmuş, ancak bu partide veto edilerek 1983 seçimleri dışında tutulmuştur. Ancak bu partiler arasında MGK'ın onay verdiği MDP, ANAP ve HP seçimlere girebilmiş, diğer partiler MGK engelini aşamamıştır.

1.5. Askeri Darbe Sonrası Merkez Sağın Yeni Partisi: Anavatan Partisi

Anavatan Partisi lideri Turgut Özal bürokratik hayatına Demokrat Parti döneminde başlamıştır. 1967 yılında ise Adalet Partisi iktidarı döneminde Başbakan Süleyman Demirel tarafından Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) müsteşarlığına, 1979 yılında Başbakanlık Müsteşarlığına getirilmiştir. İki görevi aynı anda yürüten Özal, 24 Ocak 1980 yılındaki ekonomik istikrar paketi gibi önemli ekonomik kararlarda isminden söz ettirmiştir. Siyaset sahnesine 1977 seçimlerinde MSP İzmir Milletvekili

adayı olarak çıkan Özal, bu seçimlerde bir başarı gösterememiş ancak siyasal hayatında iyi bir tecrübe kazanmıştır. 1980 askeri darbesinden sonra kurulan Ulusu Başbakanlığındaki kabinede Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcılığı görevini yürüten Özal, siyasi partilerin kurulmasına izin verilmesinin ardından Anavatan Partisi'ni kurarak 1983 seçimlerine girmiş ve bu seçimlerde tek başına iktidar olmayı başarmıştır.

1.5.1. Anavatan Partisi'nin Kuruluşu ve I.Hükümet Dönemi (1983-1987)

24 Ocak 1980 kararlarından biri faizlerin neredeyse yüzde 100 düzeyinde arttırılması olmuştur. Bunun sonucunda ise bankerler, bankalara oranla işletme sahibi ve yatırımcılara daha cazip hale gelmeye başlamıştır. Ekonomideki bu yönelim sonucunda ise birçok bankerlik kurumu kurulmuş ve yüzde 140-150'lere varan faiz oranlarıyla yatırımcılardan para toplamaya başlamıştır. Ancak 1981-82'li yıllara gelindiğinde birçok banker mevduat sahiplerine faizleri ödeyememiş ve peş peşe batmıştır. Bankerlik krizi olarak adlandırılan bu olay sonrasında Ekonomik İşlerden Sorumlu Başbakan Yardımcısı Turgut Özal ve Maliye Bakanı Kaya Erdem istifa etmiştir (Çölaşan, 1991: 170). Özal istifası sonrası Antalya Side'de bulunan yazlığına gitmiş ve burada bir parti kurulmasına ilişkin bir dizi görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmeler sonucunda aralarında Bedrettin Dalan, Mesut Yılmaz, Mustafa Taşar, Mehmet Altınsoy, Erol Aksoy, Hüsnü Doğan, Adnan Kahveci, Şarık Tara, İbrahim Özdemir, Vural Arıkan, Cemil Çiçek, Ali Tanrıyar, Rıfat Diker, Hasan Celal Güzel, Eymen Topbaş, Akgün Albayrak gibi isimlerin bulunduğu 37 kuruculu Anavatan Partisi, 20 Mayıs 1983'te kuruluş dilekçesini YSK (Yüksek Seçim Kurulu)'ya vermiştir. Parti programında partinin ekonomi alanında iş hürriyeti ve serbestiyeti ve yabancı sermayenin teşviki taraftarı olunduğu beyan edilirken devlet yönetimiyle alakalı olarak ise sıkı merkeziyetçiliğin terk edilerek mahalli işlerde muhtar idaresinin kademeli olarak arttırılmasına taraf olunduğu beyan edilmektedir (TBMM Kütüphanesi, 1983, madde 6 ve 19). Konsey onayına giden bu listeden aralarında Erol Aksoy, Hüsnü Doğan, Adnan Kahveci gibi isimlerin bulunduğu 7 kurucu veto edilmiş ve liste bu şekliyle onaylanmıştır. Özal siyasal arenada çatışmaların hakim olduğu bir ortamda kurduğu yeni partisinde Ekrem Ceyhun'a ifade ettiği gibi dört eğiliminde yer almasını planlamıştır (Birand ve Yalçın, 2015: 158). Böylece Özal, geçmişin siyasi çatışma ortamından ve askeri yönetimden bunalan halkı birleştirici

parti imajı çizerek halkın oylarına talip olmuştur. Bu süreçte Özal'ın en büyük yardımcısı BTP, RP, SODEP ve RP gibi partilerin konsey tarafından veto edilmesi ve seçime asker desteğindeki MDP, HP ve ANAP'ın katılması olmuştur. Bu süreçte ANAP lideri Turgut Özal siyasi partiler içinde halk nezdinde tek sivil parti lideri olarak bir imaj çizmiştir. Bu gelişmeler ışığında darbeden üç yıl sonra sivil seçimlere gidilmiştir.

6 Kasım 1983'te gerçekleşen seçim sonuçlarına göre ANAP, birinci parti olurken MDP, ikinci parti, HP ise üçüncü parti olmuştur. 7 Aralık'ta Cumhurbaşkanı Evren, hükümet kurma görevini Turgut Özal'a vermiş ve bir hafta sonra yeni kabine Cumhurbaşkanının onayıyla ilan edilmiştir (EK-23).

Aralık ayında TBMM açılmış ve ilk iş olarak meclis başkanlık seçimleri yapılmıştır. Burada meclis başkanlığına ANAP'ın adayı Necmettin Karaduman seçilmiştir. 24 Aralık'ta ise 213 kabul, 115 ret ve 65 çekimser oyla hükümet güvenoyu almış ve icraata başlamıştır (Milliyet, 25 Aralık 1983: 1). Hükümetin ilk icraatları parti programında da ağırlık verdiği konu olan ekonomi alanında olmuştur. İlk iş olarak kambiyo rejiminde değişikliğe gidilmiştir. 1984'te Türk parasını koruma kanununda değişiklik yapılmış ve döviz taşımak ve altın satımı yapmak serbest bırakılmış ayrıca lüks tüketim mallarının ithalatı da serbestleştirilmiştir (Aydın ve Taşkın, 2015: 352). Ayrıca aynı yıl Boğaziçi Köprüsü'nün 10 milyarlık gelir ortaklığı senetleri satışa çıkarılmış ve senetler bir saatte tükenmiştir (Milliyet, 4 Aralık 1984: 4). Bu senetlerin satışına 3 yıl vade konulmuş ve buradan elde edilen gelir bir fona devredilerek kamu yatırımlarının finansmanında kullanılmıştır. Ayrıca ülkenin ihracatını arttırmaya yönelik olarak hammadde ithaline uygulanan gümrükten vazgeçilmiş ve hammaddesi getirilen ürünün Türkiye'de üretilerek ihracının önü açılmıştır. Bu uygulama sonucunda zamanla tarım ürünlerinin yanı sıra sanayi ürünlerinin ihracatı da gözlenmeye başlamış ve sanayi ürünü ihracatı, genel ihracatın yüzde 80'inden fazlasını oluşturur duruma gelmiştir (Güner, 2003: 27). Aynı yılın kasım ayında yürürlüğe giren Katma Değer Vergisi Kanunu ile KDV uygulamasına geçilmiştir. Bu kanunla beraber; ticarî, sınaî, ziraî faaliyet ve serbest meslek faaliyeti çerçevesinde yapılan teslim ve hizmetler, her türlü mal ve hizmet ithalatı, diğer faaliyetlerden doğan teslim ve hizmetler: Posta, telefon, telgraf, teleks ve bunlara benzer hizmetler ile radyo ve televizyon hizmetleri, Spor-Toto oynanması, piyango

tertiplenmesi (Millî Piyango dahil, at yarışları ve diğer müşterek bahis ve talih oyunları tertiplenmesi, oynanması), profesyonel sanatçıların yer aldığı gösteriler ve konserler ve profesyonel sporcuların katıldığı sportif faaliyetler, maçlar, yarışlar ve yarışmalar tertiplenmesi, gösterilmesi, müzayede mahallerinde ve gümrük depolarında yapılan satışlar, boru hattı ile hampetrol, gaz ve bunların ürünlerinin taşınmaları, gelir vergisi kanununun 70'inci maddesinde belirtilen mal ve hakların kiralanması işlemleri, genel ve katma bütçeli idarelere, özel idarelerine, belediyeler ve köyler ile bunların teşkil ettikleri birliklere, üniversitelere, dernek ve vakıflara, her türlü mesleki kuruluşlara ait veya tabi olan veyahut bunlar tarafından kurulan veya işletilen müesseseler ile döner sermayeli kuruluşların veya bunlara ait veya tabi diğer müesseselerin ticarî, sınaî, ziraî ve mesleki nitelikteki teslim ve hizmetleri, rekabet eşitsizliğini gidermek maksadıyla isteğe bağlı mükellefiyetler suretiyle vergilendirilecek teslim ve hizmetler gibi işlemler KDV'ye tabii tutulmuştur (Resmi Gazete, 1 Kasım 1984). Bir diğer gelişme ülkede konut ihtiyacının giderilmesi adına atılmıştır. 17 Mart 1984'te yürürlüğe giren Toplu Konut Kanunu ile "orta direğin" ev sahibi olması amaçlanmıştır. Bunun finansmanı ise kurulan Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı Fonları ile sağlanmıştır (Güner, 2003: 25). Ayrıca yine parti programında belirtildiği üzere ticarette serbestiyet ve yabancı sermayenin teşviki bağlamında Faysal Finans ve Al Baraka adlı kuruluşların Türkiye'de şube açmasına izin verilmiştir (Çölaşan, 1991:189). 1986 yılında muhtaç durumda olan vatandaşlara yardım etmek, sosyal adaleti pekiştirmek ve gelir dağılımının adaletinin sağlamak üzere kamuoyunda Fak-Fuk-Fon olarak bilinen "Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu" kabul edilmiştir. Bu fonun gelirleri; kurulu veya kurulacak olan fonlardan %10, bütçeye konulacak ödeneklerden, orman emvali satış hasılatından aktarılacak %5'lik miktardan, trafik para cezası hasılatının yarısından, yıllık beyanname veren Gelir ve Kurumlar Vergisi mükelleflerinin, hesaplanan gelir veya kurumlar vergisine ilave olarak ödeyecekleri yüzde birlik miktardan (mükelleflerce ödenen bu miktar vergi uygulamasında gider yazılmaz), TRT reklam gelirlerinden aktarılacak % 30'luk miktardan, petrol ürünlerinin satışlarından her kilogram için kesilecek 1'er liradan (bu miktarı 5 katına kadar artırmaya Bakanlar Kurulu yetkilidir), her nevi bağış ve yardımlardan finanse edilmiştir (Resmi Gazete, 14 Haziran 1986). Ekonomik alanda yaşanan bu gelişmelerle genel refah düzeyinde bir gelişim gözlenirken lüks tüketim mallarında da bir tabana yayılma durumu söz

konusu olmuştur. Eskinin lüks sayılan elektronik aletler ve telekomünikasyon araçları neredeyse her eve girmiştir (Erdoğan, 2001: 22).

1980 askeri darbesinden sonra dönemin siyasi partileri kapatılmış, liderlerine de 10 yıl siyaset yapma yasağı getirilmiştir. 1983 seçimlerine yeni kurulan siyasi partiler ve yeni liderler ile gidilmiştir. Ancak yasaklı liderler bizzat seçimlere katılamasa da kurulan çeşitli siyasi partiler bu liderler tarafından desteklenmiştir. Solda, Demokratik Sol Parti (DSP) kurulmuş ve başına Bülent Ecevit'in eşi Rahşan Ecevit geçmiş, sağda ise Doğru Yol Partisi ve Refah Partisi kurulmuştur. DYP'nin başına önce Ahmet Nusret Tuna daha sonra Hüsamettin Cindoruk seçilirken Refah Partisi'nin başına da Ahmet Tekdal seçilmiştir. 1984 yerel seçimlerinde bu partilerin ilk kez bir seçime girmiş ve büyük oranda başarı sağlamışlardır. Bu gelişme sonrasında ise gündeme siyasi partilerin arkasında olan isimler ile ilgili verilen yasak kararının kaldırılması gelmiştir. Eski siyasi liderlerin arkasında esen halk rüzgarının farkında olan Özal, bu yasakların kaldırılması için meclis kararı alınmasına direnmiş, bu kararın halk oylaması ile yapılması gerektiğinin söylemiştir. Yaşanan bu gelişmeler sonucunda 6 Eylül 1987'de siyasi yasakların kaldırılıp kaldırılmaması yönünde bir halk oylaması kararı alınmıştır. Bu karar sonrası Demirel ve Ecevit başta olmak üzere yasaklı liderler referandumda evet oyu verilmesine yönelik çalışmalar gerçekleştirilirken Başbakan Özal ise hayır oyu verilmesi yönünde faaliyetlerde bulunmuştur. 6 Eylül'de yapılan halk oylamasıyla siyasi yasaklar kaldırılmış ve yasaklı siyasi liderler partilerinin başına geçmiştir. Bu karar sonrasında ise Başbakan erken genel seçim kararını açıklamıştır (Milliyet, 7 Eylül 1987: 1). Bu karar sonrasında meclis'te yapılan görüşmelerde erken genel seçimin 29 Kasım 1987'de yapılmasına karar verilmiştir.

1.5.2. Anavatan Partisi'nin II. Hükümet Dönemi (1987-1991)

29 Kasım 1987'de gerçekleştirilen genel seçimlerde ANAP ciddi bir oy kaybedişine rağmen aldığı oylarla meclis'in çoğunluğuna hakim olmuştur. Bunda etken olan durum seçim sisteminde yapılan düzenlemelerdir. Seçim sistemi ile ilgili yapılan son düzenleme ile 19 seçim bölgesi için öngörülen kontenjan barajı ve toplam baraj çıtası yüzde 23-24'e yükseltilmiştir (Cemal, 2013: 200). Özal'ın seçimlerde ciddi oranda oy kaybetmesinin altında iki etken yatmaktadır. Bunlardan

bir tanesi yasaklı siyasilerin politika sahnesine geri dönmesi diğeri ise ekonomi'de yaşanan kötü gidişattır.

Seçimlerin hemen ardından kötü giden ekonomi karşısında yeni zamanlar ile oluşan açık kapatılmaya çalışılmıştır. Hükümet zamlar ile gelirlerini 3 trilyon arttırmış, Özal ise hükümetin üç yıllık ekonomi politikasını "kemer sıkma" olarak açıklamıştır (Milliyet, 3 Aralık 1987: 1). Enflasyonun ciddi anlamda arttığı bu dönemde dış borçlar 6 milyar dolar artmış ve 37 milyar 293 milyon dolara yükselmiştir (Cemal, 2013: 245). Özal, birincil görevi bu ekonomik gidişatın güçlendirilmesi olan yeni kabinesini 21 Aralık'ta ilan etmiştir (EK-24).

Kabinenin ilanından sonra ekonomi dışında gündeme gelen bir diğer konu Cumhurbaşkanlığı seçimi olmuştur. 1989'un en önemli sorularından biri 6 Kasım'da süresi dolacak Evren yerine yeni Cumhurbaşkanının kim olacağı sorusu olmuştur. Turgut Özal ilk zamanlar bu konuyla ilgili herhangi bir açıklamada bulunmamış ve zemin yoklaması yapmıştır. Zira Evren'in tekrar aday olması durumunda kendisinin aday olmayacağını beyan eden açıklamalar da bulunmuştur. Ancak aynı yılın mart ayında gerçekleştirilecek yerel seçimleri kendisine bir kılavuz olarak belirlemiş ve bu seçimlerin sonucuna göre dönemde tartışılan Cumhurbaşkanını halk mı meclis mi seçsin sorusunda tarafını belli etmeyi planlamıştır. 26 Mart 1989'da gerçekleştirilen yerel seçimler ANAP için bir hezimet olmuştur. ANAP'ın oyları yüzde 22'ye düşmüştür (Gökmen, 1992: 162). Seçimlerden SHP (Sosyalist Halkçı Parti) birinci, DYP ikinci, ANAP ise üçüncü parti olarak çıkmıştır. Seçimlerin bu şekilde oluşu ANAP ve Özal açısından Cumhurbaşkanını halk seçsin söylemini dillendirilememesine neden olmuş ve Özal, Cumhurbaşkanlığına adaylığını koymuş ve TBMM yapılan oylama sonucunda Türkiye Cumhuriyetinin yeni Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

6 Kasım 1989'da Evren'den Cumhurbaşkanlığı görevini alan Özal, köşke çıkmış ve ANAP Genel Başkanı adayı olarak Yıldırım Akbulut'u desteklemiştir. 17 Kasım'da yapılan ANAP kongresinde Akbulut genel başkan seçilmiş ve Başbakanlık görevini üstlenmiştir. Ancak Özal'ın bu süreçte yönetimdeki etkisini çekmemesi ve icraatlarına devam etmesi kamuoyunda Akbulut'ın emir eri olduğu tartışmalarını getirmiş aynı zamanda ANAP'ta özellikle muhafazakar kanadın muhalefet bayrağını açmasına neden olmuştur. ANAP liderlik yarışında öne çıkan isim Mesut Yılmaz

olmuştur. Parti içindeki muhalifleri kendi safında birleştiren Yılmaz, 1991 Haziran'ında ANAP kongresinde yapılan seçimlerde yeni genel başkan seçilen Yılmaz, başbakanlık görevini devralmış ve bu görevini ekim ayında gerçekleştirilen genel seçimlere kadar sürdürmüştür. Göreve gelen Yılmaz'ın ilk icraatı ise kamu işçilerine yüzde 80 toplu iş sözleşmesi zammı yapmak olmuştur. Bu karar Özal tarafından eleştirilirken bu karar sonucunda bütçe açığı 2 katına çıkmıştır (Gökmen, 1992: 234). Ayrıca artan enflasyon oranlarına rağmen böyle bir karar alınması ekonomideki gidişatı daha kötü hale getirmiştir. Bu şartlar altında gidilen 1991 genel seçimleri ise Türkiye'de eski devrin tekrar canlanmasına neden olmuştur. Canlanan devir koalisyonlar devri olmuştur.

1.5.3. Koalisyonlar Devri Tekrar Açılıyor (1991-2002)

Ekim 1991 seçimlerinden DYP yüzde 26.8 oy oranı ile birinci, ANAP yüzde 24.1 oy oranı ile ikinci, SHP yüzde 20.7 oy oranıyla üçüncü, RP yüzde 16.5 oy oranıyla dördüncü, DSP ise yüzde 11.3 oy oranıyla beşinci parti olarak çıkmıştır (Milliyet, 21 Ekim 1991: 1). Bu sonuçlara göre hiçbir siyasi parti meclis çoğunluğunu sağlayamamış ve tek başına iktidar olamamıştır. Anayasa gereği Cumhurbaşkanı Özal tarafından en çok oyu alan parti lideri Demirel hükümeti kurmakla görevlendirilmiş ve yapılan koalisyon görüşmeleri sonucu DYP+SHP arasında bir koalisyon hükümeti kurulmasında anlaşılmıştır. Mecliste yapılan güvenoyu sonrasında göreve başlayan hükümetin ilk icraatlarından biri 1980 darbesi sonrası kapatılan siyasi partilerin tekrar açılmalarını sağlayan bir yasa çıkarmak olmuştur (Gökmen, 1994: 105). Bu karar sonrasında CHP tekrar açılmış ve yapılan kongre sonrasında Deniz Baykal genel başkanlığa seçilmiştir. Bu hükümetin programında dikkat çeken bir ayrıntı Özal'ın başbakanlığı döneminde icraatları arasına almak istediği ancak gerçekleştiremediği "Kamu İktisadi Teşekküllerinin özelleştirilmesi" olmuştur (Aydın ve Taşkın 2015: 385). Cumhurbaşkanı Özal'ın 1993 yılındaki ani ölümü sonrası Cumhurbaşkanlığına seçilen Süleyman Demirel'den boşalan DYP genel başkanlığı ve başbakanlık koltuğuna DYP kongresinde seçilen Tansu Çiller oturmuştur. 1991 seçimleri sonrası kurulan koalisyon hükümetleri döneminde Türkiye'de terör eylemleri ve katliamlarda da bir artış yaşanmıştır.

1960-1980 arası dönemde Türkiye'de koalisyon hükümetleri devri yaşanmıştır. Gerek bu istikrarsız hükümetler gerekse hükümette bulunan siyasi partilerin politikaları Türkiye'de bir terör ortamının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu ara dönemde önceleri sağcı ve solcu gençler arasında başlayan çatışmalar, özellikle 1980'lerin sonlarında Alevi-Sünniler arasında devam etmiştir. Sivas ve Kahramanmaraş'ta yaşanan katliamlar bunlardan bazılarıdır. 1987 seçimlerinden sonra politik sahnede yaşanan gerilimli atmosfer sonrası yavaş yavaş kendisini göstermeye başlayan terör, 1991 seçimleri sonrasında hızla artmıştır. 1993 yılının ocak ayında Cumhuriyet Gazetesi yazarı Uğur Mumcu, evinin bulunduğu Ankara Karlı Sokak'ta gazeteye gitmek üzere bindiği arabasındaki bombanın patlaması sonucu hayatını kaybetmiştir. Bu olay sonrasında kamuoyunda büyük bir tepki oluşmuş, ancak Mumcu'nun katil ya da katilleri bulunamamıştır. Aynı yılın temmuz ayına gelindiğinde ise Türkiye'de 1978 Sivas olaylarının bir benzeri yine aynı yerde bu sefer 1993 yılında sahneye konulmuştur. Temmuz ayında Sivas'ta Pir Sultan Abdal'ı anma etkinlikleri düzenlenmiş ve bu etkiliklere birçok aydın 'da iştirak etmiştir. Bu etkinliklerden evvel özellikle Aziz Nesin şahsında provakatif yazılar özellikle yerel basında yer almış ve halk arasında bu yönde bir bildiri gezdirilmiştir. 2 Temmuz günü Cuma Namazı sonrası "Sivas laiklere mezar olacak" sloganlarıyla başlayan yürüyüş Madımak Oteli'nin önünde son bulmuş ve burada otel ateşe verilmiştir. Bu olay sonrasında 35 kişi hayatını kaybetmiştir (Arslan, 2015: 7). Bu olaylar 1990 yılında din ve İslam ile ilgili düşünce ve yazılarından sonra uğradıkları suikastlar sonucu hayatlarını kaybeden Turan Dursun ve Bahriye Üçok cinayetleriyle aynı zemini paylaşan olaylar olmuştur. 1996 yılına gelindiğinde Balıkesir Susurluk'ta Mercedes marka bir araç bir kamyon tarafından ezilmiş ve bu kazada aralarında üzerinde Mehmet Özbay kimliği bulunan ve kırmızı bültenle aranan Abdullah Çatlı, Polis Şefi Hüseyin Kocadağ ve Gonca Us ölmüş, DYP Şanlıurfa Milletvekili Sedat Bucak yaralanmıştır. Bu olayla beraber Türk siyasetinde bir emniyet mensubu ile aranan bir zanlının aynı araçta bulunması üzerine bir tartışma başlamış ve bu tartışmalarda kazayla ilgili olarak dönemin İçişleri Bakanı Mehmet Ağar hakkında çeşitli iddialarda bulunulmuş ve olaydan beş gün sonra Ağar görevinden istifa etmiştir. Dönemde yaşanan bir başka cinayet Akit gazetesinde kendisi ile ilgili bir haber yapılması ve resminin üzerine çarpı işareti atılmasından sonra aracına konulan bomba ile Ahmet Taner Kışlalı'nın öldürülmesi ile işlenmiştir.

Siyasal istikrarsızlık ülkedeki kaos ortamının artmasına neden olurken ekonomik alanda da alarm zillerinin çalmasına neden olmuştur.

1987 sonrası ekonomideki istikrarsızlık 1987 öncesi konumuna geri dönmüştür. Bunda kamu harcamalarındaki artışa karşın kamu gelirlerindeki azalış ve bunu takiben devletin iç ve dış borçlanma yoluna gitmesi etkili olmuştur. Bu durum anapara ve faizlerde artışa neden olurken ülke borcun borçla kapatılmasına yönelik bir kısır döngü içine girmiş ve 1994 yılında GSMH yüzde 6.1 küçülmüş, kişi başına GSMH, 3056 dolardan 2159 dolara gerilemiş ve ekonomik bir krize girilmiştir (Şahin, 2007: 214-215). Bu gelişme üzerine 5 Nisan 1994 Kararları ile yeni bir istikrar programı geliştirilmeye çalışılmıştır. Alınan bu kararlar ile Kamu İktisadi Teşebbüs ürünlerine zam yapılmış, vergi gelirlerini arttırıcı önlemler alınmış, tarım destek sübvansiyonları azaltılmış, ücret zamları geçmiş enflasyon oranlarına endekslenmiştir (Yenal, 2010: 152). Bu önlemler ile kısa vadede gelirler artmış, bütçede iyileşmeler olmuş ancak uzun dönemde ekonomik istikrarsızlık önlenememiştir. Aralık 1999'a gelindiğinde IMF ile Stand by antlaşması imzalanır ve enflasyonun düşürülmesi, GSMH'nin arttırılması, kamu borcu ve cari açığın düşürülmesi hedeflerini taşıyan Enflasyonla Mücadele Programı uygulamaya konulmuş ve IMF'den 10.4 milyar dolar kredi alınmıştır (Şahin, 2007: 249). Ancak alınan bu kredilerin geri ödemesinde aksaklıklar yaşanmış ve borçlar tekrar tekrar açılan yeni kredilerle kapatılmaya çalışılmıştır. Böylesi bir sürecin ardından bir yıl sonra bankalar batmış ve işsizlikte bir artış yaşanmış, yolsuzluklar gündeme gelmiş ve yeni bir krizle karşı karşıya kalınmıştır. 2001 yılında yaşanan kriz ile doların değer kazanması ve devlet iç borçlanma senetlerine duyulan güvensizlik dövize olan talebi arttırmış, IMF ve Dünya Bankasından sağlanan kredi miktarı kadar döviz yurtdışına kaçmıştır (Eren, 2011:219).

Bu dönemde 9 koalisyon hükümeti kurulmuş ve gerek ekonomik gerekse siyasal nedenlerden ötürü görevden çekilmiştir. 1997 yılında başbakanlık görevini RP lideri Necmettin Erbakan yürütmüştür. Bu dönemde irticai faaliyetlerde bir artış yaşanmıştır. RP'li Sincan Belediye Başkanı, Kudüs gecesinde "Türkiye'nin yüzde 99'u Hizbullah'tır. Hizbullah olmayan hizbul şeytandır.....laiklere zorla şeriat enjekte edeceğiz" açıklamalarında bulunmuştur (Aydın ve Taşkın, 2015: 429-430). Bu gelişmeler asker nezdinde huzursuzluklara neden olmuş ve 28 Şubat 1997'de

toplanan MGK'dan irticai faaliyetleri engellemeyi amaçlayan 18 maddelik bir bildiri çıkmış ve bu bildiri tarihe "Post Modern Darbe" olarak geçmiştir. Bu gelişme sonrasında yaşanan gelişmelerle başbakan Erbakan istifa etmiş ve yerine 30 Haziran 1997'de ANAP, DSP ve DTP (Demokratik Toplum Partisi)'den oluşan ANASOL-D hükümeti kurulmuş ve başbakanlığa Mesut Yılmaz seçilmiştir. Bu hükümetin 1999'da Türkbank skandalı ile düşmesi üzerine DYP ve ANAP'ın dışarıdan desteğini alan DSP lideri Bülent Ecevit azınlık hükümetini kurar ve beş ay sonraki seçimlere bu hükümet ile gidilir. 1999 yılındaki seçim sonuçlarına göre DSP birinci parti olarak seçilmiştir ancak hükümet kuracak çoğunluğu elde edememesi üzerine Türkiye'nin 17. Koalisyon hükümeti Ecevit başbakanlığında DSP, ANAP ve MHP arasında kurulmuştur. 2002 yılındaki ekonomik ve yönetimsel krizler sonrasında özellikle Başbakan Bülent Ecevit'in rahatsızlanması ve akabinde 31 Temmuz 2002'de MHP lideri Devlet Bahçeli'nin erken genel seçim isteğini açıklaması üzerine meclis toplanmış ve erken seçim kararı alınmıştır.

1.6. Türk Siyasal Yaşamında Merkezde Muhafazakar Bir Soluk : Adalet ve Kalkınma Partisi

1999 yılında Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının Fazilet Partisi (FP)'nin kapatılması istemiyle Anayasa Mahkemesine açtığı dava 2001 yılında sonuçlanmış ve FP bu karar neticesinde kapatılmıştır. Bu kararın ardından Fazilet Partili Milletvekilleri meclis'te Saadet Partisi ve Adalet ve Kalkınma Partisi olmak üzere ikiye bölünmüştür (Kaynar, 2013: 37). Ekonomik olarak liberalizmi benimseyen Adalet ve Kalkınma Partisinin programında partinin tüm kurum ve kurallarıyla işleyen piyasa ekonomisinden yana olduğu ve partinin ilke olarak devletin her türlü ekonomik faaliyetin dışında olması gerektiğini benimsediği belirtilmiştir. Ayrıca programda Kopenhag Kriterlerinin demokratikleşmeye yönelik ilkelerinin en kısa sürede gerçekleştirileceği belirtilirken, mahalli yönetimlerle ilgili olarak yönetim biçimlerini geliştirme yetkileri verileceği ve yerel yönetimlerin karar alma sürecine STK'ların dahil edileceği belirtilmiştir (Parti Programı akparti.org.tr). 14 Ağustos'ta kurulan partinin kurucuları arasında Recep Tayyip Erdoğan, Abdullah Gül, İdris Naim Şahin, Abdüllatif Şener gibi isimler yer almıştır.

1.6.1. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Kuruluşu ve I. Hükümet Dönemi (2002-2007)

Fazilet Partisinin kapatılması üzerine parti içinde yenilikçiler olarak bilinen kanatta yer alan isimler parti içinde söz sahibi olamayıp, adayları Abdullah Gül'ü genel başkan seçtiremeyince seçimlere yeni bir parti kurarak katılma kararı almıştır. Fazilet Partisinden ayrılan milletvekillerinin de kurucusu olduğu bu parti otomatikman mecliste grubu bulunur bir parti konumuna gelmiş ve 2002 seçimlerine bu atmosferde gidilmiştir.

Kasım 2002 seçimlerine giden süreçte partiye Recep Tayyip Erdoğan liderlik etmiştir. AKP 3 Kasım'da gerçekleşen seçimlerden yüzde 34 oyla birinci parti olarak çıkmıştır (Sabah, 4 Kasım 2002: 1). Ancak Adalet ve Kalkınma Partisi Genel Başkanı Erdoğan, 1997 yılında Siirt'e okuduğu mısralarında Minareler Süngümüz, Kubbeler Miğfer, Camiler kışlamız, müminler asker ifadelerinin yer aldığı şiir nedeniyle halkı din ve ırk farkı gözeterek kin ve düşmanlığa tahrik suçundan bir yıl hapis cezası almıştır. Bu ceza gereği siyaset yapma yasağı bulunan Erdoğan yerine ilk hükümet, 18 Kasım'da Abdullah Gül liderliğinde kurulmuştur (EK-25).

Bu kabinenin ilanından sonra Türkiye Büyük Millet Meclisinde Erdoğan'ın yasağının kaldırılmasına yönelik bir girişimde bulunulmuş ve CHP lideri Deniz Baykal'ın da desteğiyle anayasa'da yapılan değişiklik ile bu yasak kaldırılmıştır. Siirt seçimlerinde usulsüzlük yapıldığı yönünde Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Yüksek Seçim Kurulu (YSK)'na yaptığı başvurunun kabul edilmesi üzerine seçimler iptal edilmiş ve tekrar yenilenen seçimlerde Erdoğan, Siirt'ten milletvekili seçilmiştir. Erdoğan'ın milletvekili seçilmesinin ardından 14 Mart'ta yeni kabine Erdoğan başkanlığında kurulmuştur (EK-26).

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin ilk hükümet dönemi seçim vaatleri ve parti programında belirttiği hususların hayata geçirildiği tam bir reformlar dönemi olmuştur. Bu kapsamda ilk olarak 2003 yılında AB uyum paketi kapsamında dernek kurma özgürlüğü, işkence ve kötü muameleye karşı caydırıcılık ve hükümlü hakları arttırılmış, siyasi partiler kanununda yapılan değişiklik ile beraber partilerin kapatılması zorlaştırılmıştır (Dağı, 2010: 132). 2004 yılına gelindiğinde ise Kürtçe eğitim ve Kürtçe yayınlar serbest bırakılmıştır (Hale, 2010: 113). Bu kararla beraber

haziran 2004'te TRT kurumunda TRT 6 kanalı açılmış ve Kürtçe yayın yapılmaya başlanmıştır. Aynı yıl ayrıca yine uyum paketi kapsamında DGM'ler kapatılmış ve ölüm cezası kaldırılmış, kanunda bu ceza yerine müebbet hapis cezası verilmesi hükme bağlanmıştır. Ayrıca bu reformlar arasında Bilgi Edinme Hakkı Kanunu, belediyeler yasasındaki değişiklikler ve merkezileşme idari sisteminde yetki devrinin genişletilmesiyle daha şeffaf bir demokrasi yolunda adımlar atılmış, yüksek öğretim alanında yapılan değişiklikle öğrenci affı çıkarılarak 2000'den sonra üniversitelerden uzaklaştırılan öğrencilerin eğitimlerine devam etmesinin önü açılmıştır (Tepe, 2010: 142, 166). Ayrıca MGK'da yapılan bir düzenleme ile MGK Genel Sekreterinin bir subay olması şartı kaldırılmıştır (Jenkıns, 2010: 243). Bu demokratik hamleler sonucunda ülkeye olan yatırımlarda artış gözlenirken bu durum ekonominin büyümesine, enflasyonun daha düşük seviyede seyretmesine neden olmuş ve GSMH %12 büyümüştür (Öniş, 2010: 267). Ekonomik ve demokratik sistemdeki bu gelişmeler sonucunda toplumun geniş kesimindeki refah seviyesindeki artış 2007 yılındaki seçimlere giderken hükümetin elini güçlendirmiştir.

1.6.2. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin II. Hükümet Dönemi (2007-2011)

22 Temmuz 2007'de gerçekleşen seçimlerde Adalet ve Kalkınma Partisi, ilk hükümet dönemindeki demokratik ve ekonomik sistemdeki reformlarının getirisiyle beraber tek başına iktidar olarak çıkmış ve 29 Ağustos 2007'de yeni kabine ilan edilmiştir (EK-27). Ancak hükümetlerinin ilk döneminde irtica ve laiklikle ilgili iletiler ekseninde ordu ve hükümet arasındaki sürtüşme MGK'da yapılan ve yapılmak istenen değişikliklerle had safhaya çıkmış ve ikinci hükümet dönemiyle beraber asker ve hükümet arasındaki bu gerginlik doruk noktasına ulaşmıştır.

Haziran 2007'de İstanbul'da bir gecekonduda bulunan el bombaları ile başlayan Ergenekon ve Balyoz Operasyonları, hükümet üyesi Bülent Arınç'a suikast girişimleri davalarıyla devam etmiştir. Ergenekon davaları kapsamında temel iddialar Sarıkız, Ayışığı, Yakamoz ve Eldiven adlı 2003-2004 dönemine ait planlar ile hükümeti devirmeye kalkışmaktır. Bu davanın ilk iddianamesi savcı Zekeriya Öz[8] tarafından hazırlanmıştır. Bu dava kapsamında aralarında emekli Genel Kurmay Başkanı İlker Başbuğ, Orgeneral Hurşit Tolon, Gazeteci Tuncay Özkan, Ergün

[8] Zekeriya Öz, 15 Temmuz 2016'daki darbe girişiminden sonra Fethullahçı Terör Örgütü üyesi olmaktan arandığı dönemde yurtdışına kaçmıştır.

Poyraz, emekli Albay Arif Doğan ve Emekli Tuğgeneral Veli Küçük'ün bulunduğu 250'den fazla kişi tutuklanmış ve 6 yıldan fazla süren davalar sonucunda bu isimlerin çoğu müebbet hapis cezasına çarptırılmış, 2014 yılından sonra ise bu kararlar bozulmaya ve tutuklu isimler serbest bırakılmaya başlanmıştır. Balyoz planı ise ilk olarak 2010 yılında Taraf gazetesinde Mehmet Baransu tarafından dile getirilmiş ve bu plan ile hükümete karşı 1.Ordu komutanı Çetin Doğan liderliğindeki bir yapılanmanın darbe hazırlığında olduğu iddia edilmiştir. Gazetede yer alan iddialara göre Fatih ve Beyazıt Camilerine bomba atılacağı, Türk uçağının düşürüleceği ve böylece çıkan karışıklıkla bir darbeye zemin hazırlanacağı iddia edilmiştir. Bu dava kapsamında aralarında Çetin Doğan, emekli Oramiral Özden Örnek, Emekli Orgeneral Halil İbrahim Fırtına, Emekli Orgeneral Ergin Saygun, Emekli Korgeneral Engin Alan'ında bulunduğu 350'den fazla kişi tutuklanmış ve yapılan yargılamalarda çoğu isim müebbet hapis cezalarına çarptırılmış, ancak yine aynı şekilde 2014 yılından sonra bu davalar düşmeye, tutuklular serbest bırakılmaya başlanmıştır. Bülent Arınç'a suikast iddiaları ise, iki subayın Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç'a suikast amacıyla evinin önünde pusu kurduğu iddiasıyla gözaltına alınmasıyla başlamıştır. Bu iddialar sonucunda ise önemli askeri bilgilerin bulunduğu Seferberlik Tetkik Dairesindeki Kozmik Oda'ya davanın savcısı Mustafa Bilgili[9] tarafından girilmiştir. Tüm bu gelişmeler hükümet ile asker arasındaki gerginliğin daha da artmasına neden olurken toplumsal huzursuzluklar ve ayrışmada bir artış yaşanmıştır. Bu gelişmelerle ilgili kimi Adalet ve Kalkınma Partisi taraftarları, Gülen cemaatini Ergenekon ve Balyoz soruşturmalarıyla "milli orduya kumpas kurmakla" suçlarken, bu soruşturmaların mağdurları ise Adalet ve Kalkınma Partisini cemaat ile hareket etmekle ve tasfiyelere sessiz kalmakla suçlamıştır. (Aydın ve Taşkın, 2015: 495).

2010 yılına gelindiğinde hükümet tarafından Anayasa mahkemesi ve HSYK'nın yapısındaki değişiklikleri de içeren bir reform paketi halk oylamasına götürülmüş ve 12 Eylül'de yapılan referandumla değişiklikler % 57,8 oy ile kabul edilmiştir. Bu sonuçla Anayasa Mahkemesinde üye sayısı 17'ye çıkarken görev süreleri de 12 yıl olarak belirlenmiştir. Parti kapatma ve anayasa değişikliği iptali ile ilgili olarak 5/3 kuralı yerine 3/2 kuralının geçerli olması sağlanmıştır. HSYK'da

[9] Mustafa Bilgili ile ilgili 2016 yılındaki darbe girişiminden sonra FETÖ üyesi olduğu ve devletin gizli bilgilerini paralelcilerle paylaştığı gerekçesiyle yakalama kararı çıkarılmış ve kasım ayında Ankara'da yakalanmıştır.

yapılan değişiklikle ise üye sayısı 22 asil 17 yedeğe çıkarılırken 4 asil üyenin Cumhurbaşkanınca atanmasına imkan sağlanmıştır.

1.6.3. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin III. Hükümet Dönemi (2011-2015)

6 Temmuz 2011'de yeni bakanlar kurulu ilan edilir (EK-28). Şubat 2012'ye gelindiğinde Özel yetkili savcı Sadrettin Sarıkaya, MİT müsteşarı Hakan Fidan ve bazı MİT yetkililerini KCK soruşturmaları kapsamında ifadeye çağırmıştır. Bu olay üzerine Hakan Fidan, Başbakanın talimatıyla ifadeye gitmemiş ve olaydan 10 gün sonra MİT mensuplarının Başbakanın izniyle soruşturmaya tabi tutulacağına yönelik bir yasal düzenleme yapılmıştır. Aralık 2013'e gelindiğinde ise 17 Aralık'ta aralarında İçişleri Bakanı Muammer Güler'in oğlu Barış Güler, Ekonomi Bakanı Zafer Çağlayan'ın oğlu Salih Kaan Çağlayan, Çevre ve Şehircilik Bakanı Erdoğan Bayraktarın oğlu Abdullah Oğuz Bayraktar, Ali Ağaoğlu, Rıza Sarraf'ında bulunduğu 90'dan fazla kişi gözaltına alınmıştır. Şüphelileri evlerinde yapılan aramalarda büyük miktarda paralar polis yetkililerince ele geçirilmiştir. TOKİ'de yolsuzluk, Rıza Sarraf'ın dört bakana rüşvet verdiği iddiaları bu soruşturmaların temelini oluşturmuştur. Rüşvet aldıkları iddiaları ortaya atılan Zafer Çağlayan, Egemen Bağış, Muammer Güler ve Erdoğan Bayraktar görevlerinden alınırken, Bayraktar konuyla ilgili yaptığı bir açıklamada soruşturma dosyasındaki imar planlarından Başbakanın haberinin olduğunu, ne yaptıysa Başbakan'ın emriyle yaptığını ve Başbakan'ın istifa etmesi gerektiğini söylemiştir. Bu soruşturma sonrasında adli kolluk yönetmeliğinde yapılan bir düzenleme ile polis amirleri ve savcıların yapılacak operasyonlardan başsavcıyı haberdar etmeleri zorunlu kılınmıştır.

Aralık 2012 yılına gelindiğinde ise MİT Müsteşarı Hakan Fidan, İmralı'ya giderek Öcalan ile görüşmüş ve 2004 yılında temelleri atılan çözüm süreci resmi anlamda başlamıştır. Bu adım sonrasında Öcalan'ın BDP (Barış ve Demokrasi Partisi) heyeti ve ailesi tarafından ziyaretlerine izin verilmiş, Öcalan'ın nevruz mesajı BDP'li vekillerce Diyarbakır'a ulaştırılmış ve burada okunmuştur. Bu süreçte PKK saldırıları devam etmesine karşın 18 Nisan 2013'te İçişleri Bakanlığı'yla Genelkurmay Başkanlığı arasında imzalanan protokol ve İl İdaresi Kanunu'nda yapılan düzenlemeyle askerlerin operasyona çıkış izni valilerin iznine bağlanmış ve bu adımdan sonra askere birçok operasyon izni verilmemiştir. Bu gelişmeler üzerine

Murat Karayılan, PKK'nın mayıs ayından itibaren pasif konuma geçeceğini duyurmuş, KCK davalarından yargılanan 200'den fazla kişi tahliye edilmiş, demokratikleşme paketiyle beraber Kürtçe serbest bırakılmış, andımız kaldırılmıştır. Çözüm süreci kapsamında 63 kişilik akil adamlar heyeti kurulmuştur. Bu heyette Rifat Hisarcıklıoğlu, Lale Mansur, Kadir İnanır, Şükrü Karatepe, Abdurrahman Dilipak, Hilal Kaplan, Fehmi Koru, Baskın Oran, Yılmaz Ensaroğlu, Yılmaz Erdoğan, Ali Bayramoğlu, Hülya Koçyiğit, Oral Çalışlar, Orhan Gencebay gibi isimler yer almıştır. Bu heyet 9'ar kişilik gruplar halinde Türkiye'nin 7 bölgesinde faaliyet yürütmek ve barış ortamını sağlamakla görevlendirilmiştir. Bu heyet nisan 2013'te gezilerine başlamıştır. Ancak tüm bu adımlara rağmen PKK saldırıları kısa bir süre sonra tekrar başlamıştır. Yüksekova'da sivil kıyafetli üç rütbeli asker sokak ortasında, Diyarbakır'da eşi ile birlikte semt pazarında alışveriş yapan 24 yaşındaki Hava Astsubay Üstçavuş Necdet Aydoğdu, maskeli iki kişinin silahlı saldırısı sonucu şehit edilmiştir. Ağrı'daki PKK saldırısında ise 4 asker yaralanmıştır. Daha sonraki süreçte PKK'nın Güneydoğu'daki belirli bölgelerde kantonlar ilan etmeye başlaması ve hendek savaşları bu süreci izlemiştir. 2015 yılına gelindiğinde bu operasyonlar sonrasında anlaşılmıştır ki PKK tüm barış süreci boyunca silah bırakmamış, silahlarını gömmüş ve askerin saldırmazlığını fırsat bilerek bugünün planını yapmıştır. PKK tarafından girişilen bu eylemlere polis ve asker tarafından çok sert karşılık verilmiş ve çatışmalar sonunda Sur, Cizre, Nusaybin, Şırnak, Yüksekova ve İdil başta olmak üzere bu çatışmalarda Sur'da 271, Nusaybin'de 420, İdil'de 125, Cizre'de 674, Şırnak'ta 436, Yüksekova'da 196, Silopi'de 145 PKK'lı öldürülmüştür (Tezkan, 2016, p.6).

2013 yılında Hükümet, Taksim Gezi Parkının yıkılacağını, bunun yerine AVM ve konut yapılacağını açıklamıştır. Bu açıklama sonrasında Taksim Gezi Parkına giden protestocular ile yıkım işlemini gerçekleştirmeye çalışan ekip arasında tartışmalar çıkmıştır. Bunun üzerine Gezi Parkında çadır kuran protestoculara ertesi gün sabaha karşı polis ekipleri müdahale etmiş ve çadırlar parktan kaldırılmıştır. Bunun sonrasında ise İstanbul'da başlayan protesto yürüyüşleri dalga dalga Türkiye'nin illerine dağılmış ve polis ve protestocular arasında çeşitli yerlerde çatışmalar sürmüştür. Daha sonrasında protestoculara başka gruplardan kişilerinde dahil olması, polisin tazyikli sulu, biber gazlı müdahalelerine taş, molotof gibi

maddelerle karşılık verilmesi üzerine çatışmalar daha da büyüyerek devam etmiştir. Yaklaşık iki ay süren olaylar sonucunda ise 27 yaşındaki Ethem Sarısülük Kızılay Güvenpark'ta kafasından vurularak, Abdullah Cömert, Hatay'da, Berkin Elvan İstanbul Okmeydanı'nda kafalarına isabet eden gaz fişekleri sonucunda, Ali İsmail Korkmaz ise Eskişehir'de bir grup tarafından sopalarla dövülmesi sonrasında yaşamını yitirmiştir. Gezi olaylarının yaşandığı yılın ağustos ayında Türkiye Cumhurbaşkanlığı seçimlerine gitmiştir.

2007 yılında Cumhurbaşkanı seçilen Abdullah Gül'ün görev süresinin 28 Ağustos 2014'te bitecek olması Türkiye'nin gündemini Cumhurbaşkanlığı seçimlerine endekslemiştir. 2010 yılında Cumhurbaşkanı Seçim Kanununda yapılan değişiklik ile Cumhurbaşkanının halk tarafından 5 yıllığına seçilmesi ve bir kişinin en fazla iki kez Cumhurbaşkanı olabileceği karara bağlanmıştır. Bu kapsamda ilk kez yapılacak seçimler için siyasi partiler Cumhurbaşkanı adayları çıkarmış ve bu adaylar seçim kampanyalarına girişmiştir. AKP tarafından Cumhurbaşkanı adayı olarak Başbakan Recep Tayyip Erdoğan aday gösterilirken, CHP ve MHP çatı aday çıkartmış ve bu isim Ekmeleddin İhsanoğlu olurken HDP'nin Cumhurbaşkanı adayı ise HDP Selahattin Demirtaş olmuştur. 10 Ağustos 2014'te yapılan seçimlerde ise katılım oranının %74 olduğu seçimlerden Erdoğan oyların %51,7'sini, İhsanoğlu %38.5'ini, Demirtaş ise %9.7'sinin almıştır (Arslan, 2015: p.2). Bu sonuçlara göre Erdoğan ilk turda Cumhurbaşkanı olmuştur. Erdoğan, Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra AKP Genel Başkanlığından istifa etmiş ve 26 Ağustos'ta Ankara'da yapılan 1. Olağanüstü Kurultayda genel başkan adayı olarak Dışişleri Bakanı ve Konya Milletvekili Ahmet Davutoğlu'nu açıklamıştır. Tek adaylı gidilen, bin 388 kişinin katıldığı ve 6 geçersiz oyun olduğu seçimlerde Davutoğlu bin 382 oy ile AKP'nin yeni genel başkanı seçilmiştir (Hürriyet, 27 Ağustos 2014, p.5). Seçimden 3 gün sonra 29 Ağustos 2014'te ise yeni kabine Ahmet Davutoğlu başkanlığında kurulmuştur (EK-29).

2014 aralık ayına gelindiğinde ise hükümet tarafından daha önce başlatılan cemaat operasyonlarının medya ayağı başlatılmış ve bu kapsamda Samanyolu Medya Grup Başkanı Hidayet Karaca, Zaman Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Ekrem Dumanlı, Fahri Sarrafoğlu, Hüseyin Gülerce, Ahmet Şahin, Nuh Günültaş, Naci Çelik Berksoy, Ali Samim Noyan, Ali Kara, Elif Yılmaz, Radiye (Ebru)

Şenvardar, Hikmet Tombulca, Salih Asan, Makbule Çam, Engin Koç, Tufan Ergüder, Mutlu Ekizoğlu, Ertan Erçıktı, Mustafa Kılıçarslan, Ferdi Taşkaya, Ayhan Akça, Mehmet Ali Doğan, Ali Cihan, Mustafa Uyanık, Halit Akbulut, Çetin Öztürk, Rıfat Aslan, Erdem Kısa, Mustafa Altunbulak, Yakup Ergün, Recep Güleç gözaltına alınmıştır (Sözcü, 15 Aralık 2014, p.3). Ayrıca aynı operasyonlar kapsamında Gülen Cemaatine yakınlığıyla bilinen Bank Asya'nın yönetimi TMSF'ye geçirilmiştir.

2015 yılının ilk aylarında ise haklarında yolsuzluk iddiaları çıkan Zafer Çağlayan, Egemen Bağış, Muammer Güler ve Erdoğan Bayraktar'ın yüce divan'a sevkine ilişkin önerge TBMM Genel Kurul'unda yapılan oylamayla reddedilmiş, böylece dört bakanın yargılanmalarının önüne geçilmiştir. Bu gelişmelerin yaşandığı yılın haziran ayında 2015 genel seçimleri gerçekleştirilmiştir. 7 Haziran 2015'te gerçekleştirilen seçimin sonuçlarına göre ise meclis'te sandalye sahibi olmaya hak kazanan siyasi partilerden (AKP, CHP, HDP ve MHP) hiçbiri meclis çoğunluğunu elde edememiştir. Yapılan koalisyon görüşmelerinin de sonuç vermemesi üzerine 1 Kasım 2015'te tekrar seçime gitme kararı alınmıştır. Bu süreçte ise Türkiye'de var olan terör eylemlerinde ciddi bir artış görülmüştür. Bu iki dönem arasında Suruç'ta meydana gelen bombalı saldırıda 33, Reyhanlı'daki bombalı saldırıda 51, Ankara'daki barış mitingindeki bombalı saldırıda 102 kişi hayatını kaybetmiştir (Cumhuriyet, 11 Mayıs 2015, p.8). Bu gelişmelerden sonra yapılan genel seçimlerde AKP çoğunluğu sağlamış ve yeni kabine Ahmet Davutoğlu başbakanlığında 24 Kasım'da ilan edilmiştir (EK-30).

İKİNCİ BÖLÜM

KAMUOYU İKNA SÜRECİNDE SİYASAL İLETİŞİM, PAZARLAMA VE REKLAM

Siyasal aktörler, demokratik seçim sistemlerinin hakim olduğu yönetim şekillerinde halkın yönetim yetkilerini belirli bir süreliğine üstlenerek göreve gelmektedir. Bu süreçte kritik olan halkın oyudur. Halkın oyuna talip olan siyasal aktörler, halkın desteğini kazanmayı, onların düşünce ve karar süreçlerine etki etmeyi ve onların oylarını almayı amaç edinmektedir. Bu kapsamda kamuoyu etkileme gücü bulunan kitle iletişim araçları, siyasal aktörler için vazgeçilmez bir nimet konumundadır. Kitle iletişim araçlarında siyasal aktörler haber, demeç, röportaj gibi yayın türleriyle kendilerine yer bulup kamuoyunu etkileme imkanı buldukları gibi bu süreçte ayrıca reklam ve propaganda gibi tekniklere de başvurmaktadır.

2.1. Kamuoyu ve Siyasal İletişim

Kitle iletişim araçları, kamuoyu oluşturulmasında ve kamuoyunu etkilemede kullanılan araçlardan biridir. Bu etki düzeyi ise kitle iletişim araçlarında yer alan mesajın ne sıklıkla ve ne türde kullanıldığıyla doğru orantılıdır (Temizel, 2008: 128). Bu süreçte kitle iletişim araçları siyasal aktörler tarafından kamuoyu oluşturulması amacıyla kullanılmaktadır. Önceleri siyasi aktörler, siyasal iletişim bağlamında kamuoyu oluşturmak amacıyla yüz yüze iletişim yöntemini tercih etmiş ancak daha sonrasında kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, bölge ve kültür kavramlarının içeriklerinin değişmesiyle beraber hitap edilen kitle genişlemiştir (Kentel, 1991: 42). Böylece kitle iletişim araçları geniş kitlede kamuoyu oluşturulmak amacıyla siyasi aktörler tarafından kullanılmaya başlanmıştır.

Kitle iletişim araçları vasıtasıyla seçmen kitleyi etkilemek amacıyla kamuoyu oluşturmaya çalışılırken kamuoyu araştırma şirketleri ve anketleriyle de kamuoyunun nabzı ölçülmektedir (Kentel, 1991: 43). Böylece kamuoyunun düşünce ve kanaatleri oluşturulmak istenilen kamuoyuyla ölçüşüyor mu ölçüşmüyor mu öğrenilmiş olmaktadır. Hatta kamuoyu oluşturulmadan öncede anket çalışmaları yaptırılarak kamuoyunun fikir ve düşüncelerine uygun iletiler siyasi aktörlerce üretilebilmektedir. Hükümet olan parti kamudan fazla tepki alıp almayacağı belirsiz konular öncesinde

anket firmalarına çeşitli anketler düzenletmekte ve alınan sonuçlara göre eyleme geçme ya da eylemsizliği seçebilmektedir. Bir diğer kamuoyu nabzını ölçme yöntemi ise herhangi bir siyasal aktör tarafından ortaya bir konunun atılması ve buna gelecek tepkilerin ölçümlenmesidir. Buna 2016 yılında yaşanan ve TBMM Başkanı İsmail Kahraman'ın "laiklik yeni anayasada olmamalı" sözleri ve bu söze gelen tepkiler neticesinde iktidar partisinin bu görüşün kendilerine ait olmadığını söylemesi örnek verilebilir.

Kamuoyu oluşturularak tutum, davranış, düşünce ve kanaatler üzerinde değişim sağlanmak amaç edinilir. Kamuoyu oluşmasında etkili olan bazı kurumlar vardır. Bunlar; Baskı Grupları, Kanaat Önderleri, Kültürel Yapı ve Kitle İletişim Araçlarıdır (Temizel, 2008: 141). Gruplar kendi arasında birincil gruplar okul ve aile olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Her iki grupta da yüz yüze iletişim söz konusudur. Birey ailede birincil öğrenme işlevini gerçekleştirirken okulda ise ikincil öğrenme durumunu gerçekleştirmektedir. Her iki grupta da birey toplum içinde takınması gereken hal ve tutumları öğrenmekte, toplumsal normları benimsemekte ve uygulamaktadır. Bu noktada etken olan faktör ise bireyin toplumda kendini kabul ettirme isteğidir. Baskı grupları ise bir çıkar doğrultusunda bir araya gelmiş ve siyasal karar alma sürecine etki etmeyi amaçlayan gruplar olarak tanımlanabilmektedir. Burada kilit üç nokta bulunmaktadır: (Aktan vd, 2007: 4).

- Organize Olma,
- Etkileme
- Menfaat Elde Etme Çabası

Kamuoyu oluşumunda bir diğer etkili faktör ise kanaat önderleridir. Kanaat önderi toplumsal ve siyasal olaylar ile kitle iletişim araçları ile kitle arasında yer almaktadır. Kanaat önderinin buradaki görevi ise, kitlenin bu olaylarla ilgili algısını şekillendirmektir. Kitle bir olayı anlamaz ve anlamlandıramaz ve kanaat önderi, bu görevi onlar adına yerine getirerek olayları kitlenin anlayacağı bir dilde özetlemekte ve bu süreçte ciddi bir güce sahip olmaktadır. Bu noktada bu gücü besleyen en büyük faktör ise kanaat önderinin, kitle ile yüz yüze iletişim kuruyor olmasıdır. Bir diğer etkili faktör ise kültürel yapıdır. Her birey bir kültürel yapı içerisinde doğar, büyür, yaşar ve ölür. Dolayısıyla bireyin içinde bulunduğu kültürel yapı onu ister, istemez

etkilemektedir. Birey bu kültürel yapının istek ve beklentileri içinde hareket etmekte ve kimi zaman bu yapıyı reddetme girişiminde bulunsa bile dışlanma korkusu nedeniyle kültürel yapı içerisindeki tutum, davranış ve görüşleri benimsemek zorunda kalmakta ya da benimsemiş görünmektedir. Kitle iletişim araçları ise, gündem oluşturma güçleri sayesinde kamuoyunda neyin, ne derece ve hangi açıdan tartışılabileceğine karar verebilmektedir. Medya ile siyaset arasındaki ilişki, her iki alanın etkileşimi Gündem Oluşturma Yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilmektedir. Söz konusu yaklaşım medyanın kamunun hangi konu ya da konular hakkında neyi düşüneceğini ve nasıl konuşacağını belirleyebilme gücüne sahip olduğunu öne süren temel bir argümana dayanmaktadır (Dearing ve Rogers, 1996: 8). Bu yaklaşım ile medyanın insanlar üzerindeki etkileri açıklanmaya çalışılmaktadır. Siyasi aktörler siyasal iletişim sürecinde kitle iletişim araçlarını etkin şekilde kullanmayı, siyasal pazarlama kavramının tüm unsurlarından yararlanmayı, hedeflenen başarının en önemli unsurlarından biri olarak kabul etmektedirler.

2.2. Benzeşen ve Kesişen Yolları ile Siyasal İletişim ve Propaganda

Propaganda kavramının tarihi, amacı ve özelliklerini açıklamaya geçmeden önce şunu belirtmek gerekir ki siyasal iletişim güç/iktidar ilişkileri sonucu meydana gelen ve siyasal söylemi içinde barındıran her türlü iletişim biçimine verilen genel bir addır (Tokgöz, 2014: 19). Bu faaliyet biçimi hakim iktidarın egemenliği altında halka bir düşünceyi, bir fikri dikte ettirmek amacıyla kullanılırken "propaganda"; demokratik yönetim biçimlerinde, yönetime talip olan temsilciler tarafından halkı ikna etmek amacıyla kullanılırken "siyasal iletişim" adını almaktadır. Bu faaliyet biçiminin siyasal iletişim boyutuna geçiş yapmadan önce propaganda boyutunun vurgulanması siyasal iletişimin evrimini yansıtması açısından önem taşımaktadır.

Propaganda tarih ile ilişkisinden dolayı tarih, toplumla ilişkisinden dolayı sosyoloji, siyasetle olan ilişkisinden dolayı siyaset bilimi, bireyle ilişkisinden dolayı psikoloji, kitle iletişim araçlarıyla ilişkisinden dolayı iletişim biliminin bir alt dalıdır (Bektaş, 2002: 59).

Bu kavrama ilk kez 1622 yılında Roma Katolik Kilisesi tarafından oluşturulan Congragatio de Propaganda Fide (İtikadı Yayma Cemiyeti)'da rastlanmaktadır (Aktaran Tokgöz, 2014; 79). 1789 Fransız devrimine kadar Hıristiyanlık inancını

yaymak için Roma Kilisesi tarafından kullanılan kavram, Fransız devrimiyle beraber siyasal arenada da kendisine yer bulmuş, Fransız devriminin "hürriyet-eşitlik-kardeşlik" sloganlarını yaymak ve devrimi halka mal etme sürecinde kullanılmıştır (Çankaya, 2015: 21). Bu tarihten sonra siyasi propaganda'ya dönüşen kavramın yoğun olarak I. ve II. Dünya savaşları dönemleri ile iki savaş arası dönemde Nazizim, Faşizm ve sosyalizm düşüncelerinin hakim olduğu totaliter yönetimlerin hakim olduğu devletlerde ve soğuk savaş döneminde etkin olarak kullanıldığı görülmektedir.

Leonard Doob propagandayı "maksatlı" ve "maksatsız" olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Maksatlı propaganda da bireyler, ilgili bireyler ve ikna yoluyla sistematik bir girişimde bulunulurken, maksatsız propaganda da sadece ikna yoluyla birey hareketleri kontrol altına alınmaya çalışılmaktadır (Aktaran: Özkan, 2007: 160).

Propagandayı İkinci Dünya Savaşı sürecinde en etkin kullanan liderlerden olan Hitler, kavgam adlı kitabında propagandanın aydınlara yönelik değil, kitlelere yönelik olması gerektiğini, en dar kafaların anlayacağı seviyede tutulması gerektiğini ve propagandanın başarısı için sürekli tekrar edilmesi gerektiğini söylemektedir (Hitler, 2016: 185-186,190). Hitler bu amaçla bir bakanlık kurmuş ve bu bakanlığın başına Joseph Gobbels'i getirmiştir. Bu dönemde gerek sinema filmleri olsun gerek radyo yayınları ve afişler ile olsun bu bakanlık çok etkin bir propaganda faaliyetine girişmiş ve bu eylemler sonucunda halkın büyük çoğunluğunun desteğini sağlarken halk nezdinde partinin ve Hitlerin eylemlerine meşruiyet kazandırılmaya çalışılmış ve bunda başarılı olunmuştur.

Harwood Childs propaganda stratejilerini dört temel yaklaşıma ayırmaktadır (Harwood Childs 1940'dan aktaran: Özkan, 2007: 164):

1- Alenilik Stratejisi: Propagandanın tüm iletişim araçlarından yayılmasını içermektedir.
2- Organizasyon Stratejisi: Propagandaya yardımcı olacak bir organizasyonun oluşturmasını içermektedir.
3- Tez Stratejisi: Kitlenin davanın amacının meşruluğuna ikna edilmesinin içermektedir.

4- İnandırma Stratejisi: Kitlenin duygularına hitap ederek ikna etmeyi içermektedir.

İlk adımda elde var olan ve ulaşılabilecek tüm iletişim araçları bu amaç doğrultusunda kullanılmaktadır. Bu amaçla radyonun etkin olduğu dönemde radyo propaganda amaçlı açıklamaların halka ulaştırılması amacıyla kullanılırken televizyonun etkin olduğu dönemde televizyon günümüzde ise internet (sosyal ağlar) bu amaç için etkin şekilde kullanılmaktadır. Ancak iletişim araçları ile yapılan propaganda, yüz yüze yapılan propagandanın yerini halen alamamıştır. İkinci adımda ise propagandaya yardımcı olacak bir organizasyon oluşturulmaktadır. Burada propagandanın gerçekleştirileceği, kurgulanacağı ve planlanacağı bir organizasyon ve bunun stratejisi belirlenmektedir. Bu duruma Hitlerin propaganda bakanlığını kurması gösterilebilmektedir. Üçüncü adımda ise kitle, davanın amacının meşruluğuna ikna edilmeye çalışılır. Bu adımda her türlü propaganda etkinliği düzenlenmektedir. Dördüncü aşama ise öncelikle kitlenin duygularına hitap eden kavramların tespitiyle başlar. Bu kavramların tespitinden sonra ise kitleyi ikna etmek için hazırlanan ve iletişim araçları vasıtasıyla kitleye yollanan propaganda metinlerine bu duygular işlenmeye başlanır ve böylece ikna sürecine kitle duyguları da entegre edilerek kitlenin ikna sürecinin hızlandırılması amaçlanır. Propagandanın kaynağının gizli olduğu kara propaganda, kaynağının belli olduğu beyaz propaganda ve her ikisi arasında kalan gri propaganda gibi türleri olan propaganda, genellikle totaliter ve baskısı yönetimlerde daha çok tercih edilen bir ikna yöntemi biçimidir.

Totaliter yönetimlerdeki propaganda kavramına karşın siyasal iletişim kavramı ise demokrasinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Eski Yunan medeniyetinin günümüze bıraktığı en önemli miras olan demokrasi, azınlıkta olanların haklarına saygı gösterildiği ve onlara bir gün çoğunluğa dönüşebilme yollarının açık tutulduğu özgürlükçü bir çoğunluk yönetimidir (Kışlalı, 2010: 238). Demokrasi, kendisine ilk dönemlerinde doğrudan demokrasi biçiminde uygulama alanı bulurken daha sonraki süreçte bu, temsili demokrasi şeklini almıştır. Çoğunluğun egemenliğine dayanan bu yönetim şeklinde, halk iradesi seçilen temsilciler aracılığıyla yönetime yansıtılmaktadır. Sağlıklı bir temsili demokrasinin meşruiyet, siyasal katılma ve rasyonel tercih yapmak (oy verme) bileşenlerine sahip olması gerekmektedir. Buradaki meşruiyet, anayasada yer alan seçimlere ait kuralları ifade etmektedir (Tokgöz, 2014: 132). Bireyin siyasal sürece katılımını ifade eden siyasal katılma,

siyasalla ilgili her türlü faaliyeti kapsamaktadır. Bu faaliyetler, sandığa gidip oy verme, partilere üye olma, parti toplantılarına katılma, partide etkin görevler alma ve partinin adayı olmak gibi meşru; yasadışı örgüt üyesi veya yönetici olma, gizli toplantılara katılma, yasaklanmış afiş ve bildiri dağıtma, silahlı mücadele gibi meşru olmayan yollarla gerçekleşebilmektedir (Kışlalı, 2010: 222-223). Siyasal tercih yapmak ise, siyasal partilerin sunduğu alternatifler arasında, seçmenlerin tercih yapıp, sandığa gidip oy kullanmasını ifade etmektedir (Tokgöz, 2014: 135).

2.3. Siyasal İletişim Sürecinde Aday ve Fikri Tanıtım Yolu Olarak Pazarlama

Siyasal iletişim kavramı siyaset ve iletişim kavramlarının birleşiminden meydana gelmiş bir kavramdır. Bu sebeptendir ki bu kavramın açıklanabilmesi için öncelikle siyaset ve iletişim kavramlarını açıklanması gerekmektedir.

Arapça "at eğitimi" anlamına gelen siyaset, devlet işlerinin yürütülüş biçimidir. Bu kavramla eş anlamlı olarak kullanılan politika ise Yunanca "polis" kelimesinden gelmekte ve kent devletlerini ifade etmektedir. Aristoteles'in "Politika" adlı eseri bu alandaki en eski başvuru kaynağı olarak kabul edilmektedir (Kışlalı, 2010: 17-23).

Latince kökenli bir kelime olan iletişim ise communis kelimesinden türemiştir. (Oskay, 2000: 309). Günümüze kadar iletişim ile ilgili pek çok tanım yapılmasına rağmen ortak tek bir tanımın yapılamadığı iletişim, McQuail'e göre, iletileri aktarma çalışmalarının tümünü, insanları bağlayan kanalları, iletileri aktarmak için kullanılan simgesel şifreleri (code), dilleri, iletilerin alındığı ve yayıldığı araçları, iletişim olay ve ilişkilerini düzenleyen ve tanımlayan yasaları, adet ve kuralları içermektedir. Bu anlamıyla bakıldığında siyasal sürecinde içinde iletişimsel bir süreci barındırdığı söylenebilmektedir (Bektaş, 2007: 97, 100). Çünkü siyasal süreçte yapılan işler politika vasıtasıyla, politika ise iletişim vasıtasıyla yürütülmektedir.

Temsili demokrasinin aracı konumundaki seçimlerde temsili olup, halkın iradesinin yönetime yansıtmaya aday olan kişiler halktan bu görev için vekalet istemektedir. Bu vekaletin adı "oy"dur. Seçmenin oy'una talip olan temsilci, seçmenler ile iletişim kurmak ve onlara çeşitli vaatlerde bulunma ihtiyacı hissetmektedir. Siyasal iletişim olarak tanımlanan bu faaliyet, siyasal aktörlerin (temsilci) belli ideolojik amaçlarını, belli gruplara, kitlelere, ülkelere ya da bloklara kabul ettirmek ve gerektiğinde eyleme dönüştürmek, uygulamaya koymak üzere

çeşitli iletişim tür ve tekniklerini kullanmalarıdır (Aziz, 2007: 3). Bir fikrin satılmasının ön plana çıktığı bu iletişim biçiminde siyasal aktörler (temsilci), hedef kitlelerini (seçmen) ikna etmeyi ve hedef kitlenin lehlerinde oy kullanmasını sağlamayı amaç edinmektedir (Kılıçaslan, 2011: 31). Bu süreçteki hedef kitle seçmen olarak nitelendirilen, seçme yaşına gelmiş ve oy kullanma hakkını elde etmiş bireylerdir. Ancak bu süreçte iletiler sadece seçmenler üzerine kurgulanmaz, seçmenleri dolaylı yoldan da etkileme olasılığı bulunan bireyler üzerinden de iletiler üretilebilmektedir. Siyasal iletişim sürecinde "eğitimde yenilik" iletisi, okul çağındaki çocuklar üzerinde üretilmiş bir ileti olmasına rağmen, bu iletinin hedef kitlesi o çocuğun velisi olan seçmenlerdir.

Seçmeni ikna amacıyla üretilen bu siyasal iletiler, siyasal iletişimin ilk zamanları klasik yöntemler (el ilanı, afiş, yüz yüze iletişim vb.) aracılığıyla üretilmiştir. Kitle iletişim araçlarından önce siyasi aktörler seçim kampanyalarında yüz yüze iletişim tekniğini kullanmıştır. Bu iletişim türünde siyasi aktör iki yöntem kullanmıştır. Birinci yöntem de seçmenlerin toplu olarak bulunduğu kahve vb. yerlere giden aktör, seçmenlere seçim vaatlerinde bulunmaktadır. İkinci yöntem de ise seçmenlerin evlerine ziyaretler gerçekleştirilmiş ve seçmenlere siyasi vaatler bu şekilde sunulmuştur. Daha sonraki süreçte ise bu iletişim yöntemi yanında el ilanı ve afişler devreye girmiş ve seçmene vaatlerin ulaştırılması sürecine bu araçlarda dahil edilmiştir. Bu süreçte seçmene parti, aday ve ideoloji odaklı vaatlerde bulunulmuştur. Kitle iletişim araçlarındaki gelişme ve yaygınlaşma ile ise parti ve ideoloji odaklı olan seçim kampanyalarının yerini aday odaklı kampanyalar almıştır (Özkan, 2007: 126).

Bir süre sonra bu iletişim yöntemlerine ticari pazarlama teknikleri dahil edilmiştir. Bunun ilk örneğine 1960'lı yıllarda ABD'de siyasal aktörlerinin ticari bir ürün olarak pazarlanmaya başlandığı dönemde rastlanmaktadır. Bu uygulamalar ile beraber ortaya siyasal pazarlama kavramı ve teknikleri çıkmıştır.

2.4. Siyasal İletişimin Vazgeçilmez Unsuru: Siyasal Pazarlama

Pazarlama bir ürünü pazara uydurmak, tüketiciye tanıtmak, benzerleriyle arasındaki ayrımı belirtmek ve satıştan elde edilen kazancı arttırmak için kullanılan tekniklerdir (Topuz, 1991: 8). Ticari pazarlama faaliyetleri zamanla bütün ticari

alanları aşmış ve kar amacı gütmeyen Kızılay ve Yeşilay gibi sosyal kuruluşlar, spor ve eğlence vb. organizasyonlar gibi birbirinden farklı uygulama yöntem ve süreçler bütünü haline gelmiştir (Polat, 2015: 46). Bu yöntem ve tekniklerin siyasal iletişim sürecine dahil edilmesiyle beraber ortaya siyasal pazarlama kavramı çıkmış ve bu kavram ilk kez Stanley Kelley tarafından kullanılmıştır (Bayraktaroğlu, 2002: 160). Ticari pazarlama tekniklerinin siyasal alana uygulanmasıyla ortaya çıkan siyasal pazarlama ile ticari pazarlama kavramları arasında bazı benzerlikler ve farklılıklar bulunmaktadır. Siyasal pazarlama kavramı, siyasi partiler tarafından siyasal tanınmayı sağlama ve seçmen desteğini kazanma amacıyla programları ve hizmetleri geliştirmek üzere yürütülen planlama ve uygulama sürecini ifade etmektedir (Pirtini, 2003: 328). Siyasal pazarlamanın seçim dönemlerindeki amacını, bir adayı çok sayıda seçmene tanıtmak, öteki adaylarla arasındaki ayrımı belirtmek ve seçimi kazanmak için en fazla oyu toplayabilmek (Topuz, 1991: 8) olarak tanımlanabilirken politikacıların ve partilerin pazarlama iletişimine genel olarak başvurma nedenlerini şu şekilde sıralayabiliriz (Lees-Marshment, 2009: 162):

1- Adayın veya politik liderin imajını geliştirmek
2- Parti ya da politikayı tanımlamak
3- Bir görüntü ile ilgili seçmeni ikna etmek
4- Bazı şeyleri daha belirgin hale getirmek
5- Muhalefete karşı negatif karşı atak
6- Seçmenleri eğitmek ve bilgilendirmek
7- Özellikle yasaların bir kısmı için destek kazanmak ya da var olan desteği arttırmak
8- Bir kanunun gündemdeki yerini belirlemek
9- Referandum önerisi için desteği arttırmak

Tablo: 1. Ticari Pazarlama ve Siyasal Pazarlama Kavramları Arasındaki Benzerlikler

Ticari Pazarlama	**Siyasal Pazarlama**
Ürünler	Adaylar
Ürün Karması	Aday Karması
Ürün İmajı	Aday İmajı

Ürün Geliştirme	Aday Geliştirme
Ürün Konsepti	Aday Konsepti
Ürün Konsepti Testi	Aday Konsepti Testi
Ürün Konumlandırma	Aday Konumlandırma
Ürün Hayat Eğrisi	Aday Hayat Eğrisi
Ürün Tutundurması	Aday Tutundurması
Kişisel Satış	Kapı Kapı Ziyaret
Ürün Yöneticisi	Aday Yöneticisi
Marka Sadakati	Parti Sadakati
Ürün Yöneticisi	Parti Yöneticisi
Tüketiciler	Seçmenler
Tüketici Pazarı Bölümlendirme	Seçme Pazarı Bölümlendirme
Tüketici Tatmini	Seçmen Tatmini
Tüketici Kanaat Önderi	Siyasi Kanaat Önderi
Ticari Sosyal Sorumluluk	Siyasal Sosyal Sorumluluk
Tüketicilik	Watergate Dönemi
Tüketici Pazar Payı	Seçmen Pazar Payı
Tüketici Araştırması	Seçmen Araştırması
Pazarlama Kampanyası	Siyasal Kampanya
Pazar Planlaması	Siyasal Pazarlama

Kaynak: Aktaran: Akyüz, 2015: 28.

Ürünün adayı, ürün imajının aday imajını, kişisel satışın kapı kapı ziyareti, ürün yöneticisinin hem aday yöneticisi hem de parti yöneticisini, tüketicilerin seçmenleri, marka sadakatinin parti sadakatini, tüketici araştırmasının seçmen araştırmasını, pazarlama kampanyası ve planlamasının siyasal kampanya ve planlamayı karşılamakta ve bu yönüyle her iki kavram arasında benzerlikler bulunmaktadır. Bu benzerlikler yöntemsel benzerlikleri ifade etmektedir. Yani ticari pazarlamadaki yöntemlerin politik pazarlama sürecindeki isim değişiklikleridir. Bu benzerliklerle beraber her iki kavram arasında pazarlama karması elemanları ve hitap edilen kitle gibi kavramlar açısından farklar bulunmaktadır. Tablo 2'de bu farklılıklar açıklanmıştır.

Tablo: 2. Ticari Pazarlama ve Siyasal Pazarlama Arasındaki Farklılıklar

Pazarlama Elemanları	Ticari Pazarlama	Siyasal Pazarlama
4P		
Ürün	Mal ve hizmetler	Parti, lider, aday, ideoloji, vaadler, projeler, parti politikaları, parti söylemleri, partinin kadroları vb. unsurlar veya bunların bir bütünü
Dağıtım/Yer	(Direkt ya da endirekt) Dağıtım kanalları	Dağıtım ve tutundurma faaliyetleri çoğu zaman iç içe geçmiştir. Dağıtım ve tutundurma eş zamanlı olabilmektedir. Kişisel satış, seçim büroları gibi dağıtım faaliyetlerinde ürün seçmene ulaştırılırken; mitingler, parti kongresi gibi faaliyetlerde seçmen ürüne ulaştırılır. Televizyon, gazete, radyo, internet, reklam panoları vb. tutundurma araçları siyasal pazarlamada aynı zamanda birer dağıtım kanalı işlevi görür.
Tutundurma	Televizyon, gazete, radyo, posta, e-posta, reklam panosu, afiş, ilan ve broşür, internet, sosyal ağlar vb. her türlü etkinlik gibi her türlü promosyon araçları ve bunlarla gerçekleştirilen faaliyetler ve diğer promosyon faaliyetleri	Televizyon, gazete, radyo, posta, e-posta, reklam panosu, afiş, ilan ve broşür, internet, sosyal ağlar, miting ve toplantı vb. her türlü etkinlik gibi her türlü promosyon araçları ve bunlarla gerçekleştirilen faaliyetler ve diğer promosyon faaliyetleri

Tablo: 2. Devam Ticari Pazarlama ve Siyasal Pazarlama Arasındaki Farklılıklar

Fiyat	Değişime konu mal ve hizmet için verilen "para" vb. maddi/fiziksel bir unsurdur.	• Parasal bir fiyattan söz edilemez • Pozitif veya negatiftir: Karşılanmış veya karşılanmamış beklentiler • Belirsiz • Toplumsal refah kaybı veya kazancı • Memnuniyet • Kişisel pişmanlıklar, huzursuzluklar vb. psikolojik duygular • Toplumsal huzursuzluklar • Diğer partinin/ adayın seçilmesi halinde yapabileceği hizmetlerden kaynaklanan alternatif maliyetler vb.
3P		
Fiziksel Belirtiler	Hizmetlerde geçerlidir ve hizmetin niteliğine göre farklılık gösterir.	Parti bayrakları, flamalar, seçim ve tanıtım şarkıları, seçim araçları, konvoylar, mitingler, kongreler, toplantılar, haberler, ilanlar ve reklamlar, parti binaları, seçim büroları vb.
İnsanlar	Hizmetlerde geçerlidir ve hizmetin niteliğine göre farklılık gösterir	Liderler, adaylar, parti gönüllüleri, parti görevlileri, seçmenler vb.

Tablo: 2. Devam Ticari Pazarlama ve Siyasal Pazarlama Arasındaki Farklılıklar

Süreç	Hizmetlerde geçerlidir ve hizmetin niteliğine göre farklılık gösterir	Bir seçimden diğer seçime kadar partilerin ve adayların yaptığı bütün faaliyetler ve hizmetler sürecin bir parçasıdır. Seçmen davranışlarının değişimi için zaman içinde parti ya da adayın gerçekleştireceği her türlü faaliyet bu kapsamdadır. Belli bir amaca ve düzene göre gerçekleştirilen her türlü siyasal pazarlama faaliyetini içerir.

Kaynak: Uyarlayan Polat, 2015: 73

E.Jerome McCarthy tarafından 1960'larda modellemesi yapılan ve pazarlamanın 4P'si olarak adlandırılan pazarlama karmasının dört unsuru; ürün (Product), fiyat (price), tutundurma (promotion) ve dağıtım (place)'dır (Aktaran: Sümer ve Eser, 2006: 167). Ürün, lideri, adayı ve parti programını temsil ederken, tutundurma, seçmenleri bilgilendirmeye, ikna etmeye yönelik sistemli iletişim etkinliklerini ifade etmektedir (Pirtini, 2003: 330). Bu etkinlikler arasında tanıtım, reklam, halkla ilişkiler çalışmaları gibi faaliyetler yer almaktadır. Bir diğer unsur olan dağıtım faaliyetleri ise parti teşkilatları, çalışanlar ve gönüllüler tarafından gerçekleştirilen etkinlikleri kapsamaktadır. Bu süreçte, seçmenle aracısız olarak iletişime geçilebileceği gibi seçmenle iletişimde bir takım araçlardan da yararlanılabilmektedir (İslamoğlu, 2002: 135). Bir ürün olan siyasal lider veya aday seçmen beklentilerine en iyi cevap verecek kişi ya da kişilerden seçilmeli ve seçmenin karşısına böyle aday/lar ile çıkılmalıdır. Bu şekilde sunulan bir ürünün başarı şansı artmaktadır. Seçmen beklentilerine uygun hale getirilen aday/ların diğerleri karşısında başarılı olma şansı her zaman daha yüksek olmaktadır. Kampanya yöneticileri tarafından daha önce halk önüne çıkmamış bir aday için saha

araştırması sonrası böyle bir kampanya programı hazırlamaları oldukça kolayken seçmen tarafından daha önceden tanınan ve beklentilerine cevap vermeyen bir aday için böylesine başarı sağlayacak bir program hazırlamaları zorlaşmaktadır. Burada şunu belirtmek gerekir ki siyaset sahnesine yeni girecek bir adayın iyi bir kampanya yöneticisi ile çalışması onun seçim başarısını olumlu şekilde etkileyecektir. Ticari pazarlama ile siyasal pazarlama arasındaki en büyük farklardan biri de burada ortaya çıkmaktadır. Ticari bir ürünün müşteri beklenti ve isteklerine cevap vermemesi durumunda müşteriden elde edilecek feedback (geri dönüş) sayesinde ürün beklenti ve isteklere cevap verir hale getirilebilirken siyasal alanda bir adayın seçmen beklentilerine cevap vermemesi durumunda istek ve beklentilere cevap verebilir duruma getirilmesi oldukça zordur. Çünkü siyasal arenada seçmen tarafından hakkında olumsuz yargıda bulunulan adayın bu olumsuz yönleri olumlu özelliklerinin her zaman önüne geçecektir. Diğer bir eleman olan fiyatlandırma ise vaat edilen hizmetler karşılığında seçimde sandığa gidip adaya/partiye oy vermek, üye aidatları ve bağışlar ile adaya/partiye destek ile ilgili uygulamaları içermektedir (Tek, 1999: 447). Pazarlamanın 4P'si olarak adlandırılan bu elemanlar aşağıdaki tabloda daha detaylı olarak açıklanmıştır.

Tablo: 3. Siyasal Pazarlama Karması Elemanları ve İçeriği

Siyasal Pazarlama Karması Elemanları Siyasal Pazarlamanın 4P'si	
Ürün	-Partinin kendisi, logosu, sloganları, seçim şarkıları, internet ilanları, sosyal medya reklamları, -Parti lideri -Adaylar -Parti programı -Parti politikaları -Partini, liderin ve adayın diğer özellikleri -Her türlü eylemler ve söylemler -Partizanlar ve taraftarların tutum ve davranışları
Tutundurma	-Reklamlar -Seçim büroları -Seçim otobüsleri -Telefon mesajları -Tanıtım ve Halkla İlişkiler -Sosyal medya gönüllülerinin viral pazarlama uygulamaları -Üyeler ve seçmenler arasındaki paylaşımlar -Kişisel satış ve doğrudan tutundurma faaliyetleri -Satış geliştirme çabaları -Kampanyalar -Mitingler ve toplantılar
Fiyat	-Ekonomik maliyetler -Psikolojik maliyetler -İmaj etkileri -Alternatif maliyetler
Dağıtım	-Reklamlar -Tanıtım ve halka ilişkiler faaliyetleri -Mitingler ve toplantılar -Kişisel promosyon çalışmaları -Gönüllü programları

Kaynak: Uyarlayan Polat, 2015: 422

Tutundurma faaliyetleri kapsamında değerlendirilen ve en önemli pazarlama faaliyetlerinden biri olan siyasal reklamlar, siyasi partiler tarafından siyasal pazarlama sürecinin vazgeçilmez unsuru olarak kabul edilmektedir.

2.5. Siyasal İletişim Sürecinde Reklam ve Reklam Stratejileri

Siyasal reklam, genellikle bir siyasi parti ya da adayın, dizayn edilerek tasarlanan siyasal mesajlar ile alıcıları istenilen politik davranışlara, inançlara ve tutumlara maruz bırakmak için kitle iletişim araçlarından yer ve zaman satın almasıdır (Aktaran: Kaid, 2004: 156). Burada amaç oy sayısını arttırmak, adayın farklılığını ortaya koymak, adayın kimliğini pekiştirmek, seçmenlerin tutumlarına etki etmek ve seçmenleri bilgilendirmektir (Aydın, 2009: 184). Siyasal reklamlarda siyasi parti ya da adayın ideolojik ve eylemsel olarak hangi konulara eğilecekleri, hangi konulara çare bulacakları gibi konulara vurgu yapılmaktadır (Tokgöz, 2010: 172).

Siyasi partilerin ve adayların siyasal pazarlama faaliyetlerinin olmazsa olmazı olarak gördükleri siyasal reklama yönelme amaçlarını şu şekilde ifade edilmektedir (Çiftlikçi, 1996: 191):

1. Yeni siyasi partiyi/adayı ve vaatleri kamuoyuna sunmak veya yeni kamuoyu bölümüne girmek,
2. Oy verme güdülerine hitap ederek dar bir kamuoyu bölümünün desteklediği siyasi partiye/adaya geniş kitlelerin desteğini sağlamak
3. Siyasi partinin/adayların imajını yaratmak ve hedef kitlenin bağlılığını sağlamak
4. Siyasi partinin, adayların ve vaatlerin özelliklerini anlatarak diğer tutundurma çeşitlerine ve pazarlama vasıtalarına yardımcı olmak
5. Kişisel propaganda ile ulaşılamayan kimselere ulaşmak
6. Ön yargıları, yanlış ve olumsuz izlenimleri düzeltmek
7. Seçmenleri bilgilendirerek eğitmek

Siyasal pazarlamanın en etkili uygulama alanlarından biri olan siyasal reklamcılığın uygulama alanları oldukça geniştir. Gelişen teknoloji paralelinde bu uygulama alanlarında da bir artış gözlenmiştir. Siyasal iletişim amacıyla kullanılan ilk siyasal reklamlar önceleri daha çok görsel olarak afişler şeklinde hazırlanırken,

işitsel olarak ise radyo konuşmaları, basın açıklamaları şeklinde hazırlanmıştır. Yazıya dayalı reklamcılık faaliyetlerine ise basın bültenleri, el ilanları ve broşürler şeklinde rastlanmaktadır. Burada siyasal iletişim ve pazarlama uzmanlarına siyasal partilerin ya da adayların hedef seçmen kitlesine en iyi şekilde ulaşacağı siyasal reklam aracının tespiti konusunda önemli görevler düşmektedir. Siyasal reklam aracı ve siyasal reklamın mesajı bu noktada birbirine bağlı iki unsuru ifade etmektedir.

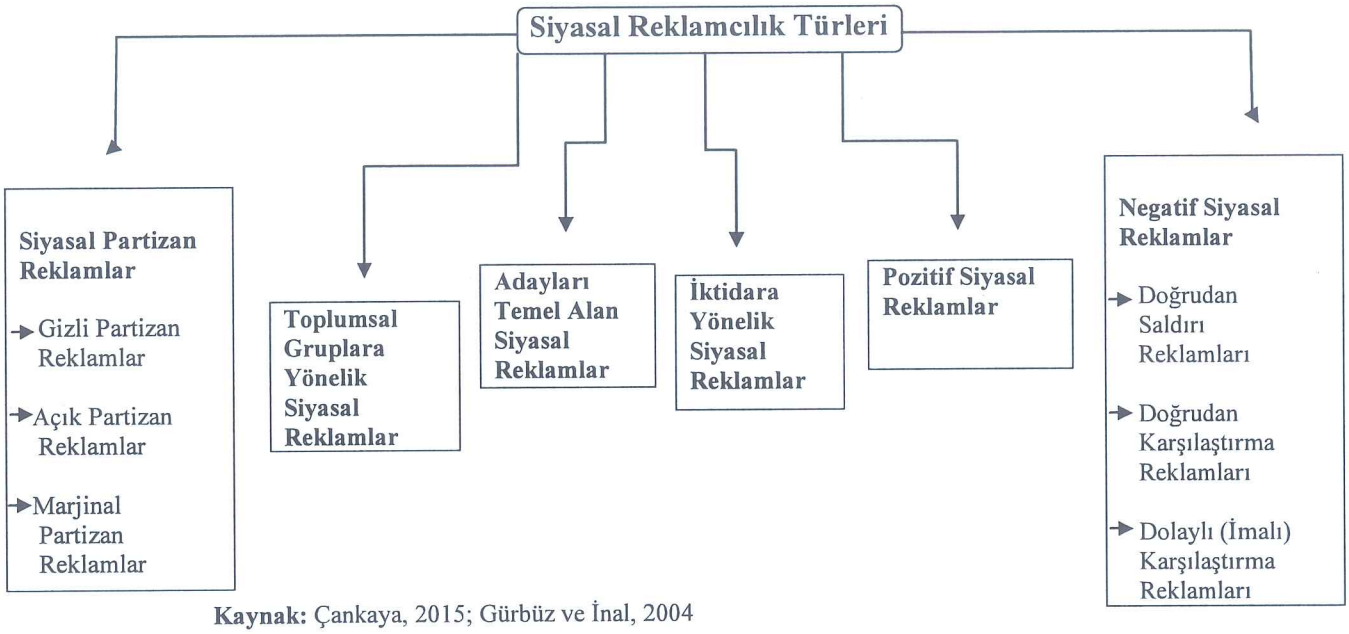
Siyasal reklamcılıkta mesaj, reklamın başarısını belirlemektedir. Mesajın başarısı nasıl, nerede, ne şekilde, hangi dil ve anlatım ile kullanıldığıyla doğru orantılıdır. Ayrıca mesajın içerisinde seçmen ihtiyaç, istek ve sorunlarını barındırması gerekmektedir. Reklamın başarısında reklamda kullanılan dil ve reklamın yayınlanacağı aracın birbiriyle ve hedef seçmen kitlesiyle uyumu önemli rol oynamaktadır. Reklamın yayınlanacağı araç, reklam ile verilecek mesajın amacına uygun ve hitap edilecek seçmen kitlenin demografik özellikleri göz önünde bulundurularak seçilmelidir. Örneğin hedef seçmen kitlesi genç bireylerden oluşuyorsa burada reklamın sosyal medya üzerinden verilmesi, eğer hedef seçmen kitlesi orta yaş ve üzeri bireyleri kapsıyorsa reklamın televizyon ve gazeteden verilmesi daha doğru bir tercih olacaktır. Yine aynı şekilde reklamın dili de hedef seçmen kitlenin özelliklerine göre seçilmelidir. Örneğin hedef seçmen kitlesi işitme engelli bireylerden oluşuyorsa, reklam aracı olarak televizyonun seçilmesi; hedef seçmen kitlesi okuma yazma bilmeyen bireylerden oluşuyorsa reklam aracı olarak gazetenin seçilmesi doğru bir tercih olmayacaktır. Siyasal reklamda kullanılan mesaj, içerik ve dil seçimi konusunda Ömer Barlas Tek'e göre üç temel aşama bulunmaktadır (Aktaran: Gürbüz ve İnal, 2004: 147):

- Mesajın içeriğinin ve sloganını belirlemeyi de içeren mesajı yaratma aşaması
- İnandırıcılık, özel veya özgün olma, ilgi çekicilik, arzu edilebilirlik özelliklerinin önemli olduğu mesaj değerlendirme ve seçme aşaması
- Kelime, ses, ses tonu, renk, müzik, biçim yönünden mesajın uygulama, veriliş formu ve nasıl söylendiği aşması

2.5.1. Siyasal Reklam Türleri

Siyasal reklamcılık üzerine çalışan uzmanlar siyasal reklamcılık türlerini amaç ve hedeflerine göre farklı alt kategorilere ayırmaktadır. Bu reklamlar amaç ve kapsamlarına göre uzmanlar tarafından farklı şekillerde kategorilendirilmiştir:

Tablo: 4. Siyasal Reklamcılık Türleri

Kaynak: Çankaya, 2015; Gürbüz ve İnal, 2004

Bunlardan pozitif (olumlu) reklamlar, genellikle iktidar partisi/leri tarafından kullanılmaktadır. Bu reklamlarda partinin/partilerin iktidarları dönemlerinde yaptıkları icraatları ve seçim sürecindeki vaatleri iyimser bir gelecek teması içinde verilmektedir. Bu reklamlarda genellikle gelecek vaatleri, geçmiş dönemlerdeki icraatlarıyla bağlantılı bir şekilde verilmektedir. Ayrıca bu tür reklamlarda parti lideri ya da adayın, günlük hayatına değinilebileceği gibi ailesine bağlılığı ve diğer özelliklerine de değinilebilmektedir (Tan, 2002: 88). Ayrıca bu tür reklamlarda rakip partinin uygulamaları, yakından izlenerek kamuya yararlı olduğu düşünülen uygulamalara ilişkin destek politikaları uygulanabilmektedir. CHP Milletvekili Kemal Derviş'in Adalet ve Kalkınma Partisi'nin türban sorununa yaklaşımını destekleyen bir tutum takınması buna örnek olarak verilebilir (Gürbüz ve İnal, 2004: 152-153).

Bir diğer reklamcılık türü olan negatif reklamlar saldırgan ve eleştireldir (Tan, 2002: 88). Bu reklam türünde rakibin yanlışlarına, kişisel ve politik tavrına odaklanılmaktadır (Kaid, 2004: 163). Bu tür reklamların temel amacı, rakip partinin/adayın olumsuz özelliklerinin ön plana çıkarılması ve seçmende bu partiye/adaya karşı olumsuz bir algının oluşmasının sağlanmasıdır. Bu yapılırken genelde rakibin yönetim biçimindeki, davranış ve yetkinliklerindeki zayıflıklara vurgu yapılmaktadır (Lilleker, 2013: 171).

Bu tür reklamların hedef seçmen kitlesini partizan ve kararsız seçmenler (floating voter) oluşturmaktadır. Bu gruplar tarafından mesajın değerlendirilmesini ise, mesajın inanılırlığı, sonucun dikkat çekmesi, saldırılan kişinin kişilik özelliği gibi faktörler etkileyebilmektedir. Negatif siyasal reklamlar üç alt kategoriye ayrılmaktadır. Bunlar doğrudan saldırı, doğrudan karşılaştırma ve dolaylı (imalı) karşılaştırma reklam türleridir (Gürbüz ve İnal, 2004: 149-152).

Rakip partilerin/adayların açıkça belirtildiği doğrudan saldırı reklamlarında amaç, hedef seçmen kitlesi üzerinde rakip partiler/adaylar ile ilgili olumsuz algı oluşturmak ve seçmenin bu partilere oy vermesinin önüne geçmektir. Ancak en çok kullanılan negatif reklam türü olmasına rağmen bu reklam türü seçmenler nezdinde geri tepen bir silahtır (Çankaya, 2015: 50). Bunun nedeni bu reklam türünü kullanmayı tercih eden partilerin ya da adayların rakibe saldırdığı argümanın kendisine de dönme ihtimalinin bulunmasıdır. Bu sebepten dolayı bu reklam türünü kullanmayı tercih eden partilerin/adayların, reklam içerikleri iyi bir hazırlık sürecinden geçirilmelidir. Bu reklam türüne 1999 genel seçimlerinde CHP'nin kullandığı "Yıllardır oy pazarlığıyla din istismarı yapanlar mı?, Tarikatlarla, cemaatlerle liste pazarlığı yapanlar mı ?, Haftalık resmi tatilin pazar yerine cuma olsun diye önerge verenleri liste başına getirenler mi? (Bu önergeyi veren kişi, DSP Afyon Milletvekili Adayı Gaffar Yakın'dır)" iletili reklamı örnek verilebilir.

Bir diğer negatif reklam türü olan doğrudan karşılaştırma reklamlarında, iki partinin lideri, kadrosu vb. karşılaştırılarak birisinin diğerine üstünlüğü anlatılmaktadır (Gürbüz ve İnal, 2004: 150). Bu reklam türünde de rakibe karşı sunulan argümanların ters tepme olasılığı bulunmaktadır. Ancak negatif reklamlar içinde en olumlu tür olarak niteleyebileceğimiz bu tür, negatif reklamlar içinde iyi bir hazırlık sonrası seçmen desteğini getirme olasılığı en yüksek reklam türüdür. Çünkü

bu reklam türünde rakip adayla ilgili olumsuz iletiler yer alırken, diğer aday ile ilgili olumlu iletiler yer almaktadır. Böylece olumlu ile olumsuzun bir arada sunulması, olumlunun ön plana çıkmasında ve tercih edilmesinde büyük rol oynamaktadır. Bu reklam türüne 1999 genel seçimlerinde ANAP'ın kullandığı "Bugün Türkiye'de 15 yıl öncesinden daha iyi ve yeni ne varsa bizim eserimizdir, Bizim yaptıklarımıza onların hayali bile yetişemez ve Türkiye'de çağ atlayan icraatlarımızın üzerine hangisi bir çivi çaktı?" iletili reklamları örnek verilebilir.

Dolaylı (imalı) karşılaştırma reklam türünde ise rakip partilerin ya da adayların kimliği açıkça belirtilmemekte, rakip partilerin/adayların seçmen tarafından algılanması beklenmektedir. Ancak bu durum seçmenin rakip partileri ya da adayları algılayamaması durumunda reklamın başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olabilme ihtimalini barındırmaktadır. Bu reklam türüne 1999 genel seçimlerinde MHP'nin kullandığı "Milleti unutanları millet unutmaz!" iletili reklamı örnek verilebilir.

2.5.2. Siyasal Reklamların Seçimlere Etkileri

Siyasal iletişimle, siyasal kampanyalar ve reklamlar ile ilgili araştırmalar kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla beraber doğru orantılı bir şekilde ilerlemiştir. İlk yapılan çalışmalar daha çok etki araştırmaları niteliği taşımıştır. Bunda 1940'lara kadar olan süreçte yapılan araştırmalarda kitle iletişim araçlarının izleyici/dinleyici üzerinde kanaat oluşturma gücünün olduğu yönündeki çalışmalar etkili olmuştur. Bu dönem için yapılan çalışmalardan biri "hipodermik iğne" modelidir. Bu model gönderici mesajının kitle üzerinde etkili olduğunu söylemektedir. Modele göre, elitlerin kitlelere, kitle iletişim araçları aracılığıyla yolladığı mesajlar deri altına enjeksiyon yapan şırınga gibidir (Yaylagül, 2014: 55). Eluhi Katz ve Paul Lazarfeld'in 1940-44 ABD Başkanlık seçimleriyle ilgili gazete ve radyo üzerinden yaptıkları çalışmaların sonucu olarak kitle iletişim araçları alıcı üzerinde fazla bir etkiye sahip olmadığını söylemişlerdir. Bu çalışmada kitle iletişim araçları ve kitle arasındaki kanaat önderinin etkisine dikkat çekilmiştir. Kanaat önderi kitle iletişim araçlarından gelen bilgiyi alır, yorumlar, kendi süzgecinden geçirdikten sonra bilgiyi kitleye aktarır (Aziz, 2011: 184). Yukarıda belirtildiği gibi kitle iletişim araçlarının gelişimine göre siyasal iletişim araştırmaları yapılmıştır. Bu kapsamda araştırmalar önce gazeteler üzerinde sonra radyo, televizyon ve internet üzerinde yapılmıştır. Televizyonun seçmen davranışı üzerindeki etkisiyle ilgili olarak ABD başta olmak

üzer Avrupa'da birçok araştırma yapılmıştır. 1960 ABD Başkanlık seçimlerinde John F. Kennedy ile Nixon'un televizyon ekranlarındaki yaptıkları tartışma üzerine yapılan inceleme, bu araştırmalardan en önemlilerinden sayılabilmektedir. Bu çalışmalarda Kennedy'nin seçimi kazanmasında televizyon performansının dolayısıyla Kitle İletişim Araçlarının bir etkisi olduğu söylenirken Joseph Klapper ise, "Kitle İletişimin Etkileri" (1960) adlı çalışmasında kitle iletişim araçlarından gelen mesajların seçmen davranışı üzerinde oluşan etkisinin sınırlı olduğu ancak zaten seçmende var olan davranış ve tutumun bu mesajlar ile daha fazla pekiştirildiği ve bu mesajların kararsız seçmen üzerinde etkili olduğu söylenmektedir (Aziz, 2011: 185).

Türk tarihinde siyasal iletişim ile ilgili ilk çalışma Profesör Muammer Aksoy'un 1950-1960 yılları arasında DP hükümetinin radyo yayınları üzerine yaptığı çalışmadır. Etki araştırmaları kapsamında ilk çalışma ise 1977 seçim dönemini kapsayan Profesör Oya Tokgöz'ün çalışmasıdır. Tokgöz bu çalışmada seçim öncesinde ve sonrasında Ankara'nın Çankaya ilçesinde seçmenlerin siyasetle ilgili bilgi düzeylerini ölçmüştür (Aziz, 2011: 186). 1999 seçimlerine ilişkin ise Kongrad Adenaur desteğiyle Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi tarafından bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada üç TV kanalı (TRT, Kanal D, Star), sekiz gazetenin (Milliyet, Hürriyet, Sabah, Cumhuriyet, Türkiye, Yeni Yüzyıl, Akit ve Zaman) seçim haberleri, köşe yazıları, siyasi reklamları içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiş ve araştırma sonucunda medya da en çok lehinde haber yapılan partinin Anavatan Partisi olduğu, aleyhinde en fazla yayın yapılan partinin ise Fazilet Partisi olduğu bulgulanmıştır. Ancak Fazilet Partisi seçim sonuçlarına göre DSP ve MHP ile beraber üçüncü parti olarak meclis'e girmiştir (Dündar, 2002: 16).

Bir diğer yaklaşım (Kullanımlar ve Doyumlar) perspektifinden araştırmalar yapıldığında, seçmenlerin reklamlar ile adayı daha iyi tanıdığı, adaylar hakkında daha fazla bilgi aldığı ve kararsız seçmenlerin oy verme davranışı üzerinde ikna edici, oy vermeye daha önce karar vermiş seçmenlerin ise kararlarını pekiştirici yönde etkisi olduğu sonucuna varılmıştır (Tokgöz, 2010: 178).

2.6. Türkiye'de Siyasal İletişim ve Seçim Kampanyaları Uygulamaları

Siyasal iletişimin seçim kampanyalarında kullanımına başlandığı ilk dönemlerde bu faaliyet için genel olarak yüz yüze iletişim tekniği uygulanmıştır. Bu kapsamda seçmenle siyasi aktörün direkt olarak buluştuğu bir uygulamanın yanında duvar ilanları şeklinde parti/siyasi aktör politikalarının seçmenle buluştuğu endirekt bir uygulamada yürütülmüştür. İletişim teknolojilerindeki gelişme paralelinde bu tekniklerde bir gelişme gerçekleşmiştir. Radyo'nun icadıyla bu alanda kullanılan ilk kitle iletişim aracı olmuştur. Daha sonraki süreçte yine teknoloji paralelinde bu teknikler arasına sırasıyla Televizyon ve İnternet'te dahil edilmiştir.

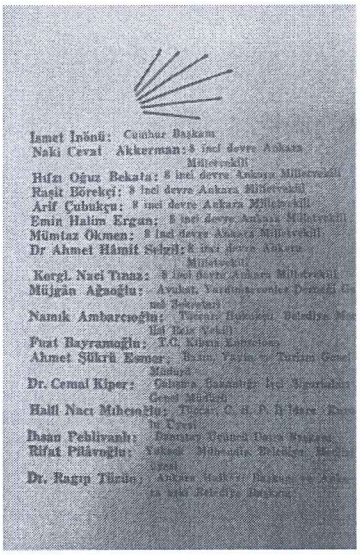
Radyo ilk kez 1919 yılında Versay antlaşmasının senato görüşmeleri sırasında durumu halka anlatmak isteyen ABD Başkanı Wilson tarafından kullanılmıştır (Topuz, 1991: 131). Bu gelişmenin halk üzerindeki etkilerinin anlaşılmasından sonra ise 1920 ve sonraki başkanlık seçimlerinde radyo'nun etkin şekilde başkan adayları tarafından kullanılmaya başlandığı bir sürece girilmiştir. Bu uygulamanın yanı sıra televizyonun icadıyla radyo ile beraber televizyonda siyasal iletişim faaliyetleri kapsamında kullanılmaya başlanmıştır. Televizyonun siyasal iletişimde kullanımı 1952 başkanlık seçimlerinde Eisonhower tarafından kullanılmasıyla gerçekleşmiştir. Ancak 1960 seçimleri dönemindeki Nixon ve Kennendy arasındaki televizyon tartışması hem televizyonun etkilerinin anlaşılması hem de siyasal iletişim faaliyetleri kapsamında dikkat edilmesi gereken stratejileri ortaya koyması açısından bir devrim niteliği taşımaktadır. 7-13 ve 21 Ekim tarihlerinde üç kez gerçekleştirilen bu programı 120 milyon kişi izlemiş ve bu programla ilgili Kurt ve Glady's Lang adlı araştırmacılar 95 seyirci üzerinde araştırma yapmış, bu araştırma sonucunda özellikle kararsız seçmenler üzerinde olmak üzere programı izledikten sonra seçmenlerin Kennedy'ye yöneldikleri sonucuna varmışlardır (Topuz, 1991: 66,67). Daha sonraki gelişme ise 1964 başkanlık seçimlerinde Demokrat aday Johnson tarafından Cumhuriyetçi aday Barry Goldwater için hazırlattırılan "Daisy Spot" adlı reklam olmuştur. Bu reklam filminde güneşli bir tarlada elinde papatyalarla küçük bir kız çocuğu yer almakta ve elindeki papatyanın yapraklarını birden ona kadar sayarak koparmaktadır. Kız çocuğu ona kadar saydıktan sonra bir adam sesi bu sefer ondan geriye doğru saymaya başlamakta ve kamera, şaşkınlıkla kafasını yukarı kaldıran kız çocuğunun gözüne odaklanmaya başlar ve son odak noktasında atom

bombasının patladığı görülür. Bu esnada Johnson'un sesi duyulur: "Bütün çocukların mutluluk içinde yaşayacakları bir dünya ile karanlıklara gömülen bir dünya arasında seçim yapmak zorundayız. Ya birbirimizi seveceğiz ya da öleceğiz". Daha sonra ekranda 3 Kasım'da oyunuzu Johnson'a verin yazısıyla reklam son bulmaktadır.

İngiltere'de ise siyasal reklamcılığın ilk uygulamalarına 1920'li yıllarda rastlanırken siyasal reklamcılığın yaygınlaşması 1970'li yılların sonunda muhafazakar parti için Saacthi & Saacthi'nin tarafından hazırlanan "İşçi Partisi Çalışmıyor" adlı reklamıyla bir dönüm noktasına girilmiş, siyasal reklamcılığa negatif reklamcılığı getirmiştir (Çankaya, 2015: 137). İngiltere'de siyasal reklamcılık faaliyetleri bu tarihten sonra muhafazakar parti ve işçi partisi arasındaki negatif reklamcılık örnekleriyle devam etmiştir.

Türkiye'de ise çok partili siyasi hayata geçişle beraber siyasal iletişim faaliyetlerinde iki iletişim aracı kullanılmıştır. Bunlardan biri gazete diğer ise radyo'dur. Gazetelerde seçim kampanyaları bu dönemde daha çok siyasi aktörlerin fikir yazılarıyla seçmenle iletişime geçtiği, seçim kampanyaları döneminde ise parti aday listeleri ve tanınmış partililerin isimlerinin yer aldığı reklamların yayınlanması ve parti duvar ilanlarının partiyi destekleyen gazetelerde yayınlanması şeklinde yürütülmüştür. Radyolar ise seçmene direkt ulaşılan araçlar olarak kullanılmıştır. Ancak radyonun bu dönemde genel olarak iktidarların baskısı altında olması, diğer siyasi partilerin faaliyetlerini kısıtlayıcı nitelikte olmuştur.

Bu dönemde genel olarak duvar ilanları şeklinde seçim kampanya uygulamalarının kullanıldığına rastlanmaktadır. Gazete ilanı şeklinde ise ya mevcut siyasi partileri destekleyen gazetelerde bu duvar ilanlarına yer verilerek ya da parti vekil adaylarının veya partinin tanınmış isimlerinin yer aldığı gazete ilanları kullanılarak kampanya yönetimi yapıldığı görülmektedir.

Ulus, 7 Mayıs 1950

Cumhuriyet 19 Temmuz 1946

Vatan 5 Temmuz 1946

Vatan 9 Temmuz 1946

1946 seçimlerinde CHP, seçim kampanyalarında Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı olan Atatürk ismini ve görselini duvar reklamlarında kullanmıştır. Kurucu liderin yanında İnönü'nün ismi ve görseli de kullanılarak CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün Cumhuriyeti kuran kadro içinde yer aldığı vurgulanmıştır. Buna karşın birçok literatürde Demokrat Partinin 1950 seçimlerinde kullandığı reklam olarak belirtilen "Yeter Söz Milletindir" başlıklı duvar reklamının 1946 seçimlerinde ilk kez kullanıldığı görülmektedir. Demokrat parti bu reklamıyla milli idare vurgusu yapmakta ve görselin alt metniyle de bu döneme kadar ki

yönetimde milli iradenin, milletin söz sahibi olmadığı vurgulanmakta, bunun Demokrat Partiye oy vererek gerçekleştirilebileceği anlatılmaktadır.

1946 seçimleri sonrasında halka jandarma tarafından baskı yapıldığı, oy mazbatalarının değiştirildiği iddiaları gündeme gelmiştir. Bu iddialarla ilgili DP Milletvekili Esat Budak, sandık başında silahlı askerlerin beklediğini, rey vereceklere *"teyyare hırsızı Bayar'a mı ? milli mücadele kahramanı Atatürk'ün yakın arkadaşı İnönü'ye mi oy vereceksin"* denildiğini aktarırken Muzaffer Kurbanoğlu'da Manisa'da belediye sandıklarının getirildiği bir odada dolabın içinde tastif mazbatalarının değiştirildiğini söylemiştir (Birand vd. 1991). Zira seçimler sonrası bu iddiaların gazete sayfalarında yer alması üzerine sıkıyönetim komutanlığı gazetelere seçimlerden bahsetmeyi yasaklamış ve seçimlerden bahseden gazeteler kapatılmıştır. Bu yolla seçim sürecinde yaşananlara ve seçim sonuçlarına ilişkin DP Milletvekillerinin beyanatlarının gazetelerde yer almasının önüne geçmek isteyen hükümet, kaldırılan basın kanununun 50.maddesinin geri getirilmesine ilişkin meclis'e bir önerge vermiştir. Bu önergenin görüşmeleri sırasında iktidar ve muhalefet arasında şiddetli tartışmalar yaşanmıştır. Bu görüşmeler sırasında Menderes, *"Açık hakikat şudur ki vatandaş hürriyetine saygı göstermek, millet ve devlet menfaatlerine hadim olmak gibi tabirler altında hükümete muhalefet etmekte olan gazeteler dize getirilmek istenmektedir"* sözleriyle önergeye tepkisini dile getirmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 13 Eylül 1946: 292). Hükümetin uygulamaları ise Menderes'in sözlerini haklı çıkarır nitelikteydi. Celal Bayar ise, *"Seçmenlerin verdikleri reylerin kaydına mahsus olan ve her sandığın seçim neticesini gösteren mazbatalar birçok yerlerde boş olarak seçim heyetlerine imza ettirilmiştir. Bunlar sonradan ve arzuya göre doldurularak vatandaşların reyleri üzerinde oynanmıştır..... Vatandaşlar siyasi kanaatlerinden dolayı birçok yerlerde bilhassa köylerde tecavüze uğramışlar, tehdit edilmişler, dövülmüşler, yaralanmışlar ve hapsedilmişledir"* sözleriyle seçimlerde halka baskı ve şiddet uygulandığını ve mazbata sahtekarlığı yapıldığını iddialarını gündeme *getirmiştir* (Şahingiray, 1999: 61). Bu iletiler Demokrat Parti tarafından "Yeter Söz Milletindir" sloganlı reklamın tekrar kullanılmasıyla duvar reklamlarına yansıtılırken Cumhuriyet Halk Partisi de reklamlarında "Husumetçilere Kapılma Milli Birliği Tut"; "İnkar Haksızlıktır" sloganlarıyla siyasi arenadaki bu iletiler duvar reklamlarına yansıtmıştır.

Ulus 11 Mayıs 1950

Ulus 11 Mayıs 1950

1950 seçimlerinde iktidara gelen Demokrat Parti'nin ilk hükümeti döneminde tarım alanında yaptığı yatırımlar sonucunda bu dönemde bol ürün alınmıştır. Ürün bolluğu ihracata olanak vermiş ve bunun sonucunda tarımsal gelirde bir artış görülmüştür. 1943 yılındaki 5 milyon ton olan hububat üretimi, 1955'te 14 milyonu aşarken çiftçilik ve hayvancılıkta 1949 yılında 3.5 milyon olan gelir 1953 yılında 7 milyon'u geçmiştir (Toker, 1990(b): 240). DP 1954 seçimlerine giden süreçte bu yatırımları temel seçim kampanyası olarak kullanmıştır. Demokrat parti reklamlarında CHP iktidarı dönemindeki buğday alım fiyatlarının azlığına vurgu yaparken, CHP'de kendi iktidarları dönemindeki temel gıda maddelerinin fiyatlarıyla DP iktidarı dönemindeki fiyatları karşılaştırarak DP'nin ucuzluk vaat ettiğini ancak pahalılık getirdiği söylemiştir. Bir diğer reklamında DP, ""Kalkınan Türkiye Senin Eserindir. Onu Yıktırma" sloganını kullanırken, CHP'de bir başka reklamında "Evinde rahat, Kesende Bereket, Yolunda Selamet İstiyorsan Reyini CHP'ye Ver" sloganını kullanmıştır.

Milli Kütüphane

Cumhuriyet, 9 Nisan 1954

Milli Kütüphane

Hürriyet, 15 Nisan 1954

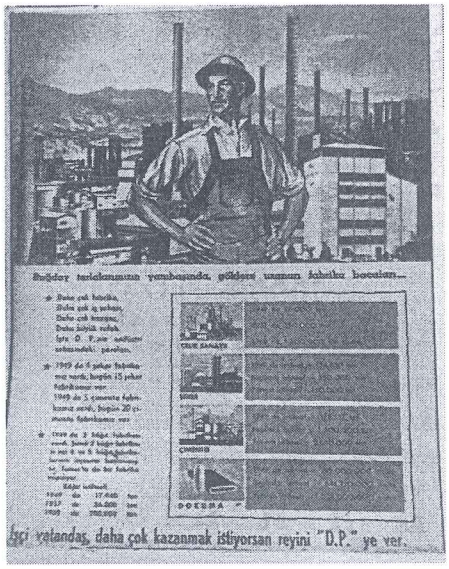
1957 seçimlerine gelindiğinde ise bu dönemin siyasi reklam konusundaki en önemli gelişmesi, Demokrat Partinin ilk kez bugünkü anlamıyla siyasi parti gazete reklamları kapsamında 30 gazete reklamı hazırlayıp, İstanbul Ekspres gazetesinde yayınlatması olmuştur. Bu reklamların biri eğitim faaliyetlerinin anlatılması için hazırlanmış ve DP hükümetlerinin iktidarları sürecinde eğitim alanında yapmış olduğu yatırımlar anlatılmıştır. Bu reklamda DP'nin eğitim alanında gerçekleştirdiği yatırımların Atatürk'ün ideali olduğu vurgulanmıştır. Diğer gazete reklamlarında ise yol, enerji ve fabrika alanlarındaki yatırımlar geçmişle kıyaslanarak sunulmuştur.

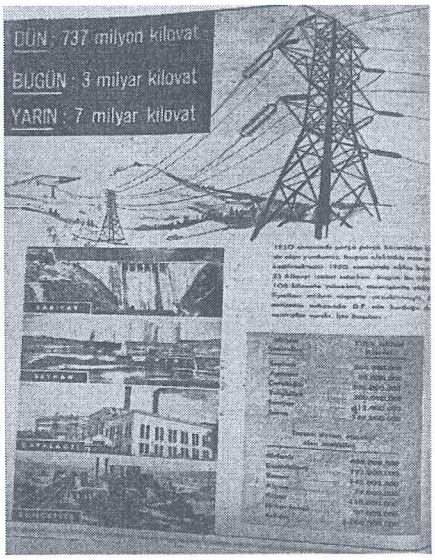

İstanbul Ekspres 16 Ekim 1957

İstanbul Ekspres 20 Ekim 1957

İstanbul Ekspres 14 Ekim 1957

İstanbul Ekspres 21 Ekim 1957

1957'de seçim tarihinin belirlenmesi sonrası siyasi partiler seçim kampanyaları kapsamında seçim gezilerine çıkmıştır. Bu gezilerdeki mitinglerin ana temasını ise ekonomi oluşturmuştur. Bu mitinglerde muhalefet ülkede ekonomik bir buhran olduğunu, halkın pahalılıktan dert yandığını söylerken iktidar ise, muhalefetin buhran var dediğini ancak buna muhalefetin sebep gösteremediğini söylemiştir. Muhalefetin ekonomik sıkıntılardan bahsetmesine karşın Bayar, Taksim'deki mitingde ekonomik kalkınma hamlelerinden bahsetmiş ve *"30 yıl sonra küçük Amerika olacağız"* demiştir. Ayrıca Menderes, partiler arasındaki münakaşaların sebebi olarak İnönü'yü

göstermiş ve İnönü'yü partiler arasında soğuk harp açmakla itham ederken, Bayar'da muhalefete Kıbrıs sorunu üzerinden yüklenmiş ve "*CHP politikalarını devam ettirseydik Kıbrıs Yunanlıların olurdu*" demiştir (Vatan, 13, 14, 21 Ekim 1957: 1).

Siyasi partilerin duvar reklamlarını incelediğimizde parti liderlerinin iletileri ve gelişmelerin reklamların iletilerini belirlediği görülmektedir. Hür parti 1957 seçimleri için hazırlanan duvar reklamlarından birinde "öküzünü 3 liraya nallıyordun şimdi 15 liraya nallıyorsun" sloganını kullanırken bir diğer reklamında ise 1950 ve 1957 arasındaki altın ve buğday fiyatlarını verdiği reklamlarıyla 1950 yılında neredeyse buğdayın altın fiyatında olduğunu, 1957 yılında ise altının buğdayın üç katından fazla fiyatta olduğunu vurgulamış ve hükümetin özellikle tarım politikalarına vurgu yapmıştır. Cumhuriyetçi Millet Partisi ise, Celal Bayar'ın DP iktidarı öncesinde söylediği "DP iktidarında vaatlerin yerine getirilmemesi durumunda DP'yi alaşağı etmek milli vazifedir" sözünü reklamına taşımış ve vatandaşı milli vazifesini yapmaya çağırmıştır. Bir diğer reklamında ise, "Keyfi idareye, pahalılığa, haksızlığa ve DP iktidarına son" iletilerine yer vermiştir. CHP ise reklamında ekonomik iletileri ön plana çıkarmış ve tarımda kötü giden şartları vurguladığı reklamının hedef seçmen kitlesi olarak köylüleri seçmiş, ekonomik iletilerin yer aldığı bir diğer reklamında "Kuyruk kuyruk kuyruk... Bu mu bolluk ?" iletilerine yer vermiştir. İktidar partisi DP'de reklamlarında ekonomik iletileri ön plana çıkarmış ve hedef seçmen kitlesi köylüler olan bir reklamında "DP seni kimseye ezdirmez" sloganına yer vermiş ve kendini köylü haklarının savunucusu olan parti olarak konumlandırmıştır. Bir diğer reklamın iletileri ise "Pahalılık var diyorlar. Şekerin kilosunu 5 liraya yedirdiklerini unutma" sloganı kullanılmıştır. Bu reklam ile CHP iktidarı dönemine gönderme yapılarak şimdinin o zamandan daha ucuz olduğu vurgusu yapılmıştır.

Hürriyet, 2 Ekim 1957

Cumhuriyet, 8 Ekim 1957

Cumhuriyet 11 Ekim 1957

Cumhuriyet 8 Ekim 1957

Vatan 3 Ekim 1957

Vatan, 22 Ekim 1957

Cumhuriyet 9 Ekim 1957

Cumhuriyet 8 Ekim 1957

Milli Kütüphane

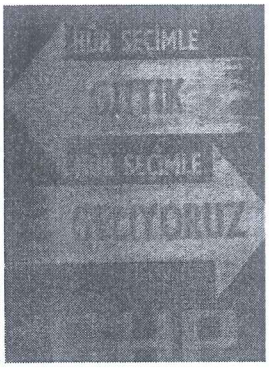
Milli Kütüphane

27 Mayıs 1960 ihtilali ile 10 yıllık Demokrat Parti iktidarı son bulmuştur. 1 yıl süren Yassıada yargılamalarından sonra hükümet üyelerinden başta Başbakan Adnan Menderes olmak üzere Maliye Bakanı Hasan Polatkan ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu idam edilmiş, DP hükümetlerinin Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın aldığı idam cezası ise yaşı göz önünde bulundurularak ömür boyu hapis cezasına çevrilmiştir. Aynı yıl gerçekleştirilen seçimler için kurulan partiler arasında yer alan Adalet Partisi emekli Genelkurmay Başkanı Ragıp Gümüşpala tarafından kurulmuş ve DP'nin mirasını sahiplenmiştir. 1961 yılında gerçekleştirilen genel seçimler için AP tarafından hazırlanan seçim afişleri incelendiğinde de bu durum gözlemlenmektedir. Afişler yeni kurulan bir partinin afişleri yerine sanki ikinci, üçüncü seçimine giren bir partinin vaatlerini seçmenlere iletmektedir. Bu duruma "Eserlere eser katacağız" sloganlı afiş örnek olarak verilebilmektedir. Bir diğer afişte ise "Su ve yol" sloganının kullanıldığı görülmektedir. Bu sloganlar DP'nin 1957 seçimlerinde kullandığı sloganlarla benzerlik göstermekte adeta seçmene AP iktidarıyla DP'den kalan icraatların yerine getirileceği mesajı verilmektedir. Aynı seçimler için CHP tarafından kullanılan afişe bakıldığında "Hür seçimle gittik, hür seçimle geliyoruz" ve "Hürriyet için kalkınma" sloganlarını kullandığı görülmektedir. Bir afişte 1950 yılında çok partili hayatın önünü açan ve hür seçimleri getirenin kendi partileri olduğu vurgulanırken bir diğer afişte DP'nin son dönemlerindeki baskıcı yönetim anlayışına gönderme yapılarak Hürriyet iletisine afişte yer verilmiştir. 1973 yılı genel seçimleri için hazırlanan reklamlarda ise bu

sefer afişler ile bir önceki dönem AP icraatlarının devamı için AP'nin tekrar seçilmesi gerektiği anlatılmaya çalışılmış, afişlerde "AP senin eserin, eserini koru", "Dirlik, düzenlik, kalkınma" gibi sloganlar kullanılmıştır.

Ulus, 17 Eylül 1961

Ulus, 23 Eylül 1961

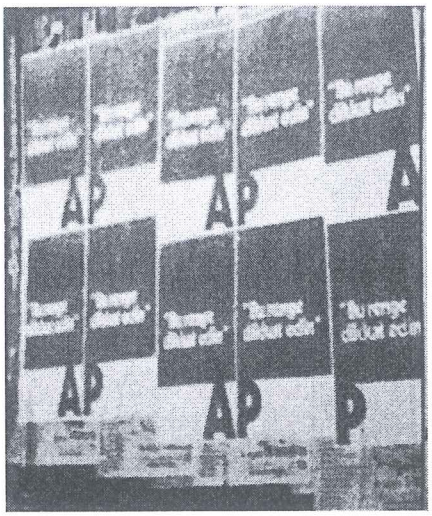

Hürriyet, 8 Ekim 1961

Yeni İstanbul, 22 Eylül 1973

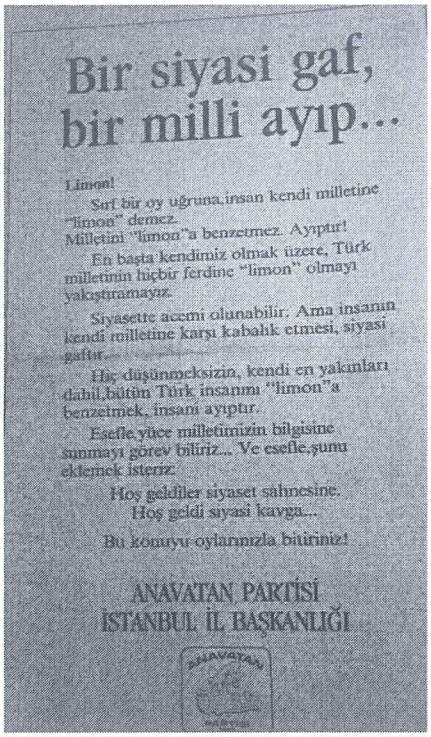
Türkiye'de 1977 yılına kadar ki seçimlerde parti seçim kampanyaları parti bünyesinde, kendi çalışanları tarafından yürütülmüştür. İlk kez ise 1977 genel seçimlerinde parti-ajans iş birliklerinin yapıldığı görülmektedir. Bunun ilk örneği Adalet Partisi ve Cen Ajans arasındaki işbirliği oluşturmaktadır. Cen Ajans, 1977 seçimlerinde AP için 20 bin ses kaseti, 5 milyon el ilanı hazırlayıp dağıtmıştır. Parti afiş rengi olarak mor rengi belirleyen ajans, afişlerin üzerine A ve P harflerinin eklemiş ve seçim döneminde sokaklar bu afişlerle donatılmıştır. Ayrıca ajans AP için gazetelere 21 adet reklam vermiştir (Topuz,1991: 15; Aziz, 2011: 146).

77 seçimlerinden sonraki ilk seçim olan 1983 genel seçimlerinde ise ANAP, Man ajans ile MDP ise Cen Ajans ve Ajans Ada ile işbirliğine gitmiştir. Man ajans bu seçimler kapsamında duvar ilanlarının yanı sıra gazetelere 15 adet reklam vermiştir. Ayrıca ilk kez 22 Ekim 1983'te ABD Başkanlık Seçimleri kapsamında başkan adaylarının katılımıyla düzenlenen TV programının bir benzeri gerçekleştirilmiş ve bu programa HP Genel Başkanı Necdet Calp, ANAP Genel Başkanı Turgut Özal ve MDP lideri Turgut Sunalp katılmıştır. Bu programdan günümüze kadar gelen tartışma konusu ise Calp ve Özal arasında geçen "köprü gelirlerinin satılması" tartışması olmuştur. Bu tartışmada Calp, sert bir tavırla Özal'a "satamazsınız beyefendi, satamazsınız" derken, Özal gayet sakin bir şekilde "satarız efendim, satarız gayet rahat satarız. Gelirini satıyoruz yalnız" diye karşılık vermiştir (Açık Oturum, 1983). Özal bu programda rahat ve sakin tavrıyla oy toplarken Calp öfkesi ve hiddeti, Sunalp ise suskunluğu ve pasifliğiyle oy kaybetmiştir. 1987 genel seçimlerinde ise Sosyal Demokrat Halkçı Parti, Yorum Ajans ile çalışmış ve ünlü "limon kampanyası" bu seçimlerde ortaya çıkmıştır. Seçim kampanyaları kapsamında Yorum Ajans, üzerinde sıkılmış bir limon resmi olan bir gazete reklamı yayınlar ve bu reklamda "beş yıl daha bir limon gibi sıkılmaya gücünüz var mı?" sorusu yer almaktadır. Bu reklama karşı olarak ANAP İstanbul İl Başkanlığı karşı bir reklam hazırlayıp, gazetelerde yayınlatmıştır. Bir siyasi gaf, bir milli ayıp başlıklı reklamda "Sırf bir oy uğruna insan kendi milletine "limon" demez. Milleti limon'a benzetmez, ayıptır. En başta kendimiz olmak üzere, Türk milletinin hiçbir ferdine limon olmayı yakıştırmayız. Siyasete acemi olunabilir, ama insanın kendi milletine karşı kabalık etmesi, siyasi gaftır. Hiç düşünmeksiniz kendi en yakınları dahil bütün Türk insanını limon'a benzetmek insani ayıptır. Esefle, yüce milletimizin bilgisine sunmayı görev biliriz ve esefle şunu eklemek isteriz. Hoş geldiler siyaset sahnesine. Hoş geldi siyasi kavga... Bu konuyu oylarınızla bitiriniz!" denmiştir (Milliyet, 25 Kasım 1987: 4).

Bu seçim kampanyalarının bir özelliği de gazete reklamları yanında siyasi partilere televizyon reklamı verme izninin de verilmesidir. Bu haktan ilk kez SHP, DYP ve ANAP yararlanmıştır (Aziz, 2011: 165). 1991 seçimlerinde ise Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığına seçilişi sonrasında genel başkanlığa seçilen Mesut Yılmaz, ilk kez yurtdışından bir reklamcıyla antlaşmış ve kampanya seçim faaliyetleri Fransız reklamcı Jacques Seguela ve ajansı RSCG'nin Türkiye faaliyetlerini üstlenen ENA Ajans üzerinden yürütmüştür. Bu seçimler kapsamında Seguela Başbakan Mesut Yılmaz'a bu seçimler sonrasındaki seçimlerde lider odaklı kampanyaların yürütülmesine neden olacak 10 öğütte bulunmuştur (Topuz, 1991: 44,45):

1- Seçimleri ideoloji değil, lider kazanır.
2- Seçimlerde geçmiş için değil, gelecek için oy verilir.
3- Oy umut için verilir, program için değil.
4- Seçim siyasal olmaktan öte psikolojik bir olaydır.
5- Devlet adamı olmak isteyen her siyasetçi kendi efsanesini geliştirmelidir.
6- Lider, bağımsız kişiliğini vurgulamalıdır.

7- Devlet adamı, ülkesinin yapısını yansıtmalı, bugünden yarını temsil etmelidir.
8- Lider, ülke içi imajı kadar dış imajına da önem vermeli ve onu geliştirmelidir.
9- Seçimi lider kazanır ama yalnız olmadığını unutmamalıdır. Politika dışı ilişkilerine de önem vermelidir.
10- Zamana zaman tanımak gerekir. Lider orta ve uzun vadeli düşünmeli ve bunları yansıtabilmelidir.

Aynı dönemde SHP Yorum Ajans ile, DYP Ax Ajans ile, DSP Cenajans ile çalışmıştır. Bu seçimlerde SHP'nin sloganı "Sandıkta güller açaçak", DYP'nin sloganı "21 Ekim sabahı yeni bir Türkiye", ANAP'ın sloganı ise "Çünkü daha yapacak çok iş var" olarak ilgili ajanslar tarafından belirlenmiştir (Çankaya, 2015: 206).

1995 seçimlerine giden süreçte Türkiye'de enflasyonun artışmış, GSMH düşmüş, bunun yanında işsizliğinde artması sonucunda ülke ekonomik bir krizin içine girmiştir. Bu gelişme üzerine 5 Nisan 1994 kararları ile yeni bir istikrar programı geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu ekonomik krizle beraber koalisyon hükümeti döneminde yaşanan yolsuzluk iddiaları halkın bu partilere olan güveninin azalmasına neden olmuştur. Ayrıca aynı dönemde 1970'lerde başlayan ve 1980'e kadar devam eden sağ-sol, Alevi-Sünni çatışmaları tekrar başlamış ve Türkiye'nin Ahmet Taner Kışlalı, Uğur Mumcu gibi aydın isimleri uğradıkları suikastlar sonucu hayatlarını kaybederken, Sivas'ta aralarında Aziz Nesin gibi aydınlarında bulunduğu Madımak Oteli yakılmış ve 35 kişi hayatını kaybetmiştir. Türkiye'nin içinde bulunduğu bu siyasal ve ekonomik ortam, 1995 yılında gerçekleşen seçimler için partilerce hazırlanan siyasi reklamlara da yansımıştır.

1999 ve 2002 seçimlerine giden süreçte de 1994 yılında başlayan ekonomik ve siyasal kriz devam etmiştir. 1994 sonrası 5 Nisan'da alınan ekonomik istikrar programının hedefine ulaşamaması üzerine 1999 yılında IMF ile stand by antlaşması imzalanır. Bu antlaşma sonucunda IMF'den 10 milyar dolardan fazla kredi alınmıştır. Ekonomideki bu istikrarsızlık dönemi siyasal istikrarsızlıkla birleşince Türkiye kendini bir yönetimsel krizin içinde bulmuştur. Buna birde Başbakan Ecevit'in rahatsızlığının eklenmesi üzerine mecliste yapılan görüşmeler sonrasında zorunlu olarak 3 Kasım 2002'de erken seçim kararı alınmıştır.

Arter Ajans

Arter Ajans

2002 genel seçimlerine gelindiğinde ise ANAP, İstanbul'da Terminal Ajans ile çalışmış ve hedef kitlesini bu seçimlerde oy kullanacak 8 milyon genç seçmen olarak belirlemiştir (Kutlu, 2002: p.8). AKP ise 2002 seçimlerinde Arter Ajans ile çalışmış ve seçim kampanyaları kapsamında parti daha çok yüz yüze iletişim tekniği ve duvar ilanı kullanımına yoğun olarak seçim stratejileri kapsamında başvurmuş, bu dönemde parti için gazete reklamları hazırlanmamıştır. Aynı şekilde Genç Parti (GP) lideri Cem Uzan'da bu dönemde en çok miting yapan lider olmuştur. Cem Uzan, bu dönemde 130 dolayında miting düzenlemiştir (Kutlu, 2002: p.12). DSP ise bu seçim döneminde Klan Ajans ile çalışmış ve partinin genel seçim stratejisi "bilgi toplumu" başlığı altında toplanmıştır. Parti adına hazırlanan gazete reklamlarında görülen bu unsur ayrıca "bilgi toplumu otobüsü" adı verilen bir otobüsü de kullanılmıştır.

Kanguru ve İRA Ajans ile çalışan CHP ise bu seçim döneminde 20 tane internet sitesine ilan vermiş, Advise Ajans ile çalışan MHP ise, "National Geopraphic" adlı dergiye ilan vererek bu dönemde ilk defa uygulanan bir iletişim kanalı yaratmıştır (Kutlu, 2002: p.13,14).

2007 seçimlerine giden süreçteki en önemli gelişme, siyasal zeminin giderek kutuplaşmasına zemin hazırlayan gelişmelerin yaşanmasıdır. 2002 seçimlerinde AKP "Anadolu İhtilali" (Sabah, 4 Kasım 2002), "Karşı Devrim" vb. nitelendirmelerle iktidara gelmiştir. AKP'nin ve muhalefetin birbirleri ile ilgili iletileri, Cumhuriyet değerleri ekseninde şekillenmiş, 2007 seçimlerine giden süreçte bu iletiler eyleme dökülmüş ve AKP aleyhinde "Cumhuriyet Mitingleri" düzenlenmiştir. Seçim yılında yaşanan bir başka gelişme ise Cumhurbaşkanı seçimleri tartışmalarında Türk Silahlı Kuvvetleri adına Genelkurmay Başkanlığının sitesinden bir bildiri yayınlanması ve bu bildirinin AKP'nin adayı olacağı konuşulan Abdullah Gül aleyhinde algılanmasıdır. Seçimlere bu atmosferde gidilmiş ve bu iletiler reklam iletilerine de yansımıştır. Siyasi partiler tarafından bu dönemde kullanılan reklamlar daha çok negatif reklamlar şeklinde hayat bulmuştur. AKP tarafından bu dönemde kullanılan reklamlar genel olarak birlik ve beraberlik teması üzerine kurulu iken CHP'nin reklamlarında tema yolsuzluk olmuştur. MHP'nin reklam teması ise daha ideolojik bir boyutla "Ülken için Karar Ver" sloganından oluşmuştur. GP ise reklamlarında daha pozitif bir tema seçmiş ve reklamlarda vaatler sıralanmıştır.

2011 seçimlerinde ise AKP reklamlarında pozitif reklamcılık örnekleriyle daha çok yaptığı icraatları sıralarken CHP ve MHP'nin reklamlarında negatif bir hava sezilmekte ve ülke geleceği, bu seçimlerle bağdaştırılmıştır.

2011 yılından önce başlatılan çözüm/barış süreci döneminin etkisiyle 2011 yılında gerçekleşen genel seçimde, siyasi reklamlardaki iletilerin siyasi zemindeki barış, huzur, kardeşlik iletilerini barındırdığı görülmektedir. 2015 yılına gelindiğinde ise siyasi olarak bu süreçten çıkılmış ve siyasi konjonktür bu duruma göre şekillenmiştir. Böyle bir süreç sonrasında 7 Haziran 2015'te genel seçimler gerçekleştirilmiş, seçim sonuçlarına göre ise meclis'te sandalye sahibi olmaya hak kazanan siyasi partilerden (AKP, CHP, HDP ve MHP) hiçbiri meclis çoğunluğunu elde edememiştir. Yapılan koalisyon görüşmelerinin de sonuç vermemesi üzerine 1 Kasım 2015'te tekrar seçime gitme kararı alınmıştır. Bu süreçte ise Türkiye'de var olan terör eylemlerinde ciddi bir artış yaşanmıştır. Doğal olarak toplumsal konjonktürde yaşanan bu gelişmeler siyasi partilerin reklamlarına da yansımıştır. Haziran 2015 seçimleri için siyasi partilerin kullandığı reklamlara bakıldığında AKP daha çok icraatlarından bahsettiği reklamları kullanmış, MHP demokrasi iletisini, CHP ise ekonomi iletisini ön plana çıkarmıştır. Kasım 2015 seçimleri için hazırlanan reklamlara bakıldığında ise siyasi partilerin reklamlarında birlik, beraberlik iletilerini ön plana çıkardığı görülmektedir.

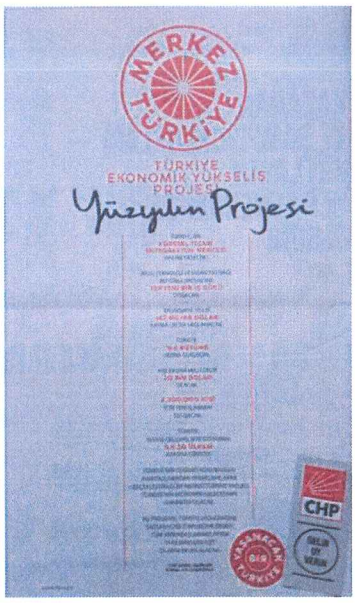
2015 Haziran

2015 Kasım

Genel olarak Türkiye'de geçmişten günümüze seçim kampanyalarında sağ merkez ve muhafazakar partiler tarafından kullanılan siyasal afiş ve gazete ilanlarına bakıldığında ana temaların ekonomi, iç politika, dış politika, eğitim, sağlık gibi temalardan oluştuğu, bunların alt teması olarak ise ekonomik ana temasında kriz, işsizlik, yoksulluk, enflasyon, kalkınma, IMF gibi temaların; iç politika ana temasında, alt tema olarak reform, yolsuzluk, iyi bir gelecek, hak ve özgürlükler, milliyetçilik, dürüstlük ve güven gibi alt temaların; eğitim ana temasının alt temasında, eğitim giderleri, eğitim sistemi reformları vb. alt temaların; dış politika ana temasının alt temasında ise, Avrupa ile ilişkiler, Avrupa Birliği, Milli Bağımsızlık gibi alt temaların işlendiği görülmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE SAĞ MERKEZ VE MUHAFAZAKAR PARTİLERİN SEÇİM DÖNEMLERİNDEKİ SİYASAL REKLAMLARININ ANALİZİ:

DEMOKRAT PARTİ, ADALET PARTİSİ, ANAVATAN PARTİSİ,

ADALET VE KALKINMA PARTİSİ ÖRNEĞİ

3.1. Araştırmanın Amacı

Türkiye'de çok partili hayata geçişle beraber ekonomik ve siyasal alana hakim olan iki görüş ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri, ekonomik alanda devletçi ekonomi modelin karşısında yer alan liberal ekonomi modeli; diğeri ise, siyasal alanda elitizm (seçkinci sınıf) karşısında yer alan popülizm'dir.

Popülizm, politik durumu dramatize ederek halkın ilgisini uyandırmak amacıyla yapılan politika, halk yardakçılığıdır (TDK, 2017). Popülizm kavramının temelinde "halkçılık" fikri yatmakta ve bu fikir "seçkinci sınıf" ve "halk kitlesi" ayrımında temellendirilmektedir. Liberal ekonomi ise, devletçi ekonomi modeldeki devletin ticari ve sanayi alanındaki faaliyetlere müdahalesinin en asgari seviye olması gerektiğini ve serbest piyasa ilkesini benimseyen ekonomi modelidir.

Popülizmin karşıt kavramı olarak konumlanan elitizm ise, yönetimin elit(ler) veya azınlık bir grup tarafından yürütülmesi gerektiğine karşı olan inanıştır. Devletçi ekonomi ise, yatırımın devlet tarafından yapılmasını öngören ancak özel teşebbüsü tamamen reddetmeyen bir kavramdır. Devletin doğrudan doğruya müdahalesini öngören bu sistem, Türkiye'de Cumhuriyetin ilanından sonra uygulanmıştır. Bu her iki kavram her ne kadar birbirleriyle bir zıtlık ifade etse de Cumhuriyetin ilanıyla beraber kurucu parti olan CHP'ye bu iki kavramda yüklenmiştir. Türkiye'de çok partili hayata geçişle beraber sol bir parti olarak kurulan CHP'nin karşısında yer alan her sağ siyasi parti bu kavramların zıttı olan Popülizm ve Liberal Ekonomi kavramlarını benimsemiştir.

Bu amaç doğrultusunda çalışma Marksist Eleştirel yaklaşımlar perspektifinden yararlanarak DP (Demokrat Parti), AP (Adalet Partisi), ANAP (Anavatan Partisi) ve AKP (Adalet ve Kalkınma Partisi)'nin reklam kapsamları incelenerek reklamlar

aracılığıyla hangi iletileri ürettikleri ve bu iletilerdeki benzerliklerin ortaya konulması amaç edinilmiştir. Marksist Eleştirel Yaklaşıma göre, iletişim sorunu genel olarak üretim, dağıtım, dolaşım, tüketim doğası ve ilişkileri ile ideoloji, bilinç yönetimi, egemenlik ve mücadele bağlamında ele alınmaktadır (Erdoğan ve Alemdar, 2002: 303).

Araştırma nesnesi olarak bu partilerin seçilme nedeni ise ekonomik alanda liberal ekonomi politiği, politik iletide ise popülist ideolojiyi benimseyen sağ merkez ve muhafazakar partilerden olmaları ve tek başına iktidara gelebilmeleridir.

Bu kapsamda çalışmada halkın desteğini popülist söylemlerle sağlamış ve iktidarı elde etmiş partilerin reklam ileti ve stratejilerinde gelişen teknolojiyle beraber bir değişimin olup olmadığı, bu stratejilerin oluşumunda önemli olan faktörler nelerdir sorularına yanıt aranmaktadır.

3.2. Araştırmanın Önemi

Çalışma benzer politik ve ekonomik görüşü benimseyen partilerin seçim kampanyaları için ürettikleri iletiler (in), reklam stratejilerinin tespiti, karşıt reklam stratejisi yada yeni stratejiler oluşturmak açısından önem arz etmektedir.

3.3. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Bu çalışmada ekonomik alanda liberal ekonomi politiği, politik iletide ise popülist ideolojiyi benimseyen sağ merkez ve muhafazakar partilerden DP (Demokrat Parti), AP (Adalet Partisi), ANAP (Anavatan Partisi) ve AKP (Adalet ve Kalkınma Partisi)'nin seçim dönemlerinde kullandıkları gazete reklamları ve afişler çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır. Bu siyasi partilerden DP'nin dört, AP'nin beş, ANAP'ın iki, AKP'nin beş genel seçim için hazırladığı afiş ve gazete ilanları araştırma örneklemi olarak belirlenmiştir. Ancak Demokrat Partinin 1950 yılına ilişkin gazete ve outdoorlarına, ANAP'ın 1983 ve 1987 seçimlerindeki; AP'nin 1961, 1965, 1969, 1973 ve 1977 seçimlerindeki outdoorlarına ulaşılamaması, AKP'nin ise 2002 yılında seçim kampanya stratejisi olarak gazete ilanlarını kullanmaması nedeniyle ilgili partilerin ilgili dönemlerdeki reklamları kapsam dışında bırakılmıştır.

3.4. Araştırmanın Varsayımları

1-Sağ merkez ve muhafazakar partiler reklam stratejilerinde yoğun olarak liberal ekonomi iletilerini popülist retoriğe uygun olarak yeniden üretmişlerdir.

2 Sağ merkez ve muhafazakar partilerin gazete reklamlarının sayısı ile iktidar oldukları süre arasında doğru orantı vardır.

3- Siyasi reklam stratejileri bağlamında Demokrat Parti'den Adalet ve Kalkınma Partisi'ne geçen sürede siyasi parti reklamları parti odaklı olmaktan çıkmış lider odaklı bir konuma gelmiştir.

4- Sağ merkez ve muhafazakar partiler gazete reklam iletilerinde daha çok ekonomik iletilerini ön plana çıkarmaktadır. Bu ileti türünde daha çok iktidarları dönemlerinde yaptıkları icraatlardan söz etmekte bununla beraber liberal ekonomiye ait iletilerin yanında solun iletilerine de reklam iletilerinde yer vermektedirler.

5- Sağ merkez ve muhafazakar partiler siyasi reklam stratejileri bağlamında daha çok negatif reklamları kullanmakta ve bu reklam türünde doğrudan karşılaştırma türü reklamlarla rakiplerle kendilerini karşılaştırmaktadır.

6- Sağ merkez ve muhafazakar partiler geçmişten bugüne propaganda tekniklerinden "tekrar ve bulaşma" kuralını ideolojik iletilerde yoğun olarak kullanmıştır.

7- Sağ merkez ve muhafazakar partilerden DP, reklam stratejileri bağlamında iç politika iletilerinde yoğun olarak milli irade iletisini kullanmıştır.

8. Sağ merkez ve muhafazakar partilerden AP, reklam stratejileri bağlamında iç politika iletilerinde yoğun olarak birlik ve beraberlik iletisini kullanmıştır.

9- Sağ merkez ve muhafazakar partilerden ANAP, reklam stratejileri bağlamında iç politika iletilerinde yoğun olarak güçlü Türkiye iletisini kullanmıştır.

10- Sağ merkez ve muhafazakar partilerden AKP, reklam stratejileri bağlamında iç politika iletilerinde yoğun olarak birlik ve beraberlik iletisini kullanmıştır

3.5. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada içerik analizi ve literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi yöntemi, çok sayıda olan reklamların reklam türlerini belirlemek ve ilgili

sınıflandırmayı yapabilmek ve objektifliğin sağlanabilmesi amacıyla seçilmiştir. Merten'e göre içerik analizi, bir metnin açık içeriksel karakteristiklerinden yararlanarak, açık olmayan karakteristiklerinin ve bağlamının araştırılıp, sosyal gerçekliğin ortaya çıkarılmasını amaçlamaktadır (Alver, 2003: 241).

Literatür taraması ise, iletilerin bağlamı içerisinde sağlıklı olarak değerlendirilebilmesi amacıyla kullanılmıştır. Literatür taraması (Belgesel taraması), var olan kayıt ve belgelerin incelenerek veri toplanılmasına dayalı araştırma yöntemidir. Bilgide birikim ve süreklilik belgelerle sağlandığı ve olgulara en yakın, onu en yakından yansıtan şeyin belgeler olması sebebiyle literatür taraması önem arz etmektedir (Karasar, 2012: 183).

3.6. Gazeteler ve Outdoorlardaki Siyasal Reklam İletilerinin Niceliksel (Kantitatif) Analizi

Demokrat Parti ile ilgili Cumhuriyet, Hürriyet, Ulus, Vatan ve İstanbul Ekspres gazetelerinde 21 Haziran-21 Temmuz 1946, 14 Nisan-14 Mayıs 1950, 2 Nisan-2 Mayıs 1954, 27 Eylül-27 Ekim 1957 tarihleri arasında yayınlanan toplam 49 gazete reklamı ve bu seçim dönemlerinde yayınlanan toplam 28 outdoor reklamı; Adalet Partisiyle ilgili Cumhuriyet, Hürriyet, Son Havadis, Ulus ve Yeni İstanbul gazetelerinde 15 Eylül-15 Ekim 1961, 10 Eylül-10 Ekim 1965, 12 Eylül-12 Ekim 1969, 14 Eylül-14 Ekim 1973, 5 Mayıs-5 Haziran 1977 tarihleri arasında yayınlanan toplam 36 gazete reklamı; Anavatan Partisiyle ilgili Cumhuriyet, Hürriyet, Milliyet ve Türkiye gazetelerinde 6 Ekim-6 Kasım 1983, 29 Ekim-29 Kasım 1987 tarihleri arasında yayınlanan toplam 108 gazete reklamı; Adalet ve Kalkınma Partisi ile ilgili Cumhuriyet, Hürriyet, Milliyet ve Sabah gazetelerinde 3 Ekim-3 Kasım 2002, 22 Haziran-22 Temmuz 2007, 12 Mayıs-12 Haziran 2011, 7 Mayıs- 7 Haziran 2015 ve 1 Ekim-1 Kasım 2015 tarihleri arasında yayınlanan toplam 276 gazete reklamı ve bu seçim dönemlerinde yayınlanan toplam 173 outdoor reklamı olmak üzere toplam 670 reklama ilişkin niceliksel (kantitatif) veriler aşağıda tablolar halinde verilmiştir. Analizde tablo:6'dan itibaren reklamların tekrarı olan reklamlar diğer tablolarda değerlendirmeye alınmamıştır.

3.6.1. Tablo: 5. DP'nin Gazete Reklamlarının Yıllara ve Gazetelere Göre Dağılımı

Gazete Reklamlarının Dağılımı	Cumhuriyet		Hürriyet		Ulus		Vatan		İstanbul Ekspres		Toplam	
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%
1946	0	00,00	*	*	0	00,00	1	100	*	*	**1**	**2,04**
1950	0	00,00	0	00,00	0	00,00	*	*	*	*	**0**	**00,00**
1954	4	40,00	0	00,00	*	*	6	60,00	0	00,00	**10**	**20,41**
1957	2	5,26	4	10,53	0	00,00	2	5,26	30	78,95	**38**	**77,55**
Toplam	**6**	**12,24**	**4**	**8,16**	**0**	**00,00**	**9**	**18,37**	**30**	**61,22**	**49**	**100**

*Vatan Gazetesinin 1950, Ulus Gazetesinin 1954 yıllarındaki ilgili sayılarına ulaşılamaması, Hürriyet ve İstanbul Ekspres Gazetelerinin ilgili tarihlerde yayın hayatına başlamamaları nedeniyle inceleme kapsamına alınamamıştır.

Demokrat Parti'nin gazete reklamlarının yıllara ve gazetelere göre dağılımına ilişkin veriler tablo:5'de görülmektedir. Buna göre DP'nin toplam 49 gazete reklamı bulunmaktadır. Bu reklamların yüzde 77,55'ini 1957 seçimleri döneminde, yüzde 20,41'ini 1954 seçimleri döneminde, yüzde 2,04'ünü 1946 seçimleri döneminde kullandığı görülmektedir. Bu rakamlara bakıldığında iktidar süreleri paralelinde gazete reklam sayısında bir artış olduğu görülmektedir. Ayrıca gazeteler bazında değerlendirme yapıldığında 1946 ve 1950 yıllarındaki seçimler için Cumhuriyet gazetesine reklam verilmezken 1954 ve 1957 seçimleri arasındaki dönemde Cumhuriyet gazetesine verilen reklamlarda yarı yarıya azalış olduğu görülmektedir. Yine aynı şekilde Vatan gazetesine 1946 seçimlerinde reklam verildiği ancak 1954 ve 1957 seçimleri arasındaki dönemde reklamlarda üç katı bir azalış olduğu görülmektedir. Buna karşın İstanbul Ekspres gazetesine 1954 seçimlerinde reklam verilmezken 1957 seçimlerinde diğer gazetelere oranla yaklaşık olarak 15 katı fazla reklam verilmiştir. Seçim dönemleri olarak yapılan analiz sonuçlarına göre, 1954 seçimlerinde en çok reklam (%60,00) Vatan gazetesine verilirken 1957 seçimlerinde en çok reklam (%78,95) İstanbul Ekspres gazetesine verilmiştir.

1950'li yılların ikinci yarısına kadar siyasi partilerin siyasi kampanyalarında gazete reklamlarına rastlanmaz iken 1957 seçimlerinde ilk kez İstanbul Ekspres gazetesinde Demokrat Parti'nin 30 tane gazete reklamına rastlanmaktadır. Genellikle bu dönemde siyasi partiler tarafından hazırlanan outdoor reklamların gazete sayfalarında kullanılması şeklinde parti propagandaları yapılmış ve gazetelere de bu

şekilde yansımıştır. Ancak 1957'de yılındaki seçimler için ilk kez DP tarafından İstanbul Ekspres gazetesinde outdoor reklamlar dışında reklamlar hazırlanıp yayınlanmıştır.

3.6. 2. Tablo 6: DP'nin Outdoorlarının Yıllara Göre Dağılımı

Outdoorların Dağılımı	Outdoor Sayısı	
	Sayı	**Oran %**
1946	1	3,57
1950	0	00,00
1954	9	32,14
1957	19	67,86
Toplam	**28**	**100**

Kaynak: Milli Kütüphane

Demokrat Partinin outdoor reklamlarının yıllara göre dağılımına ilişkin veriler tablo:6'da görülmektedir. Buna göre DP'nin toplam 28 outdoor reklamı bulunmaktadır. Bu reklamların yüzde 67,86'sı 1957 seçimleri döneminde, yüzde 32,14'ü 1954 seçimleri döneminde yüzde 3,57'si ise 1946 seçimleri döneminde kullanılmıştır. Bu rakamlara bakıldığında iktidar süreleri paralelinde outdoor reklam kullanımında da bir artış olduğu görülmektedir.

3.6.3. Tablo: 7. AP'nin Gazete Reklamlarının Yıllara ve Gazetelere Göre Dağılımı

Reklamların Dağılımı	Cumhuriyet		Hürriyet		Son Havadis		Ulus		Yeni İstanbul		Toplam	
	Sayı	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**
1961	0	00,00	1	25,00	1	25,00	0	00,00	2	50,00	**4**	**8,00**
1965	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	**0**	**00,00**
1969	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	1	100	**1**	**2,00**
1973	0	00,00	0	00,00	2	66,67	*	*	1	33,33	**3**	**6,00**
1977	0	00,00	18	42,86	21	50,00	*	*	3	7,14	**42**	**84,00**
Toplam	**0**	**00,00**	**19**	**38,00**	**24**	**48,00**	**0**	**00,00**	**7**	**14,00**	**50**	**100**

** Ulus Gazetesinin eylül-ekim 1973 ve mayıs-haziran 1977 tarihli sayılarına ulaşılamaması nedeniyle inceleme kapsamına alınamamıştır*

Adalet Partisinin gazete reklamlarının yıllara ve gazetelere dağılımına ilişkin veriler tablo: 7'de görülmektedir. Buna göre AP'nin toplam 50 reklamı bulunmaktadır. Bu reklamların yüzde 84,00'ünün 1977 seçimleri döneminde, yüzde 8,00'inin 1961 seçimleri döneminde, yüzde 6,00'sının 1973 seçimleri döneminde, yüzde 2,00'sinin ise 1969 seçimleri döneminde kullandığı görülmektedir. Bu

rakamlara bakıldığında en fazla reklamın son seçim döneminde kullanıldığı görülmektedir. Gazeteler bazında değerlendirme yapıldığında AP'nin Cumhuriyet gazetesinde hiçbir seçim döneminde, Hürriyet gazetesinde 1965,1969 ve 1973 seçim dönemlerinde, Son Havadis gazetesinde 1965 ve 1969 seçim dönemlerinde, Ulus gazetesinde 1961, 1965 ve 1969 seçimlerinde, Yeni İstanbul gazetesinde ise sadece 1965 seçimlerinde hiçbir reklamının yer almadığı görülmektedir. Ayrıca Hürriyet ve Son Havadis gazetelerinde yer alan reklamların yıllarla paralel olarak arttığı, Yeni İstanbul gazetesinde ise her seçim döneminde hemen hemen aynı sayıda reklam yayınlandığı görülmektedir. Seçim dönemleri olarak yapılan analiz sonuçlarına göre, 1961 seçimlerinde en çok reklamın (%50,00) Yeni İstanbul, 1973 ve 1977 seçimlerinde en çok reklamın (sırasıyla %66,67; 50,00) Son Havadis, 1969 seçimlerinde ise tek reklamın Yeni İstanbul gazetesinde yayınlandığı görülmektedir.

3.6.4. Tablo: 8. AP'nin Outdoorlarının Yıllara ve Gazetelere Göre Dağılımı

Outdoorların Dağılımı	Outdoor Sayısı	
	Sayı	**Oran%**
1961	0	00,00
1965	0	00,00
1969	0	00,00
1973	0	00,00
1977	0	00,00
Toplam	**0**	**100**

Adalet Partisi ile ilgili olarak gerek arşiv taramalarında gerekse AP'nin kampanya çalışmalarını yürüten ajans ile yapılan görüşmeler sonucunda afişlerine ulaşılamamıştır.

3.6.5. Tablo 9: ANAP'ın Gazete Reklamlarının Yıllara ve Gazetelere Göre Dağılımı

Reklamların Dağılımı	Cumhuriyet		Hürriyet		Milliyet		Türkiye		**Toplam**	
	Sayı	**Oran%**	**Sayı**	**Oran%**	**Sayı**	**Oran%**	**Sayı**	**Oran%**	**Sayı**	**Oran%**
1983	14	29,79	13	27,66	15	31,91	5	10,64	**47**	**43,52**
1987	14	22,95	15	24,59	18	29,51	14	22,95	**61**	**56,48**
Toplam	**28**	**25,93**	**28**	**25,93**	**33**	**30,56**	**19**	**17,59**	**108**	**100**

Anavatan Partisinin gazete reklamlarının yıllara ve gazetelere göre dağılımına ilişkin veriler tablo:9'da görülmektedir. Buna göre ANAP'ın toplam 108 gazete reklamı bulunmaktadır. Bu reklamların yüzde 56,48'inin 1987 seçimlerinde, yüzde 43,52'sinin 1982 seçimlerinde kullandığı görülmektedir. 1983 ve 1987 seçimlerinde en fazla reklamın (sırasıyla: %31,91; %29,51) Milliyet gazetesine verildiği görülmektedir. ANAP her iki seçim döneminde de bu dört gazeteye reklam vermiş ve bu reklam sayıları gazete ve seçim dönemleri arasında birbirlerine çok yakın olmuştur. Bunun tek istisnası Türkiye Gazetesi olmuş, gazeteye 1983 seçimlerinde diğer gazetelerin 3'te 1'i oranında reklam verilmiştir.

3.6.6. Tablo 10: ANAP Outdoorlarının Yıllara Göre Dağılımı

Outdoorların Dağılımı	Outdoor Sayısı	
	Sayı	Oran%
1983	0	00,00
1987	0	00,00
Toplam	**0**	**00,00**

ANAP ile ilgili olarak gerek arşiv taramalarında gerekse ANAP'ın kampanya çalışmalarını yürüten ajans ile yapılan görüşmeler sonucunda afişlerine ulaşılamamıştır. Partinin Ankara Merkez Şubesi ile yapılan görüşmelerde ANAP arşivinin DP ile birleşildiği dönemde DP tarafından yakıldığı söylenmiştir.

3.6.7. Tablo 11: AKP'nin Gazete Reklamlarının Yıllara ve Gazetelere Göre Dağılımı

Reklamların Dağılımı		Cumhuriyet		Hürriyet		Milliyet		Sabah		Toplam	
		Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%
2002		0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	**0**	**00,00**
2007		0	00,00	16	43,24	6	16,22	15	40,54	**37**	**13,41**
2011		0	00,00	29	32,22	30	33,33	31	34,44	**90**	**32,61**
2015	Haziran	0	00,00	0	00,00	32	48,48	34	51,52	**66**	**23,91**
	Kasım	0	00,00	0	00,00	41	49,40	42	50,60	**83**	**30,07**
Toplam		**0**	**00,00**	**45**	**16,30**	**109**	**39,49**	**122**	**44,20**	**276**	**100**

Adalet ve Kalkınma Partisinin gazete reklamlarının gazetelere ve yıllara göre dağılımına ilişkin veriler tablo: 11'de görülmektedir. Buna göre AKP'nin toplam 276 gazete reklamı bulunmaktadır. Bu reklamların yüzde 32,61'inin 2011 seçimlerinde,

yüzde 30,07'sinin kasım 2015 seçimlerinde, yüzde 23,91'ini haziran 2015 seçimlerinde, yüzde 13,41'inin 2007 seçimlerinde kullandığı, 2002 seçimlerinde ise siyasal kampanya stratejilerinde gazete reklamlarına yer verilmediği görülmektedir. Reklamların gazetelere dağılımına bakıldığınca Cumhuriyet Gazetesine hiçbir seçim döneminde reklam verilmediği, 2007 seçimlerinde en çok (%43,24) reklam verilen gazete olan Hürriyet Gazetesine 2011 seçimlerinden sonraki hiçbir seçim döneminde reklam verilmediği görülmektedir. 2011 ve 2015 seçimlerinde (Haziran ve Kasım) en çok (sırasıyla %34,44; %51,52; %50,60) reklamın Sabah Gazetesine verildiği görülmektedir.

3.6.8. Tablo 12: AKP'nin Outdoorlarının Yıllara Göre Dağılımı

Outdoorların Dağılımı		Outdoor Sayısı	
		Sayı	Oran
2002		24	13,87
2007		15	8,67
2011		43	24,86
2015	Haziran	59	34,10
	Kasım	32	18,50
Toplam		**173**	**100**

Kaynak: http://www.arter.com.tr/islerimiz/islerimiz

Adalet ve Kalkınma Partisinin outdoor reklamlarının yıllara göre dağılımı tablo:12'de görülmektedir. Buna göre AKP'nin toplam 173 outdoor reklamı bulunmaktadır. Bu reklamların yüzde 34,10'unun Haziran 2015 seçimlerinde, yüzde 24,86'sının 2011 seçimlerinde, yüzde 18,50'sinin Kasım 2015 seçimlerinde, yüzde 13,87'sinin 2002 seçimlerinde, yüzde 8,67'sinin 2007 seçimlerinde kullanıldığı görülmektedir.

3.6.9. Tablo: 13. Gazete Reklamlarının Reklam Türlerinin Siyasi Partilere Göre Dağılımı

	Pozitif Reklamlar		Negatif Reklamlar		Diğer		Toplam	
DP	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**
1946	0	00,00	1	100	0	00,00	**1**	**3,03**
1950	0	00,00	0	00,00	0	00,00	**0**	**00,00**
1954	3	60,00	2	40,00	0	00,00	**5**	**15,15**
1957	6	22,22	21	77,78	0	00,00	**27**	**81,82**
Toplam	**9**	**27,27**	**24**	**72,73**	**0**	00,00	**33**	**100**
AP	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**
1961	0	00,00	3	100	0	00,00	**3**	8,33
1965	0	00,00	0	00,00	0	00,00	**0**	**00,00**
1969	0	00,00	0	00,00	1	100	**1**	2,78

1973	3	100	0	00,00	0	00,00	3	8,33
1977	13	44,83	16	55,17	0	00,00	29	80,56
Toplam	**16**	**44,44**	**19**	**52,78**	**1**	**2,78**	**36**	**100**
ANAP	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**
1983	3	25,00	9	75,00	0	00,00	12	36,36
1987	10	47,62	8	38,10	3	14,29	21	63,64
Toplam	**13**	**39,39**	**17**	**51,52**	**3**	**9,10**	**33**	**100**
AKP	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**
2002	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00
2007	8	42,11	11	57,89	0	00,00	19	15,32
2011	6	20,00	21	70,00	3	10,00	30	24,19
2015 Haziran	13	39,39	18	54,55	2	6,06	33	26,61
2015 Kasım	25	59,52	14	33,33	3	7,14	42	33,87
Toplam	**52**	**41,94**	**64**	**51,61**	**8**	**6,45**	**124**	**100**

Siyasi partilerin gazete reklamlarının reklam türlerine ilişkin veriler tablo:13'de görülmektedir. Buna göre Demokrat Parti'nin 1946 seçimlerine ilişkin tek reklamının negatif reklam türünde olduğu, DP'nin 1954 seçimlerinde en çok (% 60,00) pozitif reklamları, 1957'de ise yüzde 77,78 oran ile en çok negatif reklamları kullandığı görülmektedir. Adalet Partisinin 1961 ve 1973 seçimlerine ilişkin reklamlarının hepsinin pozitif reklam, 1969 seçimlerine ilişkin tek reklamının diğer, 1977 seçimlerinde en çok (%55,17) negatif reklam türünün kullanıldığı görülmektedir. Anavatan Partisinin 1983 seçimlerinde en çok (%75,00) negatif reklamları kullandığı, buna karşın 1987 seçimlerinde ise en çok (%47,62) pozitif reklamları kullanmayı tercih ettiği görülmektedir. Adalet ve Kalkınma Partisinin 2007, 2011 ve Haziran 2015 seçimlerinde en çok (sırasıyla %57,89; %70,00; %54,55) negatif reklamları kullandığı buna karşın Kasım 2015 seçimlerinde ise en çok (% 83,33) pozitif reklamları kullanmayı tercih ettiği görülmektedir.

3.6.10. Tablo: 14. Gazete Reklamlarında Kullanılan Negatif Reklam Türlerinin Siyasi Partilere Göre Dağılımı

	Doğrudan Saldırı		**Doğrudan Karşılaştırma**		**Dolaylı (İmalı) Karşılaştırma**		**Toplam**	
DP	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**
1946	0	00,00	0	00,00	1	100	1	4,17
1950	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00
1954	1	50,00	0	00,00	1	50,00	2	8,33
1957	6	28,57	12	57,14	3	14,29	21	87,50
Toplam	**7**	**29,67**	**12**	**50,00**	**5**	**20,83**	**24**	**100**
AP	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**
1961	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00
1965	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00

1969	0	00,00	0	00,00	0	00,00	**0**	**00,00**
1973	0	00,00	0	00,00	0	00,00	**0**	**00,00**
1977	**5**	31,25	7	43,75	**4**	25,00	**16**	**100**
Toplam	**5**	31,25	7	43,75	**4**	25,00	**16**	**100**
ANAP	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**
1983	0	00,00	2	22,22	7	77,78	**9**	**52,94**
1987	3	37,50	3	37,50	2	25,00	**8**	**47,06**
Toplam	**3**	**17,65**	**5**	**29,41**	**9**	**52,94**	17	**100**
AKP	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**
2002	0	00,00	0	00,00	0	00,00	**0**	**00,00**
2007	3	27,27	5	45,45	3	27,27	**11**	**20,37**
2011	0	00,00	7	33,33	14	66,67	**21**	**38,89**
2015 Haziran	2	11,11	13	72,22	3	14,67	**18**	**33,33**
2015 Kasım	0	00,00	0	00,00	4	100	**4**	**7,41**
Toplam	**5**	**9,26**	**25**	**46,30**	**24**	**44,44**	**54**	**100**

Siyasi partilerin negatif reklam türlerinin yıllara göre dağılımına ilişkin veriler tablo:14'de görülmektedir. Buna göre Demokrat Parti'nin 1946 seçimlerinde kullandığı tek negatif reklam türünün "dolaylı (imalı) karşılaştırma" türü reklamlar olduğu, 1954 seçimlerinde kullandığı negatif reklam türlerinin eşit bir dağılım (%50,00) gösterdiği ve bu türlerin "doğrudan saldırı" ve "dolaylı (imalı) karşılaştırma" türü negatif reklamlar olduğu, 1957 seçimlerinde ise en çok (%57,14) "doğrudan karşılaştırma" türü negatif reklamları kullandığı görülmektedir. Adalet Partisinin 1977 seçimlerinde en çok (%43,75) "doğrudan karşılaştırma" türü negatif reklamları kullandığı, ikinci sırada "dolaylı (imalı) karşılaştırma, üçüncü sırada ise "doğrudan saldırı" negatif reklam türünü kullandığı görülmektedir. Anavatan Partisinin 1983 seçimlerinde en çok (%77,78) "dolaylı (imalı) karşılaştırma" türü negatif reklamları, 1987 seçimlerinde ise en çok (%37,50) "doğrudan saldırı" ve "doğrudan karşılaştırma" türü negatif reklamları kullandığı görülmektedir. Adalet ve Kalkınma Partisinin 2007 seçimlerinde en çok (%45,45) "doğrudan karşılaştırma", 2011 seçimlerinde ise en çok (%66,67) "dolaylı (imalı) karşılaştırma", Haziran 2015 seçimlerinde en çok (%72,22) "doğrudan karşılaştırma", türü reklamları kullanmayı tercih ettiği buna karşın kasım 2015 seçimlerinde kullanılan tüm negatif reklamların (4) "dolaylı (imalı) karşılaştırma" türü reklamlar olduğu görülmektedir.

3.6.11. Tablo: 15. Outdoor Reklam Türlerinin Siyasi Partilere Göre Dağılımı

	Pozitif Reklamlar		Negatif Reklamlar		Diğer		Toplam	
DP	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**
1946	0	00,00	1	100	0	00,00	**1**	**3,33**
1950	0	00,00	0	00,00	0	00,00	**0**	**00,00**
1954	6	66,67	2	22,22	1	11,11	**9**	**30,00**
1957	9	45,00	8	40,00	3	15,00	**20**	**66,67**
Toplam	**15**	**50,00**	**11**	**36,67**	**4**	**13,33**	**30**	**100**
AKP	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**
2002	7	29,17	15	62,50	2	8,33	**24**	**13,87**
2007	12	80,00	3	20,00	0	00,00	**15**	**8,67**
2011	27	62,79	16	37,21	0	00,00	**43**	**24,86**
2015 Haziran	23	38,98	36	61,02	0	00,00	**59**	**34,10**
2015 Kasım	32	100	0	00,00	0	00,00	**32**	**18,50**
Toplam	**101**	**58,38**	**70**	**40,46**	**2**	**1,16**	**173**	**100**

Siyasi partilerin outdoor reklamlarının reklam türlerine ilişkin veriler tablo:15'de görülmektedir. Buna göre Demokrat Partinin 1946 seçimlerine ilişkin tek reklamının negatif reklam türünde olduğu, DP'nin 1954 ve 1957 seçimlerinde en çok (sırasıyla %66,67; %45,00) pozitif reklamları kullandığı görülmektedir.

Adalet ve Kalkınma Partisinin 2002 seçimlerinde en çok (%62,50) negatif reklamları, 2007 ve 2011 seçimlerinde en çok (sırasıyla %80,00; %62,79) pozitif reklamları, Haziran 2015 seçimlerinde en çok (%61,02) negatif reklamları buna karşın Kasım 2015 seçimlerinde ise bütün outdoor reklamlarının pozitif reklam türünde olduğu, negatif reklam kullanılmadığı görülmektedir.

3.6.12. Tablo: 16. Outdoor Reklamlarında Kullanılan Negatif Reklam Türlerinin Siyasi Partilere Göre Dağılımı

	Doğrudan Saldırı		Doğrudan Karşılaştırma		Dolaylı (İmalı) Karşılaştırma		Toplam	
DP	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**
1946	0	00,00	0	00,00	1	100	**1**	**9,09**
1950	0	00,00	0	00,00	0	00,00	**0**	**00,00**
1954	1	50,00	0	00,00	1	50,00	**2**	**18,18**
1957	4	50,00	3	37,25	1	12,50	**8**	**72,73**
Toplam	**5**	**45,45**	**3**	**27,27**	**3**	**27,27**	**11**	**100**
AKP	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**
2002	0	00,00	13	86,67	2	13,33	**15**	**21,43**

2007	0	00,00	3	100	0	00,00	**3**	**4,29**
2011	0	00,00	16	100	0	00,00	**16**	**22,86**
2015 Haziran	0	00,00	36	100	0	00,00	**36**	**51,43**
2015 Kasım	0	00,00	0	00,00	0	00,00	**0**	**00,00**
Toplam	**0**	**00,00**	**68**	**97,14**	**2**	**2,86**	**70**	**100**

Siyasi partilerin negatif reklam türlerinin yıllara göre dağılımına ilişkin veriler tablo:16'da görülmektedir. Buna göre Demokrat Parti'nin 1946 seçimlerinde kullandığı tek negatif reklam türünün "dolaylı (imalı) karşılaştırma" türü reklamlar olduğu, 1954 seçimlerinde kullandığı negatif reklam türlerinin eşit bir dağılım (%50,00) gösterdiği ve bu türlerin "doğrudan saldırı" ve "dolaylı (imalı) karşılaştırma" türü negatif reklamlar olduğu, 1957 seçimlerinde ise en çok (%50,00) "doğrudan saldırı" türü negatif reklamları kullandığı görülmektedir. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 2002 seçimlerinde en çok kullandığı negatif reklam türü (%86,67) "doğrudan karşılaştırma" türü reklamlar olurken 2007, 2011 ve Haziran 2015 seçimlerinde kullanılan tüm negatif reklamların "doğrudan karşılaştırma" türü reklamlar olduğu buna karşın Kasım 2015 seçimlerinde ise negatif reklam kullanılmadığı görülmektedir.

3.6.13. Tablo: 17. Gazete Reklamlarının Kampanya Türlerinin Siyasi Partilere Göre Dağılımı

	Lider Odaklı		**Parti Odaklı**		**Aday Odaklı**		**Toplam**	
DP	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**
1946	0	00,00	1	100	0	00,00	1	**3,03**
1950	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	**00,00**
1954	0	00,00	0	00,00	5	100	5	**15,15**
1957	1	3,70	26	96,30	0	00,00	27	**81,82**
Toplam	**1**	**3,03**	**27**	**81,82**	**5**	**15,15**	**33**	**100**
AP	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**
1961	0	00,00	3	100	0	00,00	**3**	**8,33**
1965	0	00,00	0	00,00	0	00,00	**0**	**00,00**
1969	0	00,00	1	100	0	00,00	**1**	**2,78**
1973	0	00,00	3	100	0	00,00	**3**	**8,33**
1977	0	00,00	29	100	0	00,00	**29**	**80,56**
Toplam	0	00,00	36	100	0	00,00	**36**	**100**
ANAP	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**
1983	2	16,67	10	83,33	0	00,00	**12**	**36,36**
1987	9	42,86	11	52,38	1	4,76	**21**	**63,64**
Toplam	**11**	**33,33**	**21**	**63,64**	**1**	**3,03**	**33**	**100**
AKP	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**	**Sayı**	**Oran %**
2002	0	00,00	0	00,00	0	00,00	**0**	**00,00**
2007	18	94,74	1	5,26	0	00,00	**19**	**15,32**
2011	30	100	0	00,00	0	00,00	**30**	**24,19**
2015 Haziran	33	100	0	00,00	0	00,00	**33**	**26,61**
2015	41	97,62	1	2,38	0	00,00	**42**	**33,87**

olduğu buna karşın Kasım 2015 seçimlerinde ise reklamların eşit oranda (%50,00) "lider odaklı" ve "parti odaklı" olduğu görülmektedir.

3.7. Gazeteler ve Outdoorlardaki Siyasal Reklam İletilerinin Niteliksel (Kalitatif) Analizi

Demokrat Parti, Adalet Partisi, Anavatan Partisi ve Adalet ve Kalkınma Partisinin gazete ve outdoor reklamlarına ilişkin niteliksel (kalitatif) veriler aşağıdaki tablolarda yer almaktadır.

3.7.1. Tablo: 19. DP'nin Gazete Reklamlarının İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı

Reklam İleti İçerikleri	1946		1950		1954		1957		Toplam	
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
Ekonomi	0	00,00	0	00,00	3	60,00	15	55,56	**18**	**00,00**
Eğitim	0	00,00	0	00,00	0	00,00	1	3,70	**1**	**3,03**
İç Politika	1	100	0	00,00	1	20,00	7	25,93	**9**	**27,27**
Dış Politika	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	**0**	**00,00**
Sağlık	0	00,00	0	00,00	0	00,00	1	3,70	**1**	**3,03**
Birkaçı Birden	0	00,00	0	00,00	1	20,00	3	11,11	**4**	**12,12**
Diğer*	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	**0**	**00,00**
Toplam	**1**	**3,03**	**0**	**00,00**	**5**	**15,15**	**27**	**81,82**	**33**	**100**

**Sınıflandırılamayan reklamları içermektedir.*

Demokrat Partinin gazete reklamlarının ileti içeriklerine ilişkin veriler tablo:19'da görülmektedir. Buna göre 1946 yılındaki tek reklamının ileti içeriğinin iç politika iletisinden oluştuğu, 1954 ve 1957 seçimlerinde ise en çok (sırasıyla%60,00; %55,56) "ekonomi" iletilerinin kullanıldığı görülmektedir. 1954 ve 1957 seçimlerinde "iç politika" iletileri ikinci sırada yer alırken 1957 seçimlerinde üçüncü ileti türü "eğitim" ve "sağlık" iletileri olmuş, bu ileti türlerine 1946 ve 1954 seçimlerinde yer verilmemiştir. Bununla beraber "dış politika" iletilerinin ise hiçbir seçim döneminde reklamlarda kullanılmadığı görülmektedir.

3.7.2. Tablo: 20. AP'nin Gazete Reklamlarının İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı

Reklam İleti İçerikleri	1961		1965		1969		1973		1977		Toplam	
	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%
Ekonomi	2	66,67	0	00,00	0	00,00	2	66,67	10	34,48	**14**	**38,89**
Eğitim	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	**0**	**00,00**
İç Politika	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	11	37,93	**11**	**30,56**
Dış Politika	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	**0**	**00,00**
Sağlık	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	1	3,45	**1**	**2,78**
Birkaçı Birden	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	3	10,34	**3**	**8,33**
Diğer*	1	33,33	0	00,00	1	100	1	33,33	4	13,79	**7**	**19,44**
Toplam	**3**	**8,33**	**0**	**00,00**	**1**	**2,78**	**3**	**8,33**	**29**	**80,56**	**36**	**100**

**Sınıflandırılamayan reklamları içermektedir.*

Adalet Partisinin gazete reklamlarının ileti içeriklerine ilişkin veriler tablo: 20'de görülmektedir. Buna göre 1961 ve 1973 seçimlerinde en çok (%66,67) ekonomi iletili reklamların, 1977 seçimlerinde ise en çok (%37,93) iç politika iletileri reklamların kullanıldığı görülmektedir.

3.7.3. Tablo: 21. ANAP'ın Gazete Reklamlarının İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı

Reklam İleti İçerikleri	1983		1987		Toplam	
	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%
Ekonomi	8	66,67	6	28,57	**14**	**42,42**
Eğitim	0	00,00	0	00,00	**0**	**00,00**
İç Politika	3	25,00	10	47,62	**13**	**39,39**
Dış Politika	0	00,00	0	00,00	**0**	**00,00**
Sağlık	0	00,00	0	00,00	**0**	**00,00**
Birkaçı Birden	1	8,33	2	9,52	**3**	**9,09**
Diğer*	0	00,00	3	14,29	**3**	**9,09**
Toplam	**12**	**36,36**	**21**	**63,64**	**33**	**100**

Anavatan Partisi'nin gazete reklamlarının ileti içeriklerine ilişkin veriler tablo:21'de görülmektedir. Buna göre 1983 seçimlerinde reklamlarda en çok (%66,67) "ekonomi" iletilerinin kullanıldığı, ikinci sırada "iç politika" iletilerinin yer aldığı, buna karşın 1987 seçimlerinde ise en çok (%47,62) "iç politika" iletilerinin kullanıldığı, "ekonomi" iletilerinin ikinci sırada yer aldığı görülmektedir. Anavatan Partisi, her iki seçim döneminde de reklamlarında "eğitim" ve "sağlık" iletilerine yer vermemiştir.

3.7.4. Tablo: 22. AKP'nin Gazete Reklamlarının İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı

Reklam İleti İçerikleri	2007		2011		Haziran 2015		Kasım 2015		Toplam	
	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%
Ekonomi	5	26,32	6	20,00	12	36,36	19	45,24	**42**	**33,87**
Eğitim	2	10,53	2	6,67	2	6,06	4	9,52	**10**	**8,06**
İç Politika	7	36,84	11	36,67	12	36,36	7	16,67	**37**	**29,84**
Dış Politika	1	5,26	2	6,67	2	6,06	0	00,00	**5**	**4,03**
Sağlık	1	5,26	1	3,33	1	3,03	0	00,00	**3**	**2,42**
Birkaçı Birden	2	10,53	3	10,00	3	9,09	6	14,29	**14**	**11,29**
Diğer*	1	5,26	5	16,67	1	3,03	6	14,29	**13**	**10,48**
Toplam	**19**	**15,32**	**30**	**24,19**	**33**	**26,61**	**42**	**33,87**	**124**	**100**

**Sınıflandırılamayan reklamları içermektedir.*

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin gazete reklamlarının ileti içeriklerine ilişkin veriler tablo:22'de görülmektedir. Buna göre 2007 seçimlerinde reklamlarda en çok (%36,84) "iç politika" iletisinin, ikinci sırada ise "ekonomi" iletisinin kullanıldığı, yine aynı şekilde 2011 seçimlerinde en çok (%36,67) "iç politika" iletisinin, ikinci sırada ise "ekonomi" iletisinin kullanıldığı, Haziran 2015 seçimlerinde ise en çok (%36,36) "ekonomi" ve "iç politika" iletilerinin kullanıldığı buna karşın Kasım 2015 seçimlerinde en çok (%45,24) "ekonomi" iletisinin kullanıldığı, ikinci sırada ise "iç politika" iletisinin kullanıldığı görülmektedir.

3.7.5. Tablo: 23. DP'nin Gazete Reklamlarının Ekonomi İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı

Ekonomi İleti İçerikleri	1946		1950		1954		1957		Toplam	
	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%
İcraatlar	0	00,00	0	00,00	1	33,33	8	53,33	**9**	**00,00**
İstihdam	0	00,00	0	00,00	0	00,00	1	6,67	**1**	**5,56**
İşçi Hakları	0	00,00	0	00,00	2	66,67	0	00,00	**2**	**11,11**
Reform	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	**0**	**00,00**
Yatırımlar	0	00,00	0	00,00	0	00,00	6	40,00	**6**	**33,33**
Toplam	**0**	**00,00**	**0**	**00,00**	**3**	**16,67**	**15**	**83,33**	**18**	**100**

Demokrat Parti'nin gazete reklamlarının ekonomi ileti içeriklerine ilişkin veriler tablo:23'de görülmektedir. Buna göre 1946 ve 1950 seçimlerinde gazete

reklamlarında ekonomi iletilerine yer verilmediği, 1954 seçimlerinde en çok (%66,67) "işçi hakları" ikinci olarak ise "icraatlar" iletisine yer verildiği, 1957 seçimlerinde ise en çok (%53,33) "icraatlar" iletisine yer verildiği, ikinci sırada ise "yatırımlar" iletisine yer verildiği görülmektedir.

3.7.6. Tablo: 24. AP'nin Gazete Reklamlarının Ekonomi İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı

Ekonomi İleti İçerikleri	1961		1965		1969		1973		1977		Toplam	
	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%
İcraatlar	2	100	0	00,00	0	00,00	1	50,00	7	70,00	**10**	**71,43**
İstihdam	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	**0**	**00,00**
İşçi Hakları	0	00,00	0	00,00	0	00,00	1	50,00	0	00,00	**1**	**7,14**
Reform	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	3	30,00	**3**	**21,43**
Yatırımlar	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	**0**	**00,00**
Diğer*	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	**0**	**00,00**
Toplam	**2**	**14,29**	**0**	**00,00**	0	00,00	**2**	**14,29**	**10**	**71,43**	**14**	**100**

**Sınıflandırılamayan iletileri içermektedir.*

Adalet Partisi'nin gazete reklamlarının ekonomi ileti içeriklerine ilişkin veriler tablo:24'de görülmektedir. Buna göre 1961 seçimlerinde kullanılan bütün reklam iletilerinin "icraatlar" iletisinden oluştuğu, 1973 seçimlerinde ise en çok (%50,00) "icraatlar" ve "işçi hakları" iletilerinin kullanıldığı, 1977 seçimlerinde ise en çok (%70,00) "icraatlar" iletisinin kullanıldığı görülmektedir.

3.7.7. Tablo: 25. ANAP'ın Gazete Reklamlarının Ekonomi İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı

Ekonomi İleti İçerikleri	1983		1987		Toplam	
	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%
İcraatlar	4	50,00	3	50,00	7	**50,00**
İstihdam	0	00,00	1	16,67	1	**7,14**
İşçi Hakları	1	12,50	1	16,67	2	**14,29**
Reform	1	12,50	0	00,00	1	**7,14**
Yatırımlar	1	12,50	1	16,67	2	**14,29**
Birden Fazla	1	12,50	0	00,00	1	**7,14**
Toplam	**8**	**61,54**	**6**	**38,46**	14	**100**

Anavatan Partisi'nin gazete reklamlarının ekonomi ileti içeriklerine ilişkin veriler tablo:25'de görülmektedir. Buna göre 1983 seçimlerinde en çok (%50,00)

"icraatlar" iletisinin, ikinci sırada ise "işçi hakları", "reform","yatırımlar" ve "birden fazla" iletilerinin kullanıldığı, 1987 seçimlerinde de aynı şekilde en çok (%50,00) "icraatlar" iletisinin ikinci sırada ise "istihdam", "işçi haklar", ve "yatırımlar" iletilerinin kullanıldığı görülmektedir.

3.7.8. Tablo: 26. AKP'nin Gazete Reklamlarının Ekonomi İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı

Ekonomi İleti İçerikleri	2007		2011		Haziran 2015		Kasım 2015		Toplam	
	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%
İcraatlar	1	20,00	3	50,00	6	50,00	8	42,11	**18**	**42,86**
İstihdam	0	00,00	0	00,00	0	00,00	2	10,53	**2**	**4,76**
İşçi Hakları	1	20,00	0	00,00	1	8,33	3	15,79	**5**	**11,90**
Reform	2	40,00	2	33,33	2	16,67	4	21,05	**10**	**23,81**
Yatırımlar	1	20,00	1	16,67	3	25,00	2	10,53	7	**16,67**
Toplam	**5**	**11,90**	**6**	**14,29**	**12**	**28,57**	**19**	**45,24**	**42**	**100**

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin gazete reklamlarının ekonomi ileti içeriklerine ilişkin veriler tablo:26'da görülmektedir. Buna göre 2007 seçimlerinde en çok (%40,00) "reform" iletisinin ikinci sırada ise "icraatlar", "işçi hakları" ve "yatırımlar" iletilerinin kullanıldığı, 2011 seçimlerinde ise en çok (%50,00) "icraatlar" iletisinin ikinci sırada ise "reform" iletisinin kullanıldığı, Haziran 2015 seçimlerinde de yine aynı şekilde en çok (%50,00) "reform" iletisinin kullanıldığı ikinci sırada ise "yatırımlar" iletisinin kullanıldığı, Kasım 2015 seçimlerinde de en çok (%42,11) "icraatlar" iletisinin kullanıldığı ikinci sırada ise "reform" iletisinin kullanıldığı görülmektedir.

3.7.9. Tablo: 27. DP'nin Gazete Reklamlarının Eğitim İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı

Eğitim İleti İçerikleri	1946		1950		1954		1957		Toplam	
	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%
İcraatlar (Okul inşası, Üniversite açılışı vb.)	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	**0**	**00,00**

Reform (Sistem değişikliği vb.)	0	00,00	0	00,00	0	00,00	1	00,00	**1**	**00,00**
Yatırımlar (Ekonomik ve Teknolojik vb.)	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	**0**	**00,00**
Toplam	**0**	**00,00**	**0**	**00,00**	**0**	**00,00**	**1**	**100**	**1**	**100**

Demokrat Parti'nin gazete reklamlarının eğitim ileti içeriklerine ilişkin veriler tablo:27'de görülmektedir. Buna göre 1946, 1950 ve 1954 seçimlerinde DP gazete reklamlarında eğitim iletilerinin kullanılmadığı, 1957 seçimlerinde eğitim iletisi olarak kullanılan tek iletinin "reform" iletisi olduğu görülmektedir.

3.7.10. Tablo: 28. AKP'nin Gazete Reklamlarının Eğitim İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı

Eğitim İleti İçerikleri	2007		2011		Haziran 2015		Kasım 2015		**Toplam**	
	Sayı	**Oran%**	**Sayı**	**Oran%**	**Sayı**	**Oran%**	**Sayı**	**Oran%**	**Sayı**	**Oran%**
İcraatlar(Okul inşası, Üniversite açılışı vb.)	1	50,00	0	00,00	0	00,00	4	100	5	50,00
Reform (Sistem değişikliği vb.)	0	00,00	2	100	2	100	0	00,00	4	40,00
Yatırımlar (Ekonomik ve Teknolojik vb.)	1	50,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	1	10,00
Toplam	**2**	**20,00**	**2**	**20,00**	**2**	**20,00**	**4**	**40,00**	**10**	**100**

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin gazete reklamlarının eğitim ileti içeriklerine ilişkin veriler tablo:28'de görülmektedir. Buna göre 2007 seçimlerinde en çok (%50,00) "icraatlar" ve "yatırımlar" iletilerinin kullanıldığı, 2011 ve Haziran 2015 seçimlerinde ise tek ekonomi iletisinin "reform" iletisi olduğu, Kasım 2015 seçimlerinde ise tek ekonomi iletisinin "icraatlar" iletisi olduğu görülmektedir.

3.7.11. Tablo: 29. DP'nin Gazete Reklamlarının İç Politika İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı

İç Politika İleti İçerikleri	1946		1950		1954		1957		Toplam	
	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%
Birlik,Beraberlik	0	00,00	0	00,00	0	00,00	2	28,57	**2**	**22,22**
Büyük, Güçlü, Yeni Türkiye	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	**00,00**
Demokrasi	0	00,00	0	00,00	0	00,00	1	14,29	**1**	**11,11**
Hak ve Özgürlükler	0	00,00	0	00,00	0	00,00	1	14,29	**1**	**11,11**
İcraatlar	0	00,00	0	00,00	1	100	0	00,00	**1**	**11,11**
İyi Bir Gelecek	0	00,00	0	00,00	0	00,00	1	14,29	**1**	**11,11**
Milli İrade	1	100	0	00,00	0	00,00	2	28,57	**3**	**33,33**
Reform	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	**0**	**00,00**
Toplam	**1**	**11,11**	**0**	**00,00**	**1**	**11,11**	**7**	**77,78**	**9**	**100**

Demokrat Parti'nin gazete reklamlarının iç politika ileti içeriklerine ilişkin veriler tablo:29'da görülmektedir. Buna göre 1946 seçimlerinde kullanılan tek iç politika iletisinin "milli irade" iletisi olduğu, 1954 seçimlerinde kullanılan tek iç politika iletisinin ise "icraatlar" iletisi olduğu, 1957 seçimlerinde ise en çok (%28,57) kullanılan iç politika iletisinin "birlik, beraberlik" ve "milli irade" iletisi olduğu görülmektedir.

3.7.12. Tablo: 30. AP'nin Gazete Reklamlarının İç Politika İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı

İç Politika İleti İçerikleri	1961		1965		1969		1973		1977		Toplam	
	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%
Birlik,Beraberlik	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	2	18,18	**2**	**18,18**
Büyük, Güçlü, Yeni Türkiye	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	2	18,18	**2**	**18,18**
Demokrasi	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	2	18,18	**2**	**18,18**
Hak ve Özgürlükler	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	1	9,09	**1**	**9,09**
İcraatlar	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	1	9,09	**1**	**9,09**
İyi Bir Gelecek	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	1	9,09	**1**	**9,09**
Milli İrade	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	1	9,09	**1**	**9,09**
Reform	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	1	9,09	**1**	**9,09**
Toplam	**0**	**00,00**	**0**	**00,00**	**0**	**00,00**	**0**	**00,00**	**11**	**100**	**11**	**100**

Adalet Partisi'nin gazete reklamlarının iç politika ileti içeriklerine ilişkin veriler tablo:30'da görülmektedir. Buna göre 1977 seçimlerinde en çok (%18,18) "birlik, beraberlik", "büyük, güçlü, yeni Türkiye" ve "demokrasi" iletili reklamların kullanıldığı görülmektedir.

3.7.13. Tablo: 31. ANAP'ın Gazete Reklamlarının İç Politika İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı

İç Politika İleti İçerikleri	1983		1987		Toplam	
	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%
Birlik,Beraberlik	2	50,00	1	10,00	**3**	**21,43**
Büyük, Güçlü, Yeni Türkiye	0	00,00	4	40,00	**4**	**28,57**
Demokrasi	0	00,00	0	00,00	**0**	**00,00**
Hak ve Özgürlükler	0	00,00	2	20,00	**2**	**14,29**
İcraatlar	2	50,00	0	00,00	**2**	**14,29**
İyi Bir Gelecek	0	00,00	3	30,00	**3**	**21,43**
Milli İrade	0	00,00	0	00,00	**0**	**00,00**
Reform	0	00,00	0	00,00	**0**	**00,00**
Toplam	**4**	**28,57**	**10**	**71,43**	**14**	**100**

Anavatan Partisi'nin gazete reklamlarının iç politika ileti içeriklerine ilişkin veriler tablo:31'de görülmektedir. Buna göre 1983 seçimlerinde en çok kullanılan iletinin (%50,00) "birlik, ve beraberlik" ve "icraatlar" iletisi olduğu, 1987 seçimlerinde ise en çok kullanılan iletinin (%40,00) "büyük, güçlü, yeni Türkiye" iletisi, ikinci olarak da "iyi bir gelecek" iletisinin kullanıldığı görülmektedir.

3.7.14. Tablo: 32. AKP'nin Gazete Reklamlarının İç Politika İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı

İç Politika İleti İçerikleri	2007		2011		Haziran 2015		Kasım 2015		Toplam	
	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%
Birlik,Beraberlik	4	57,14	2	18,18	3	25,00	7	100	**16**	**43,24**
Büyük, Güçlü, Yeni Türkiye	0	00,00	1	9,09	1	8,33	0	00,00	**2**	**5,41**
Demokrasi	0	00,00	1	9,09	1	8,33	0	00,00	**2**	**5,41**
Hak ve Özgürlükler	1	14,29	2	18,18	3	25,00	0	00,00	**6**	**16,22**
İcraatlar	1	14,29	2	18,18	0	00,00	0	00,00	**3**	**8,11**
İyi Bir Gelecek	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	**0**	**00,00**
Milli İrade	0	00,00	0	00,00	3	25,00	0	00,00	**3**	**8,11**
Reform	1	14,29	3	27,27	1	8,33	0	00,00	**5**	**13,51**

Toplam	7	18,92	11	29,73	12	32,43	7	18,92	37	100

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin gazete reklamlarının iç politika ileti içeriklerine ilişkin veriler tablo:32'de görülmektedir. Buna göre 2007 seçimlerinde en çok (%57,14) kullanılan iç politika iletisinin "birlik,beraberlik" iletisi olduğu, ikinci olarak ise "icraatlar" iletisinin kullanıldığı, 2011 seçimlerinde en çok (%27,27) kullanılan iç politika iletisinin "reform" iletisi olduğu, ikinci olarak ise "birlik, beraberlik", "hak ve özgürlükler" ve "icraatlar" iletilerinin kullanıldığı, Haziran 2015 seçimlerinde en çok (%25,00) kullanılan ileti türünün "birlik, beraberlik", "hak ve özgürlükler" ve ""milli irade" iletisi olduğu, ikinci olarak ise "büyük, güçlü, yeni Türkiye", "demokrasi" ve "reform" iletilerinin kullanıldığı, Kasım 2015 seçimlerinde kullanılan iç politika iletilerinin tümünün (7) "birlik, beraberlik" üzerine kurgulandığı görülmektedir.

3.7.15. Tablo: 33. AKP'nin Gazete Reklamlarının Dış Politika İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı

Dış Politika İleti İçerikleri	2007		2011		Haziran 2015		Kasım 2015		Toplam	
	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%
Güçlü Ülke	0	00,00	0	00,00	1	50,00	0	00,00	**1**	**20,00**
Öncü ve Lider Ülke	0	00,00	1	50,00	1	50,00	0	00,00	**2**	**40,00**
Söz Sahibi Ülke	1	100	1	50,00	0	00,00	0	00,00	**2**	**40,00**
Toplam	**1**	**20,00**	**2**	**40,00**	**2**	**40,00**	**0**	**00,00**	**5**	**100**

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin gazete reklamlarının dış politika ileti içeriklerine ilişkin veriler tablo:33'de görülmektedir. Buna göre 2007 seçimlerinde kullanılan tek dış politika iletisinin "söz sahibi ülke" iletisi olduğu, 2011 seçimlerinde kullanılan iki reklamın iletilerinin "öncü ve lider ülke" ve "söz sahibi ülke" iletileri olduğu, haziran 2015 seçimlerinde kullanılan iki reklamın iletilerinin "güçlü ülke" ve öncü ve lider ülke" iletileri olduğu, kasım 2015 seçimlerinde ise gazete reklamlarında dış politika iletisinin kullanılmadığı görülmektedir.

3.7.16. Tablo: 34. DP'nin Gazete Reklamlarının Sağlık İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı

Sağlık İleti İçerikleri	1946		1950		1954		1957		Toplam	
	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%
Reform	0	00,00	0	00,00	0	00,00	1	100	1	100
Toplam	**0**	**00,00**	**0**	**00,00**	**0**	**00,00**	**1**	**100**	**1**	**100**

Demokrat Parti'nin gazete reklamlarının sağlık ileti içeriklerine ilişkin veriler tablo:34'de görülmektedir. Buna göre 1946, 1950 ve 1954 seçimlerinde gazete reklamlarında sağlık iletilerinin kullanılmadığı, 1957 seçimlerinde kullanılan tek sağlık iletisinin ise "reform" iletisi olduğu görülmektedir.

3.7.14. Tablo: 35. AP'nin Gazete Reklamlarının Sağlık İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı

Sağlık İleti İçerikleri	1961		1965		1969		1973		1977		Toplam	
	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%
Reform	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	1	100	1	100
Toplam	**0**	**00,00**	**0**	**00,00**	**0**	**00,00**	**0**	**00,00**	**1**	**100**	**1**	**100**

Adalet Partisi'nin gazete reklamlarının sağlık ileti içeriklerine ilişkin veriler tablo:35'de görülmektedir. Buna göre 1977 seçimlerinde kullanılan tek reklam iletisinin "reform" iletisi olduğu görülmektedir.

3.7.18. Tablo: 36. AKP'nin Gazete Reklamlarının Sağlık İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı

Sağlık İleti İçerikleri	2007		2011		Haziran 2015		Kasım 2015		Toplam	
	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%
Reform	1	100	1	100	1	100	0	00,00	3	100
Toplam	**1**	**33,33**	**1**	**33,33**	**1**	**33,33**	**0**	**00,00**	**3**	**100**

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin gazete reklamlarının sağlık ileti içeriklerine ilişkin veriler tablo:36'da görülmektedir. Buna göre Kasım 2015 seçimlerinde gazete reklamlarında sağlık iletisine yer verilmediği, 2007, 2011 ve Haziran 2015 seçimlerinde kullanılan tek sağlık ileti türünün "reform" iletisi olduğu görülmektedir.

3.7.19. Tablo: 37. DP'nin Outdoor Reklamlarının İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı

İleti İçerikleri	1946		1950		1954		1957		Toplam	
	Sayı	Oran%	Sayı	Oran %	Sayı	Oran%	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
Ekonomi	0	00,00	0	00,00	4	44,44	11	57,89	**15**	**51,72**
Eğitim	0	00,00	0	00,00	0	00,00	1	5,26	**1**	**3,45**
İç Politika	1	100	0	00,00	4	44,44	6	31,58	**11**	**37,93**
Dış Politika	0	00,00	0	00,00	1	11,11	1	5,26	**2**	**6,90**
Toplam	**1**	**3,45**	**0**	**00,00**	**9**	**31,03**	**19**	**65,52**	**29**	**100**

Demokrat Parti'nin outdoor reklamlarının ileti içeriklerinin yıllara göre dağılımına ilişkin veriler tablo:38'de görülmektedir. Buna göre en çok (%51,72) ekonomi ileti içeriğinin, ikinci olarak (%37,93) iç politika ileti içeriğinin kullanıldığı görülmektedir.

3.7.20. Tablo: 38. AKP'nin Outdoor Reklamlarının İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı

Outdoor İleti İçerikleri	2002		2007		2011		Haziran 2015		Kasım 2015		Toplam	
	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%
Ekonomi	6	25,00	6	40,00	9	20,93	12	20,34	16	50,00	**49**	**28,32**
Eğitim	0	00,00	2	13,33	3	6,98	3	5,08	1	3,13	**9**	**5,20**
İç Politika	13	54,67	4	26,67	24	55,81	38	64,41	14	43,75	**93**	**53,76**
Dış Politika	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	**0**	**00,00**
Sağlık	1	4,17	2	13,33	5	11,63	4	6,78	0	00,00	**12**	**6,94**
Birkaçı Birden	1	4,17	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	**1**	**0,58**
Diğer*	3	12,50	1	6,67	2	4,65	2	3,39	1	3,13	**9**	**5,20**
Toplam	**24**	**13,87**	**15**	**8,67**	**43**	**24,86**	**59**	**34,10**	**32**	**18,50**	**173**	**100**

*Sınıflandırılamayan iletileri içermektedir.

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin outdoor reklamlarının ileti içeriklerinin yıllara göre dağılımına ilişkin veriler tablo:39'da görülmektedir. Buna göre en çok (%34,10) outdoor reklamının Haziran 2015 seçimlerinde kullanıldığı, bunu yüzde 24,86 oran

ile 2011 seçimlerinin takip ettiği görülmektedir. Seçim dönemleri bazında reklamlar değerlendirildiğinde 2002 seçimlerinde en çok (%54,67) "iç politika" iletilerinin kullanıldığı bunu yüzde 25,00 ile "ekonomi" iletilerinin takip ettiği, 2007 seçimlerinde ise en çok (%40,00) "ekonomi" iletilerinin kullanıldığı, bunu yüzde 26,67 oran ile "iç politika" iletilerinin takip ettiği, 2011 seçimlerinde en çok (%55,81) "iç politika" iletilerinin kullanıldığı bunu yüzde 20,93 oran ile "ekonomi" iletilerinin izlediği, Haziran 2015 seçimlerinde en çok (%64,41) "iç politika" iletilerinin kullanıldığı bunu yüzde 20,34 ile "ekonomi" iletilerinin takip ettiği, Kasım 2015 seçimlerinde ise bunun tam tersi olarak en çok (%50,00) "ekonomi" iletilerinin kullanıldığı bunu yüzde 43,75 oran ile "iç politika" iletilerinin takip ettiği görülmektedir. Outdoor reklamlarında hiçbir seçim döneminde "dış politika" iletilerine yer verilmezken bunun yanında 2002 seçimlerinde "eğitim", Kasım 2015 seçimlerinde "sağlık" iletilerinin kullanılmadığı görülmektedir.

3.7.21. Tablo: 39. DP'nin Outdoorlarının Ekonomi İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı

Ekonomi İleti İçerikleri	1946		1950		1954		1957		Toplam	
	Sayı	Oran%	Sayı	Oran %	Sayı	Oran%	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
İcraatlar	0	00,00	0	00,00	1	25,00	8	72,73	9	60,00
İstihdam	0	00,00	0	00,00	0	00,00	1	9,09	1	6,67
İşçi Hakları	0	00,00	0	00,00	1	25,00	0	00,00	1	6,67
Reform	0	00,00	0	00,00	0	00,00	2	18,18	2	13,33
Yatırımlar	0	00,00	0	00,00	2	50,00	0	00,00	2	13,33
Toplam	**0**	**00,00**	**0**	**00,00**	**4**	**26,67**	**11**	**73,33**	**15**	**100**

Demokrat Parti'nin outdoor reklamlarının ekonomi ileti içeriklerinin yıllara göre dağılımına ilişkin veriler tablo: 40'da görülmektedir. Buna göre 1946 ve 1950 seçimlerindeki outdoorlarda ekonomi ileti içeriğinin kullanılmadığı, 1954 seçimlerinde kullanılan ekonomi iletilerinden en çok (%50,00) "yatırımlar" iletisinin, ikinci olarak da "icraatlar" ve "işçi hakları" iletilerinin kullanıldığı, 1957 seçimlerinde kullanılan ekonomi iletilerinde en çok (%72,73) "icraatlar" iletisinin kullanıldığı, bunu yüzde 18,18 oran ile "reform" iletisinin takip ettiği görülmektedir.

3.7.22. Tablo: 40. AKP'nin Outdoorlarının Ekonomi İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı

Ekonomi İleti İçerikleri	2002		2007		2011		Haziran 2015		Kasım 2015		Toplam	
	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%
İcraatlar	0	00,00	3	50,00	3	33,33	9	75,00	12	75,00	**27**	**55,10**
İstihdam	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	2	12,50	**2**	**4,08**
İşçi Hakları	2	33,33	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	**2**	**4,08**
Reform	1	16,67	3	50,00	1	11,11	1	8,33	1	6,25	**7**	**14,29**
Yatırımlar	2	33,33	0	00,00	4	44,44	2	16,67	1	6,25	**9**	**18,37**
Diğer*	1	16,67	0	00,00	1	11,11	0	00,00	0	00,00	**2**	**4,08**
Toplam	**6**	**12,24**	**6**	**12,24**	**9**	**18,37**	**12**	**24,49**	**16**	**32,65**	**49**	**100**

* Sınıflandırılamayan iletileri içermektedir.

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin outdoor reklamlarının ekonomi ileti içeriklerinin yıllara göre dağılımına ilişkin veriler tablo: 41'de görülmektedir. Buna göre 2002 seçimlerinde en çok (%33,33) "işçi hakları" ve "yatırımlar" iletilerinin kullanıldığı, bu iletileri "reform" iletisinin takip ettiği, 2007 seçimlerinde en çok (%50,00) "icraatlar" ve "reform" iletilerinin kullanıldığı, 2011 seçimlerinde ise en çok (%44,44) "yatırımlar" iletisinin kullanıldığı bunu yüzde 33,33 oran ile "icraatlar" iletisinin takip ettiği, Haziran 2015 seçimlerinde en çok (%75,00) "icraatlar" iletisinin kullanıldığı, bunu yüzde 16,67 oran ile "yatırımlar" iletisinin takip ettiği, Kasım 2015 seçimlerinde en çok (%75,00) "icraatlar" iletisinin kullanıldığı bunu yüzde 12,50 oran ile "istihdam" iletisinin takip ettiği görülmektedir.

3.7.23. Tablo: 41. DP'nin Outdoorlarının Eğitim İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı

Eğitim İleti İçerikleri	1946		1950		1954		1957		Toplam	
	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%
Reform	0	00,00	0	00,00	0	00,00	1	100	1	**100**
Toplam	**0**	**00,00**	**0**	**00,00**	**0**	**00,00**	**1**	**100**	**1**	**100**

Demokrat Parti'nin outdoor reklamlarının eğitim ileti içeriklerinin yıllara göre dağılımına ilişkin veriler tablo: 42'de görülmektedir. Buna göre 1946, 1950 ve 1954 seçimlerinde outdoor reklamlarında eğitim iletisinin kullanılmadığı, 1957 seçimlerinde kullanılan tek eğitim iletisinin "reform" iletisi olduğu görülmektedir.

3.7.24. Tablo: 42. AKP'nin Outdoorlarının Eğitim İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı

Eğitim İleti İçerikleri	2002		2007		2011		Haziran 2015		Kasım 2015		Toplam	
	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%
Reform	0	00,00	2	100	3	100	3	100	1	100	**9**	**100**
Toplam	**0**	00,00	**2**	**22,22**	**3**	**33,33**	**3**	**33,33**	**1**	**11,11**	**9**	**100**

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin outdoor reklamlarının eğitim ileti içeriklerinin yıllara göre dağılımına ilişkin veriler tablo: 43'de görülmektedir. Buna göre 2002 seçimlerinde outdoor reklamlarında eğitim iletisinin kullanılmadığı, 2007, 2011, haziran 2015 ve kasım 2015 seçimlerinde kullanılan tek eğitim iletisinin "reform" iletisi olduğu görülmektedir.

3.7.25. Tablo: 43. DP'nin Outdoorlarının İç Politika İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı

İç Politika İleti İçerikleri	1946		1950		1954		1957		Toplam	
	Sayı	Oran%	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
Birlik,Beraberlik	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	**0**	**00,00**
Büyük, Güçlü, Yeni Türkiye	0	00,00	0	00,00	1	25,00	1	16,67	**2**	**18,18**
Demokrasi	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	**0**	**00,00**
Hak ve Özgürlükler	0	00,00	0	00,00	1	25,00	1	16,67	**2**	**18,18**
İcraatlar	0	00,00	0	00,00	2	50,00	2	33,33	**4**	**36,36**
İyi Bir Gelecek	0	00,00	0	00,00	0	00,00	1	16,67	**1**	**9,09**
Milli İrade	1	100	0	00,00	0	00,00	1	16,67	**2**	**18,18**
Reform	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	**0**	**00,00**
Toplam	**1**	**9,09**	**0**	**00,00**	**4**	**36,36**	**6**	**54,54**	**11**	**100**

Demokrat Parti'nin outdoor reklamlarının iç politika ileti içeriklerinin yıllara göre dağılımına ilişkin veriler tablo: 44'de görülmektedir. Buna göre 1946 seçimlerinde kullanılan tek iç politika iletisinin "milli irade" iletisi olduğu, 1954 seçimlerinde en çok (%50,00) kullanılan iç politika iletisinin "icraatlar" iletisi olduğu bunu yüzde 25,00 oran ile "büyük, güçlü, yeni Türkiye" ve "hak ve özgürlükler" iletilerinin takip ettiği, 1957 seçimlerinde de yine aynı şekilde en çok (%33,33) "icraatlar" iletisinin kullanıldığı bunu yüzde 16,67 oran ile büyük, güçlü, yeni Türkiye", "hak ve özgürlükler", "iyi bir gelecek" ve "milli irade" iletilerinin takip ettiği görülmektedir.

3.7.26. Tablo: 44. AKP'nin Outdoorlarının İç Politika İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı

İç Politika İleti İçerikleri	2002		2007		2011		Haziran 2015		Kasım 2015		**Toplam**	
	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%
Birlik,Beraberlik	7	53,85	2	50,00	0	00,00	2	5,26	13	92,86	**24**	**25,81**
Büyük, Güçlü, Yeni Türkiye	0	00,00	0	00,00	0	00,00	1	2,63	0	00,00	**1**	**1,08**
Demokrasi	0	00,00	0	00,00	1	4,17	1	2,63	0	00,00	**2**	**2,15**
Hak ve Özgürlükler	6	46,15	1	25,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	**7**	**7,53**
İcraatlar	0	00,00	1	25,00	23	95,83	34	89,47	1	7,14	**59**	**63,44**
İyi Bir Gelecek	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	**0**	**00,00**
Milli İrade	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	**0**	**00,00**
Reform	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	**0**	**00,00**
Toplam	**13**	**13,98**	**4**	**4,30**	**24**	**25,81**	**38**	**40,86**	**14**	**15,05**	**93**	**100**

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin outdoor reklamlarının iç politika ileti içeriklerinin yıllara göre dağılımına ilişkin veriler tablo: 45'de görülmektedir. Buna göre 2002 seçimlerinde en çok (%53,85) "birlik, beraberlik" iletisinin kullanıldığı, bunu yüzde 46,15 oran ile "hak ve özgürlükler" iletisinin takip ettiği, 2007 seçimlerinde de en çok (%50,00) "birlik, beraberlik" iletisinin kullanıldığı, bunu yüzde 25,00 oran ile "hak ve özgürlükler" ve "icraatlar" iletilerinin takip ettiği, 2011 seçimlerinde ise bunun tam tersi olarak "icraatlar" iletisinin en çok (%95,83)

kullanılan ileti olduğu bunu yüzde 4,17 ile "demokrasi" iletisinin takip ettiği, Haziran 2015 seçimlerinde de aynı şekilde en çok (%89,47) "icraatlar" iletisinin kullanıldığı bunu yüzde 5,26 oran ile birlik, beraberlik iletisinin takip ettiği Kasım 2015 seçimlerinde ise bunun tam tersi olarak en çok (%92,86) "birlik, beraberlik" iletisinin kullanıldığı bunu yüzde 7,14 oran ile "icraatlar" iletisinin takip ettiği görülmektedir.

4.7.27. Tablo: 45. DP'nin Outdoorlarının Dış Politika İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı

Dış Politika İleti İçerikleri	1946		1950		1954		1957		Toplam	
	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%
Cihan Milleti	0	00,00	0	00,00	0	00,00	1	100	**1**	**50,00**
Güçlenen Türkiye	0	00,00	0	00,00	1	100	0	00,00	**1**	**50,00**
Toplam	**0**	**00,00**	**0**	**00,00**	**1**	**50,00**	**1**	**50,00**	**2**	**100**

Demokrat Parti'nin outdoor reklamlarının dış politika ileti içeriklerinin yıllara göre dağılımına ilişkin veriler tablo: 46'da görülmektedir. Buna göre 1946 ve 1950 seçimlerinde outdoor reklamlarında dış politika iletisinin kullanılmadığı, 1954 seçimlerinde kullanılan tek dış politika iletisinin "güçlenen Türkiye" iletisi olduğu, 1957 seçimlerinde kullanılan tek dış politika iletisinin ise "cihan milleti" iletisi olduğu görülmektedir.

3.7.28. Tablo: 46. AKP'nin Outdoorlarının Sağlık İleti İçeriklerinin Yıllara Göre Dağılımı

Sağlık İleti İçerikleri	2002		2007		2011		Haziran 2015		Kasım 2015		Toplam	
	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%
Reform	0	00,00	2	100	3	60,00	2	50,00	0	00,00	7	58,33
Sağlık Sorunları	1	100	0	00,00	0	00,00	0	00,00	0	00,00	1	8,33
Yatırımlar	0	00,00	0	00,00	2	40,00	2	50,00	0	00,00	4	33,33
Toplam	**1**	**8,33**	**2**	**16,67**	**5**	**41,67**	**4**	**33,33**	**0**	**00,00**	**12**	**100**

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin outdoor reklamlarının sağlık ileti içeriklerinin yıllara göre dağılımına ilişkin veriler tablo: 47'de görülmektedir. Buna göre 2002

seçimlerinde kullanılan tek sağlık iletisinin "sağlık sorunları" iletisi olduğu, 2007 seçimlerinde kullanılan tek sağlık iletisinin ise "reform" iletisi olduğu, 2011 seçimlerinde en çok (%60,00) "reform" iletisinin kullanıldığı bunu yüzde 40,00 oran ile "yatırımlar" iletisinin takip ettiği, haziran 2015 seçimlerinde en çok (%50,00) "reform" ve "yatırımlar" iletilerinin kullanıldığı, kasım 2015 seçimlerinde ise sağlık iletilerinin kullanılmadığı görülmektedir.

3.8 Elde Edilen Bulguların Değerlendirilmesi

Demokrat Parti ile ilgili Cumhuriyet, Hürriyet, Ulus, Vatan ve İstanbul Ekspres gazetelerinde 21 Haziran-21 Temmuz 1946, 14 Nisan-14 Mayıs 1950, 2 Nisan-2 Mayıs 1954, 27 Eylül-27 Ekim 1957 tarihleri arasında yayınlanan toplam 49 gazete reklamı ve bu seçim dönemlerinde yayınlanan toplam 28 outdoor reklamı; Adalet Partisiyle ilgili Cumhuriyet, Hürriyet, Son Havadis, Ulus ve Yeni İstanbul gazetelerinde 15 Eylül-15 Ekim 1961, 10 Eylül-10 Ekim 1965, 12 Eylül-12 Ekim 1969, 14 Eylül-14 Ekim 1973, 5 Mayıs-5 Haziran 1977 tarihleri arasında yayınlanan toplam 36 gazete reklamı; Anavatan Partisiyle ilgili Cumhuriyet, Hürriyet, Milliyet ve Türkiye gazetelerinde 6 Ekim-6 Kasım 1983, 29 Ekim-29 Kasım 1987 tarihleri arasında yayınlanan toplam 108 gazete reklamı; Adalet ve Kalkınma Partisi ile ilgili Cumhuriyet, Hürriyet, Milliyet ve Sabah gazetelerinde 3 Ekim-3 Kasım 2002, 22 Haziran-22 Temmuz 2007, 12 Mayıs-12 Haziran 2011, 7 Mayıs- 7 Haziran 2015 ve 1 Ekim-1 Kasım 2015 tarihleri arasında yayınlanan toplam 276 gazete reklamı ve bu seçim dönemlerinde yayınlanan toplam 173 outdoor reklamı olmak üzere toplam 670 reklama ilişkin veriler analiz edildikten sonra elde edilen bulgular analiz edildiğinde bulguların, varsayımları büyük ölçüde doğruladığı görülmektedir.

Birinci varsayımda sağ merkez partilerin reklam stratejilerinde yoğun olarak liberal ekonomi iletilerini popülist retoriğe uygun olarak yeniden ürettikleri öne sürülmektedir. Partilerin reklam iletileri incelendiğinde partilerin yatırımlar, icraatlar ve istihdam gibi iletileri bu kapsamda kullandıkları söylenebilmektedir. Bu veriler birinci varsayımı doğrulamaktadır.

Sağ merkez ve muhafazakar partilerin gazete reklamlarının sayısı ile iktidar oldukları süre arasında doğru orantı olduğu öne sürülen ikinci varsayım elde edilen bulgularla doğrulanmaktadır. Siyasi partilerin gazete reklamlarına ilişkin verilerin

yer aldığı tablolar incelendiğinde gazete reklam sayılarının iktidar sürelerindeki artışla beraber arttığı görülmektedir.

Üçüncü varsayımda siyasi reklam stratejileri bağlamında Demokrat Parti'den Adalet ve Kalkınma Partisi'ne geçen sürede siyasi parti reklamlarının parti odaklı olmaktan çıktığı ve lider odaklı bir konuma geldiği öne sürülmüştür. Elde edilen bulgulara göre bu varsayımda doğrulanmıştır. İlgili tablo (tablo 12) incelendiğinde bu sonuç görülmektedir.

Dördüncü varsayımda sağ merkez ve muhafazakar partilerin gazete reklam iletilerinde daha çok ekonomik iletileri ön plana çıkardığı, bu ileti türünde daha çok iktidarları dönemlerinde yaptıkları icraatlardan söz ettikleri bununla beraber liberal ekonomik iletiler ile beraber solun iletilerine de reklam iletilerine yer verdikleri öne sürülmektedir. Elde edilen bulgulara göre bu varsayımda doğrulanmıştır. Buna DP tarafından 1954 seçimlerinde kullanılan "İşçi vatandaş! D.P. haklarının bekçisidir", "Her işçiye bir çatı" sloganlı afişler, AP tarafından 1973 seçimlerinde kullanılan "Alın terine, göz nuruna, emeğ'e değer", 1977 seçimlerinde kullanılan "Halkın derdini halktan olan anlar" sloganlı afişler, ANAP tarafından 1983 seçimlerinde kullanılan "Orta direğin hali ortada", "Kaşıkla verip kepçeyle geri almak", 1987 seçimlerinde kullanılan, "Uzmanlaşan emeğe, artan iş olanaklarına, güvenlik ve refaha", "Modern makineler kullanmaya, değerini bulan bereketli ürüne", AKP tarafından 2002 seçimlerinde kullanılan "Güveniyorum esnafa, işçiye kazandıracak tek parti AK Parti", 2011 seçimlerinde kullanılan "Ektiğim biçtiğim güvence altında", "Mazot, gübre ve ürün desteği alıyorum", "Yoksulunu gözeten Sosyal Devlet", "Sosyal devlet için", 2015 Haziran seçimlerinde kullanılan "Tarıma büyük destek", "Artık sosyal devlet var", "Çalışana, üretene büyük destek", 2015 Kasım seçimlerinde kullanılan "İhtiyaç sahibi her aileye Sosyal Destek uzmanı" "Yem ve gübreden KDV'yi kaldırıyoruz", "Taşeron işçilere kadro" sloganlı afişler örnek verilebileceği gibi bu partiler tarafından kullanılan Sosyal Refah, İşçi Hakları, Sosyal Adalet ve Sosyal Devlet iletiler de örnek verilebilmektedir.

Beşinci varsayımda sağ merkez ve muhafazakar partilerin siyasi reklam stratejileri bağlamında daha çok negatif reklamları kullandığı ve bu reklam türünde doğrudan karşılaştırma türü reklamlarla rakiplerle kendilerini karşılaştırdığı öne

sürülmektedir. Tablo 13 ve 14'deki veriler ile elde edilen bulgular, bu varsayımı doğrulanmaktadır.

Altıncı varsayımda sağ merkez ve muhafazakar partilerin geçmişten bugüne propaganda tekniklerinden "tekrar" kuralını ideolojik iletilerde yoğun olarak kullandığı öne sürülmektedir. Elde edilen bulgular bu varsayımı da doğrulamaktadır. Sağ merkez ve muhafazakar partiler, milli irade, birlik ve beraberlik, güçlü, büyük Türkiye gibi ideolojik iletilere reklamlarında yoğun olarak yer vermektedir.

Yedinci varsayımda DP'nin reklam stratejileri bağlamında iç politika iletilerinde yoğun olarak milli irade iletisini kullandığı öne sürülmektedir. Tablo 29'da yer alan veriler göstermektedir ki DP iç politika iletilerinde yoğun olarak milli irade iletisini kullanmıştır. Bu sonuç yedinci varsayımı doğrulamaktadır.

Sekizinci varsayımda AP'nin reklam stratejileri bağlamında iç politika iletilerinde yoğun olarak birlik ve beraberlik iletisini kullandığı öne sürülmektedir. Tablo 30'da yer alan veriler göstermektedir ki AP iç politika iletilerinde yoğun olarak "birlik, beraberlik" iletisinin yanında "büyük Türkiye" ve "demokrasi" iletilerini de kullanmıştır. Bu sonuç sekizinci varsayımı kesin olarak doğrulamamaktadır.

Dokuzuncu varsayımda ANAP'nin reklam stratejileri bağlamında iç politika iletilerinde yoğun olarak büyük, güçlü, yeni Türkiye iletisini kullandığı öne sürülmektedir. Tablo 31'de yer alan veriler bu varsayımı doğrulamaktadır.

Onuncu varsayımda AKP'nin reklam stratejileri bağlamında iç politika iletilerinde yoğun olarak birlik ve beraberlik iletisini kullandığı öne sürülmektedir. Tablo 32'de yer alan veriler bu varsayımı doğrulamaktadır.

SONUÇ

Temsili demokrasinin aracı konumundaki seçimlerde, halkın iradesini yönetime yansıtmaya aday olan kişiler halktan bu görev için vekalet istemektedir. Bu vekaletin adı "oy"dur. Seçmenin oy'una talip olan temsilci, seçmenler ile iletişim kurmak ve onlara çeşitli vaatlerde bulunma ihtiyacı hissetmektedir. Bu faaliyet siyasal iletişim olarak tanımlanmaktadır.

Siyasal iletişim faaliyetlerinde önceleri klasik yöntemler (el ilanı, afiş, yüz yüze iletişim vb.) kullanılırken gelişen teknoloji paralelinde bu yöntemlere afiş, gazete, radyo, televizyon ve son dönemde internet dahil olmuştur. Bu süreç içinde aynı zamanda siyasal iletişim faaliyetleri de değişime uğramış ve ticari pazarlama teknikleri siyasal iletişim faaliyetlerine dahil edilmiş, pazarlama ve reklam, siyasal iletişimin büyük kitlelere ulaşmak için kullandığı en önemli araç haline gelmiştir.

Siyasal pazarlamanın en etkili uygulama alanlarından biri olan siyasal reklamcılığın uygulama alanları oldukça geniştir. Gelişen teknoloji paralelinde bu uygulama alanlarında da bir artış gözlenmiştir. Siyasal iletişim amacıyla kullanılan ilk siyasal reklamlar önceleri daha çok görsel olarak afişler şeklinde hazırlanırken, işitsel olarak ise radyo konuşmaları, basın açıklamaları şeklinde hazırlanmıştır. Yazıya dayalı reklamcılık faaliyetlerine ise basın bültenleri, el ilanları ve broşürler şeklinde rastlanmaktadır.

Türkiye'de ise çok partili siyasi hayata geçişle beraber siyasal iletişim faaliyetlerinde iki iletişim aracı kullanılmıştır. Bunlardan biri gazete diğer ise radyo'dur. Gazetelerde seçim kampanyaları bu dönemde daha çok siyasi aktörlerin fikir yazılarıyla seçmenle iletişime geçilerek, seçim kampanyaları döneminde ise parti aday listeleri ve tanınmış partililerin isimlerinin yer aldığı reklamlar yayınlanarak ve parti duvar ilanlarının partiyi destekleyen gazetelerde yayınlanması şeklinde yürütülmüştür. Radyolar ise seçmene direkt ulaşılan araçlar olarak kullanılmıştır. Ancak radyonun bu dönemde genel olarak iktidarların baskısı altında olması, diğer siyasi partilerin faaliyetlerini kısıtlayıcı nitelikte olmuştur. Uygulanan siyasal iletişim faaliyetlerinde ise belirleyici faktör siyasal partilerin ekonomik ve politik görüşleri olmuştur.

Türkiye'de çok partili hayata geçişle beraber ekonomik ve siyasal alana hakim olan iki görüş ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri, ekonomik alanda devletçi ekonomi modelin karşısında yer alan liberal ekonomi modeli; diğeri ise, siyasal alanda elitizm (seçkinci sınıf) karşısında yer alan popülizm'dir.

Araştırmanın varsayımları ekseninde bir değerlendirme yapıldığında, sağ merkez ve muhafazakar partilerin reklam stratejilerinde yoğun olarak liberal ekonomi iletilerini popülist retoriğe uygun olarak yeniden ürettikleri, reklam iletilerinde yatırımlar, istihdam, icraatlar gibi iletileri bu kapsamda kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır. "Yoksulunu gözeten Sosyal Devlet", "Sosyal devlet için", "Tarıma büyük destek", "Artık sosyal devlet var", "Çalışana, üretene büyük destek", "İhtiyaç sahibi her aileye Sosyal Destek uzmanı" "Yem ve gübreden KDV'yi kaldırıyoruz", "Taşeron işçilere kadro" iletili afişleri kullandıkları ayrıca, bu partilerin Sosyal Refah, İşçi Hakları, Sosyal Adalet ve Sosyal Devlet iletilerini kullanarak solun iletilerinden de yararlandıkları görülmektedir. Sağ merkez ve muhafazakar partilerin gazete reklamlarının sayıları ile iktidar süreleri arasında doğru orantı olduğu ve Demokrat Parti'den Adalet ve Kalkınma Partisi'ne kadar ki süreçte sağ merkez ve muhafazakar partilerin reklamlarının parti odaklı olmaktan çıkıp lider odaklı bir hal aldığı bulgulanmıştır. Ayrıca sağ merkez ve muhafazakar partiler gazete reklam iletilerinde daha çok ekonomik iletileri ön plana çıkarmış, bu iletinin alt türünde ise icraatlar iletisine yer daha fazla yer vermiştir. Sağ merkez ve muhafazakar partilerin siyasi reklam stratejileri bağlamında daha çok negatif reklamlara yer verdiği elde edilen bulgular arasındadır. Sağ merkez ve muhafazakar partiler geçmişten bugüne propaganda tekniklerinden "tekrar" kuralını ideolojik iletilerde yoğun olarak kullanmıştır. Bu iletiler; Milli İrade, Birlik ve Beraberlik, Güçlü, Büyük, Yeni Türkiye gibi ideolojik iletilerdir. Partiler bazında elde edilen sonuçlar ise, DP'nin reklam stratejileri bağlamında iç politika iletilerinde yoğun olarak milli irade iletisini kullandığı, AP'nin reklam stratejileri bağlamında iç politika iletilerinde yoğun olarak birlik ve beraberlik iletisini kullandığı, ANAP'nin reklam stratejileri bağlamında iç politika iletilerinde yoğun olarak güçlü Türkiye iletisini kullandığı ve AKP'nin reklam stratejileri bağlamında iç politika iletilerinde yoğun olarak birlik ve beraberlik iletisini kullandığı yönündedir.

Ayrıca yapılan literatür taramasıyla 1950'li yılların ikinci yarısına kadar siyasi partilerin seçim kampanyalarında bugünkü anlamıyla gazete reklamlarına yer vermediği, 1957 seçimlerinde ilk kez İstanbul Ekspres gazetesinde Demokrat Parti'nin 8 tane gazete reklamının yer aldığı görülmüştür. Bu dönemde genel olarak duvar ilanları şeklinde seçim kampanya uygulamalarının kullanıldığı rastlanmaktadır. Gazete ilanı şeklinde ise ya mevcut siyasi partileri destekleyen gazetelerde bu duvar ilanlarına yer verilerek ya da parti vekil adaylarının veya partinin tanınmış isimlerinin yer aldığı gazete ilanları kullanılarak kampanya yönetimi yapıldığı görülmektedir. Ancak 1957 yılındaki seçimler için ilk defa DP tarafından İstanbul Ekspres gazetesinde outdoor reklamlar dışında reklamlar hazırlanıp yayınlatıldığı tespit edilmiştir.

Ayrıca mevcut literatürde Demokrat Partinin "Yeter söz milletindir" sloganlı afişinin 1950 yılında kullanıldığı yer almasına rağmen yapılan çalışmada bu afişin ilk defa 1946 seçimlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Genel olarak Türkiye'de sağ merkez ve muhafazakar partilerin geçmişten günümüze seçim kampanyalarında kullandığı siyasal afiş ve gazete ilanlarına bakıldığında ana temaların ekonomi, iç politika, dış politika, eğitim, sağlık gibi temalardan oluştuğu, bunların alt teması olarak ise ekonomi ana temasında kriz, işsizlik, yoksulluk, enflasyon, kalkınma, IMF gibi alt temaların; iç politika ana temasında alt tema olarak reform, yolsuzluk, iyi bir gelecek, hak ve özgürlükler, milliyetçilik, dürüstlük ve güven gibi alt temaların; eğitim ana temasında eğitim giderleri, eğitim sistemi reformları vb. alt temaların; dış politika ana temasında Avrupa ile ilişkiler, Avrupa Birliği, Milli Bağımsızlık gibi alt temaların işlendiği görülmektedir.

Ayrıca bir diğer dikkat çekici noktada sağ merkez ve muhafazakar partilerin muhafazakar, dindar, milliyetçi ve milli kültür yanlısı olduğu dikkate alındığında bu kavramların, incelenen siyasi partilerin reklamlarında yoğun olarak kullanılmadığı ve ön plana çıkarılmadığıdır.

Türkiye'de siyasal iletişim, pazarlama ve reklam stratejileri siyasal iktidar süreçleriyle paralel olarak değerlendirildiğinde sağ merkez partilerin iletilerinde sol partilere oranla daha çok popülist söylemlere yer verdiği görülmektedir.

Türkiye'deki seçmen kitlesinin reklam iletilerindeki bu söylemlerden ne kadar etkilendiği ayrı bir tartışma konusu oluştursa da sağ merkez partilerin 1950 yılından başlayan ve günümüze gelen süreçte kullandığı tekrarlı reklam iletileri ve stratejileriyle seçmen kitlesinde bir karşılık duygusu uyandırdığı kuşkusuz bir gerçeği ifade etmektedir. Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki Türkiye'de seçmen solun realist iletilerinden daha çok; sağın popülist, ütopya satan iletilerine ilgi duymaktadır.

KAYNAKÇA

1. Kitaplar

Ağaoğlu, Samet (2004). Arkadaşım Menderes İpin Gölgesindeki Günler. (2.Baskı). İstanbul: Alkım Yayınevi.

Ahmad Feroz (1996). Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980 (Çev: Ahmet Fethi), İstanbul: Hil Yayınları.

Aktan, Coşkun, Hakan Ay, Hilmi Çoban (2007). Siyasal Karar Alma Sürecinde Çıkar Grupları. Şu kitapta: Ed. Coşkun Can Aktan, Dilek Dileyici, Modern Politik İktisat: Kamu Tercihi. Ankara: Seçkin Yayınları. 1-22.

Akyüz, İrfan (2015). Siyasal Pazarlama Teorik Bir Çerçeve. İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Alemdar Korkmaz, İrfan Erdoğan (2002). Öteki Kuram: Kitle İletişimine Yaklaşımların Tarihsel Eleştirel Değerlendirmesi. Ankara: Erk Yayınları.

Alver, Füsun (2003). Basında Yabancı Tasarımı ve Yabancı Düşmanlığı, İstanbul: Der Yayınları.

Armaoğlu, Fahir (2017). 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995 (22.Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.

Aydemir, Şevket Süreyya (2011). İkinci Adam 1950-1964 Cilt III. (Özel Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Aydın Suavi, Yüksel Taşkın (2015). 1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi (3.baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Aydın, Nurullah (2009). Etkili İletişim Stratejileri, İletişim ve Seçim Kazanma Stratejileri (1.Baskı) , İstanbul: Kumsaati Yayın.

Aziz, Aysel (2007). Siyasal İletişim (Genişletilmiş 2. Basım), Ankara: Nobel Yayıncılık.

Aziz, Aysel (2011). Siyasal İletişim (Genişletilmiş Basım), Ankara: Nobel Yayıncılık.

Bektaş, Arsev (2002). Kamuoyu İletişim ve Demokrasi. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Bektaş, Arsev (2007). Kamuoyu, İletişim ve Demokrasi, İstanbul: Bağlam Yayınları.
Birand, Ali Mehmet, Soner Yalçın (2015). The Özal. Bir Davanın Öyküsü. İstanbul: Doğan Kitap.

Cemal, Hasan (2013). Özal Hikayesi. İstanbul: Everest Yayınları.

Çankaya, Erol (2015). Siyasal İletişim Dünyada ve Türkiye'de, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Çınar, Ömer (2016). Türk Siyasi Hayatında Milli Nizam Partisi. İstanbul: Kitap Dostu Yayınları.

Çölaşan Emin (1991). Turgut Nereden Koşuyor?. (52.Basım) İstanbul: Tekin Yayınevi.

Dağı, İhsan (2010). Adalet ve Kalkınma Partisi: Güvenlik ve Meşruiyet Arayışında Kimlik, Siyaset ve İnsan Hakları Söylemi. Şu kitapta: Ed. Hakan Yavuz. AK PARTİ. Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri. İstanbul: Kitap Yayınevi. 121-141.

Dearing, James, Everett Rogers (1996). Agenda-Setting, Sage Publications, California: Thousand Oaks.

Erdoğan, Mustafa (2001). Türk Politikasında Bir Reformist: Turgut Özal. Şu kitapta: Ed.İhsan Sezal ve İhsan Dağı. Kim Bu Özal ?, Siyaset, İktisat, Zihniyet. İstanbul: Boyut Yayıncılık. 13-32.

Eren, Aslan (2011).Türkiye Ekonomisi. (4.Baskı). Bursa: Ekin Yayınevi.

Erer, Tekin (1963). On Yılın Mücadelesi. İstanbul: Ticaret Postası Matbaası.

Eroğul, Cem (2017). Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi (İkinci Basım), İstanbul: Yordam Kitap.

Gökmen, Yavuz (1992). Özal Sendromu. Ankara: Verso Yayıncılık.

Gökmen, Yavuz (1994). Özal Yaşasaydı. Ankara: Verso Yayıncılık.

Güner, Engin (2003). Özallı Yıllarım. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.

Gürbüz, Esen, Mehmet Emin İnal (2004). Siyasal Pazarlama: Stratejik Bir Yaklaşım. Ankara: Nobel Yayın.

Hale, William (2010). Hıristiyan Demokrasi ve AKP, Benzerlikler ve Zıtlıklar. (Çvr: Hakan Yavuz). Şu kitapta: Ed. Hakan Yavuz. AK PARTİ. Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri. İstanbul: Kitap Yayınevi. 97-121.

Hitler, Adolf (2016). Meın Kampf- Kavgam (Çevr: Çetin Özkan). İstanbul: Olympia Yayınları.

İrvan Süleyman (2000). Demokrat Parti Döneminde Türkiye'de Basın Özgürlüğü, İstanbul: İletişim Yayınları.

İslamoğlu, Hamdi (2002). Siyaset Pazarlaması Toplam Kalite Yaklaşımı (2.Baskı). İstanbul: Beta BasımYayım.

Jenkıns, Gareth (2010). Semboller ve Gölge Oyunu. Ordu-AKP İlişkileri, 2002-2004. (Çvr: Bayram Sinkaya). Şu kitapta: Ed. Hakan Yavuz. AK PARTİ. Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri. İstanbul: Kitap Yayınevi. 235-259.

Kabacalı, Alpay (1994). Türk Basınında Demokrasi, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kabacalı, Alpay (1999). Türk Basınında Demokrasi (2.Basım). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları/ Demokrasi Klasikleri Dizisi/4.

Karasar, Niyazi (2012). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. (23.Basım). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Kaynar Mete (2013). "Merkez Sağ ve AKP" Şu kitapta: Ed. Fikret Başkaya, AKP "Ilımlı İslam" Neoliberalizm. Ankara: Ütopya Yayınevi. 36-80.

Kılıçaslan, Çakmak Emine (2011). Siyasal İletişim, İdeoloji ve Medya İlişkisi. (Genişletilmiş 2.Basım). İstanbul: Kriter Yayın.

Kışlalı Taner Ahmet (2010). Siyasal Sistemler, Siyasal Çatışma ve Uzlaşma, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Korkmaz, Alemdar (1996). İletişim ve Tarih, Ankara: İmge Yayınevi.

Lees-Marshment, Jennifer (2009). Political Marketing- Principles and Applications, London and New York: Routledge.

Oskay, Ünsal (2000) XIX. Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri, (4.Baskı). İstanbul: Der Yayınları.
Öniş, Ziya (2010). Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Ekonomi Politiği. (Çvr: Ali Yıldız). Şu kitapta: Ed. Hakan Yavuz. AK PARTİ. Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri. İstanbul: Kitap Yayınevi. 259-287.

Öymen Altan (2008). Öfkeli Yıllar, İstanbul: Doğan Kitap.

Özer, İlbeyi (2015). Demokrat Parti Dönemi Siyasi ve Sosyal Hayat. İstanbul: İskenderiye Kitap.

Özkan, Abdullah (2007). Siyasal İletişim Stratejileri. İstanbul: Tasam Yayınları.

Polat, Cihan (2015). Siyasal Pazarlama ve İletişim. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Sungur Zahide (2015). Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları ve Kalkınma Çabaları. İzmir: Serüven Kitabevi.

Şahin, Hüseyin (2007). Türkiye Ekonomisi. (Yenilenmiş 9. Baskı), Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.

Şahingiray Özel (1999). Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri 1946-1950, Demokrat Parti'nin Kuruluşundan İktidara Kadar Politik Konuşmalar, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Şener, Bülent, Çağrı Çolak (2015). Türkiye'de Yeni Sağ'ın Kamu Yönetimi Anlayışı: Turgut Özal ve ANAP. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi. 3(18). 393-417.

Şeyhanlıoğlu Hüseyin (2011). Türk Siyasal Muhafazakarlığının Kurumsallaşması ve Demokrat Parti. Ankara: Kadim Yayınları.

Tek, Baybars, Ömer. (1999). Pazarlama İlkeleri: Global Yönetimsel Yaklaşım, Türkiye Uygulamaları (7.Basım). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.

Tepe, Sultan (2010). İslami Eğilimli Bir Parti Olarak Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Değişim Vaatleri, Çelişkileri ve Sınırları. (Çvr: Ali Yıldız). Şu kitapta: Ed. Hakan Yavuz. AK PARTİ. Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri. İstanbul: Kitap Yayınevi. 141-183.

Toker, Metin (1990.(a)). Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973 Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950 (Genişletilmiş 2.Basım). Ankara: Bilgi Yayınevi.

Toker, Metin (1990.(b)). Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973 DP'nin Altın Yılları 1950-1954 (Birinci Basım). Ankara: Bilgi Yayınevi.

Toker, Metin (1991.(a)). Demokrasinin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973 DP Yokuş Aşağı 1954-1957 (Genişletilmiş 2.Basım). Ankara: Bilgi Yayınevi.

Toker, Metin (1991.(b)). Demokrasinin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973 Demokrasiden Darbeye 1957-1960. (Birinci Basım). Ankara: Bilgi Yayınevi.

Tokgöz Oya (2014). Siyasal İletişimi Anlamak.(2. Basım). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Tokgöz, Oya (2010). Seçimler Siyasal Reklamlar ve Siyasal İletişim. Ankara: İmge Kitabevi.

Topuz, Hıfzı (2003). II.Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi (2.Basım), İstanbul: Remzi Kitapevi.

Topuz, Hıfzı (1991). Siyasal Reklamcılık Dünyadan ve Türkiye'den Örneklerle. İstanbul: Cem Yayınevi.

Yalman, Emin Ahmet (1971). Yakın Tarihte Gördüklerim Geçirdiklerim (1945-1970) Cilt IV, İstanbul: Yenilik Basımevi.

Yaylagül, Levent (2014). Kitle İletişim Kuramları, Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar. Ankara: Dipnot Yayınları.

Yenal, Oktay (2010). Cumhuriyetin İktisat Tarihi. (4.Basım). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Zürcher, Jan Erik (2016). Modernleşen Türkiye'nin Tarihi. (Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş Baskı). (Çvr: Yasemin Saner). İstanbul: İletişim Yayınları.

2. Makaleler, Bildiriler, Diğer Basılı Yayınlar

Baltacı, Cemal (2004). Yeni Sağ Üzerine Bir Eleştiri. Süleyman Demirel Üniversitesi. İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Yayınları. 9(2). 359-373.

Bayraktaroğlu, Güdüm Gül (2002). Siyasal Yaşamda Pazarlama Yaklaşımları. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, 7(2).159-168.

Birand, Ali Mehmet,Can Dündar, Bülent Çaplı (1994). 12 Mart İhtilalin Pençesinde Demokrasi. https://www.youtube.com/watch?v=tSgFgc6JXTQ. /Erişim Tarihi: 11.10.2017.

Cumhuriyet. (1957). "Aday Listesinin Neşrinden Sonra D.P'de İstifalar Arttı". 9 Ekim 1957. 1.

Cumhuriyet. (1957). "Bazı Şehirlerde Müessif Hadiseler Oldu". 30 Ekim 1957. 1.

Cumhuriyet. (1957). "CHP'nin 11 İlde Seçim Neticelerine İtirazları" 29 Ekim 1957. 1.

Çavuşoğlu, Hüseyin (2009). Türk Siyasi Hayatında Merkez Sağ Çizginin Tarihi. Fırat Üniversitesi. Sosyal Bilimler Dergisi. 19 (2). 265-278.

Erken, Baki (2016). Türkiye'de Merkez Sağ İdeolojisini Siyasi Hareket Üzerinden Temellendirme Denemesi. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 14(2). 191-222.

Hürriyet Kelebek eki, Aral Güler Röportajı, İzzet Çapa, 28 Eylül 2014. 1.

Hürriyet. (1950). "Haftada Üç Defa Ankara Radyosunda Kuran Okunacak". 6 Temmuz 1950. 1.

Hürriyet. (1955). "2057 Yağma ve Tahripçi Yakalandı". 8 Eylül 1955. 1.

Hürriyet. (1955). "Elen Subaylarının Eşlerile Konsolosun Eşi Atina'ya Gittiler". 8 Eylül 1955. 1.

Hürriyet. (1957). "DP 426, CHP 176, CMP 4 ve Hür P. 4 Mebusluk Aldılar" . 29 Ekim 1957. 1.

Hürriyet. (1969). Sandıktan yine AP çıktı. 13 Ekim 1969: 1

İnan Süleyman (2004). Muhalefetin İstemediği İlk Erken Seçim: 1946 Belediye Seçimleri. Çağdaş Yerel Yönetimler, 13(1). 50-66.

Kentel, Ferhat (1991). Demokrasi Kamuoyu ve Siyasal İletişime Dair. Birikim Dergisi (30). 39-44.

Köprülü, F.(1957). "1945'den 1957'ye Ne İdi? Ne oldu?" Vatan 6 Ekim 1957. 1.

Milliyet (1970). Amerikanın Bize Ceza Vermesi İstendi. 22 Temmuz 1970. 1.

Milliyet (1970). Ortak Pazara Geçiş Dönemine Girdik. 24 Kasım 1970. 1.

Milliyet (1970). Paramız Develüe Edildi. 10 Ağustos 1970. 1.

Milliyet (1970). Şekere 60, gaza 35 benzine 36 krş. zam yapıldı. 10 Ağustos 1970. 1.

Milliyet (1971). 5 General, 1 Amiral ve 35 Albay emekli oldu. 17 Mart 1971. 1.

Milliyet (1971). Demirel İstifa Etti. 13 Mart 1971. 1.

Milliyet (1971).1972'de Afyon Ekimi Yasak. 30 Haziran 1971. 1.

Milliyet (1971).Silahlı Kuvvetler Sunay'a ve meclise muhtıra verdi. 13 Mart 1971. 1.

Milliyet (1982). "Türk Halkı Anayasa İçin Bütünleşti". 9 Kasım 1982.1

Milliyet. (1950). "Seçimde Kati Netice" 17 Mayıs 1950. 1.

Milliyet. (1952). "Meclis, Kuzey Atlantik Paktına İltihakımızı İttifakla Tasvip Etti". 19 Şubat 1952. 1.

Milliyet. (1952). "Menderes'in Matbuat Meselelerine Ait Mühim Nutku". 31 Mart 1952. 1.

Milliyet. (1955). "Hüseyin Cahit Yalçın Dün Affedildi". 19 Mart 1955. 1.

Milliyet. (1957). "426 Milletvekilliği Kazanan DP 2/3 Ekseriyet Aldı". 29 Ekim 1957. 1.

Milliyet. (1957). "CHP'nin Bilecik İtirazı Reddedildi" 9 Kasım 1957. 1.

Milliyet. (1957). "CHP'nin Bilecik İtirazı Reddedildi". 9 Kasım 1957. 1.

Milliyet. (1957). "Dün Birçok Vilayetlerimizde Müessif Hadiseler Cereyan Etti" 30 Ekim 1957. 1.

Milliyet. (1957). "Fuat Köprülü DP'den İstifa Etti". 8 Eylül 1957. 1.

Milliyet. (1957). "İtirazlar Neticeye Bağlanıyor" . 31 Ekim 1957. 1.

Milliyet. (1957). "Kati Netice: DP 381 CHP 196" . 28 Ekim 1957. 1.

Milliyet. (1957). "Meclis İlk İçtimaını Dün Yaptı" 2 Kasım 1957. 1.

Milliyet. (1958). "8 Yılda 811 Gazeteci Mahkum Oldu". 19 Aralık 1958. 1.

Milliyet. (1958). "Alman Kredisi: 50 Milyon Dolar". 29 Temmuz 1958. 1.

Milliyet. (1958). "Amerika ile Yardım Anlaşması İmzalandı". 1 Ağustos 1958. 1.

Milliyet. (1958). "Başvekil Sert Konuştu". 7 Eylül 1958. 1.

Milliyet. (1958). "CMP ile Köylü Partisi Birleşti". 17 Ekim 1958. 1.

Milliyet. (1958). "Demokrasiye Paydos Dedirtirler". 22 Eylül 1958. 1.

Milliyet. (1958). "Hür P. Muhalefetin Birleşmesini İstiyor". 6 Ekim 1958. 1.

Milliyet. (1958). "Hür Parti, CHP ne İltihak Etti". 25 Kasım 1958. 1.

Milliyet. (1958). "Menderes Aydın'da İnönü'ye Cevap Verdi". 24 Eylül 1958. 1.

Milliyet. (1958). "Menderes Kemer Barajını Açtı". 26 Eylül 1958. 1.

Milliyet. (1958). "Milletlerarası Basın Enstitüsü Protesto Ediyor". 18 Kasım 1958. 1

Milliyet. (1958). "Somuncuoğlu Basın Enstitüsüne dün cevab verdi". 21 Kasım 1958. 1.

Milliyet. (1958). "Yardımlar Kesinleşti". 31 Temmuz 1958. 1.

Milliyet. (1958). "Yeni İktisadi Kararlar Alınıyor". 7 Ağustos 1958. 1.

Milliyet. (1958). "Yeni Zamlar Yapıldı". 21 Kasım 1958. 1.

Milliyet. (1959). "CHP Mebusları Meclisi Terkettiler". 12 Mayıs 1959. 1.

Milliyet. (1959). "Dış Borçlar 12 Yılda Ödenecek ". 13 Mayıs 1959. 1.

Milliyet. (1959). "İzmir'de Dün Gece Hadiseler Oldu". 3 Mayıs 1959. 1.

Milliyet. (1959). "Meclis Koridorunda Büyük Kavga". 16 Mayıs 1959. 1.

Milliyet. (1959). "Müessif Hadiseler". 2 Mayıs 1959. 1.

Milliyet. (1959). "Vatan Bir Ay Kapatılacak". 30 Temmuz 1959. 1.

Milliyet. (1959). "Yeni Bir Neşir Yasağı". 5 Mayıs 1959. 1.

Milliyet. (1960). "Ankarada Çıkan Hadiselerin Neşri Yasak". 30 Nisan 1960. 1.

Milliyet. (1960). "CHP için Meclis Tahkikatı Açılıyor". 8 Nisan 1960. 1.

Milliyet. (1960). "Gürsel, "Diktatör Olmayacağım" dedi". 28 Mayıs 1960. 1.

Milliyet. (1960). "Her Türlü Siyasi Faaliyet Durduruldu". 19 Nisan 1960. 1.

Milliyet. (1960). "İlk Gün: Anayasayı İhlal Kararnamesi Okundu, Köpek Davası Başladı". 15 Ekim 1960. 1.

Milliyet. (1960). "İnönü Yeşilhisar'a Sokulmadı". 4 Nisan 1960. 1.

Milliyet. (1960). "İnönü'nün Gezisi Hadiseli Başladı". 3 Nisan 1960. 1.

Milliyet. (1960). "İnönü'ye Tecavüz Edenler Hesap Veriyor ". 28 Haziran 1960. 1.

Milliyet. (1960). "Mali Durum Açıklandı ". 18 Haziran 1960. 1.

Milliyet. (1960). "Olağanüstü Yetkiler Kabul Edildi". 28 Nisan 1960. 1.

Milliyet. (1960). "Örfi İdare". 29 Nisan 1960. 1.

Milliyet. (1960). "Soruşturma Kurulu Başkanı İşinden Ayrıldı". 18 Temmuz 1960. 1.

Milliyet. (1960). "Üniversite Hadiselerinde 1 Talebe Öldü, 31 Kişi Yaralı". 30 Nisan 1960. 1.

Milliyet. (1960). "Yargılamaya Dair Plan Hazırlandı". 3 Eylül 1960. 1.

Milliyet. (1961). "2.Cumhuriyetin İlk Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel". 27 Ekim 1961. 1.

Milliyet. (1961). "Ankara'da Dün 6 Parti Kuruldu". 12 Şubat 1961. 1.

Milliyet. (1961). "Dün 7 Parti Daha Kuruldu". 14 Şubat 1961. 1.

Milliyet. (1961). "Ürgüplü Senato Başkanı Seçildi". 29 Ekim 1961. 1.

Milliyet. (1962). "Kritik Durum: Başbakan İstifa Etti". 31 Mayıs 1962. 1.

Milliyet. (1964). "Demirel Ezici Bir Farkla Başkan Oldu".30 Kasım 1964. 1.

Milliyet. (1965). "Boğaziçi Köprüsü için İstimlak Başlıyor".14 Kasım 1965. 1.

Milliyet. (1967). "CHP'den 48 senatör ve mebus istifa etti". 1 Mayıs 1967. 1.

Milliyet. (1969). "Taksim'de Arbede: 2 ölü, 114 yaralı var" 17 Şubat 1969. 1.

Milliyet. (1971). "Ya 400 Bin Dolar veya Dört Amerikalı Öldürülecek" 5 Mart 1971. 1.

Milliyet. (1971). 11 İlde Sıkıyönetim İlan Edildi. 27 Nisan 1971. 1.

Milliyet. (1971). Çetin Altan, İlhan Selçuk Gözaltında. 30 Nisan 1971. 1.

Milliyet. (1971). DEV-GENÇ ve Ülkü Ocakları Kapatıldı. 28 Nisan 1971. 1.

Milliyet. (1971). Erim: "Özel Sektörün Kuşkusunu Gidereceğiz".18 Aralık 1971. 1.

Milliyet. (1971). İstanbul'da 6 Dernek 2 Gazete Kapatıldı. 83 Kişi Göz Altına Alındı. 29 Nisan 1971. 1.

Milliyet. (1972). Meclis İdamları Onayladı. 11 Mart 1972. 1.

Milliyet. (1972). PTT 371, DDY 788 Milyon Zararda. 8 Şubat 1972. 1.

Milliyet. (1972). Ürgüplü'den Vazgeçildi. 14 Mayıs 1972. 1.

Milliyet. (1974). Ecevit: Bu Bir Yunan Müdahalesidir. 16 Temmuz 1974. 1.

Milliyet. (1974). Kıbrıs'ta Darbe Oldu Makarios'un Akıbeti Meçhul. 16 Temmuz 1974. 1.

Milliyet. (1977). "Ümraniye Olayında Gözaltına Alınanların Sayısı 308'e Yükseldi". 5 Eylül 1977. 1.

Milliyet. (1977). "Ümraniye Olaylarıyla İlgili 39 Kişi Tutuklandı". 8 Eylül 1977. 1.

Milliyet. (1977). "Ümraniye'de Gecekonducularla Polis Çatıştı, 5 Kişi Öldü". 3 Eylül 1977. 1.

Milliyet. (1978). "1977 ile Birlikte MC de Bitti". 1 Ocak 1978. 1.

Milliyet. (1978). "Ankara'da 3 Kahve, Kilis'te Öğretmenler Lokali Tarandı". 11 Ağustos 1978. 1.

Milliyet. (1978). "Demirel: "Anarşiye Çare Bulmak Hükümetin Görevidir". 30 Nisan 1978. 1

Milliyet. (1978). "Kahramanmaraş'ta ölü sayısı dün 102'ye çıktı". 12 Aralık 1978. 1.

Milliyet. (1978). "Malatya'da 1 Genç Öldürüldü, Yüzlerce İşyeri tahrip edildi, CHP İl Merkezi Yakıldı". 19 Nisan 1978. 1.

Milliyet. (1978). "Sivas'ta 1000'den Fazla İşyeri ve Bina Tahrip Edildi, 5 Ölü 92 Yaralı". 4 Eylül 1978. 1

Milliyet. (1978). "TBMM 13 İlde Sıkıyönetim İlanını Onayladı". 12 Aralık 1978. 1.

Milliyet. (1980). "5-12 Eylül: 99 Ölü, 12-19 Eylül: 3 Ölü"". 20 Eylül 1980. 1

Milliyet. (1980). "Demirel:"AP-CHP Hükümeti Anarşiyi Önlemez"". 24 Temmuz 1980. 1

Milliyet. (1980). "Fiyatlar Serbest ve Zamlar Geldi". 26 Ocak 1980. 1.

Milliyet. (1980). "Gübreye %500-800 Zam Yapıldı". 28 Ocak 1980. 1.

Milliyet. (1980). "Zamlar Sürüyor, Kredi Geliyor". 27 Ocak 1980. 1.

Milliyet. (1987). 3 Yıl Kemer Sık. 03.12.1987. 1.

Milliyet. (1987). Hükümetin Zam Geliri 3 Trilyon.03.12.1987. 1.

Milliyet. (1987). Kasımda Erken Seçim. 07.09.1987. 1.

Milliyet. (1991). Ufukta Koalisyon Var DYP Aldı. 21 Ekim 1991.1

Milliyet. Hükümet Güvenoyu aldı. 25 Aralık 1983. 1.

Milliyet. Köprü Bizim Oldu. 4 Aralık 1984. 1.

Milliyet.(1955). "Hürriyet Partisinin Kurulduğu Açıklandı.". 20 Kasım 1955. 1.

Milliyet.(1971). Ankarada 18 Nurcu Yakalandı. 3 Mayıs 1971. 1.

Milliyet.(1971).Anayasa Değişmezse Toprak Reformu Olmaz. 10 Haziran 1971. 1.

Milliyet.(1974). Halkın %83'ü Erken Seçim İstiyor. 18 Aralık 1974. 1.

Milliyet.(1975).Demirel: "Polis Olaylarda Tarafsızdır". 26 Nisan 1975. 1

Milliyet.(1975).Ecevit: "Olayın Sorumluları Hükümettedir" 26 Nisan 1975. 1

Milliyet.(1975).Savcı: "Tokat Olaylarını MHP, MSP ve Ülkü Ocakları Düzenledi" 30 Nisan 1975. 1.

Milliyet.(1977). Ecevit Görev Aldı, Temaslara Başladı" 15 Haziran 1977. 1.

Özalp, Ahmet (2008). Diyalektik Düzlemde Refah Devleti İle Yeni Sağ İlişkisi. Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi.23. 106-119.

Pirtini, Serdar (2003). Seçim Kampanyalarında Siyasal Pazarlama Yaklaşımı Açısından İlişki Pazarlaması Boyutu ve Bütünleşik Pazarlama İletişimi, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi. 18(1). 327-338.

Resmi Gazete (1950). Basın Kanunu. 24.07.1950. Sayı: 7564. Kanun Kabul Tarihi: 15.07. 1950. Kanun No: 5680

Resmi Gazete (1971). Bakanlar Kurulu. 27 Mart 1971. Sayı: 13791.

Resmi Gazete (1981). Siyasi Partilerin Feshine Dair Kanun. 16 Ekim 1981. Sayı: 17486. Mükerrer. Kanun No: 2533. Kanun Kabul Tarihi: 16 Ekim 1981.

Resmi Gazete .(1950). Bakanlar Kurulu Listesi. 23.05.1950. Sayı: 7513.

Resmi Gazete. (1950). Basın Kanunu. 24 Temmuz 1950. Sayı: 7564. Kanun Kabul Tarihi: 15. 07. 1950. Kanun No: 5680.

Resmi Gazete. (1952). Basın Meslekinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkında Kanun. 20.06.1952. Sayı: 8140.
Resmi Gazete. (1953). Bina Yapımını Teşvik ve İzinsiz Yapılan Binalar Hakkında Kanun. 29.07.1953. Sayı:8470. Kanun Kabul Tarihi: 24.07.1953. Kanun No: 6188.

Resmi Gazete. (1954). Bakanlar Kurulu Listesi. 18.05.1954 Sayı: 8710.

Resmi Gazete. (1954). Kırşehir Vilâyetinin Kaldırılmasına ve Nevşehir Kazasında (Nevşehir) adiyle Yeniden Bir Vilâyet Kurulmasına Dair Kanun. 07.07.1954. Sayı: 8748. Kanun Kabul Tarihi: 30.06.1954. Kanun No: 6429.

Resmi Gazete. (1954). Neşir yoliyle veya radyo ile işlenecek bazı cürümler hakkında Kanun. 17 Mart 1954 Sayı: 8660 Kanun Tarihi: 09.03. 1954. Kanun No: 6334

Resmi Gazete. (1956). Toplantılar ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkında Kanun. 30.06.1956. Sayı: 9346 Kanun Kabul Tarihi: 27.06.1956. Kanun No: 6761.

Resmi Gazete. (1957). Bakanlar Kurulu Listesi. 25.11.1957. Sayı: 9766.

Resmi Gazete. (1957). Milletvekilleri Seçimi Kanununun 35 ve 109 uncu maddelerinin tadiline ve bu kanuna muvakkat bir madde ilâvesine dair Kanun. 13.09.1957. Sayı: 9705. Kanun Kabul Tarihi: 11.09.1957. Kanun No: 7053.

Resmi Gazete. (1957). Reklam ve İlanların gazete ve dergilerdeki neşrine ilişkin kararname. 27.11.1957. Kanun Kabul Tarihi: 23.11.1957 Karar Sayısı: 9714.

Resmi Gazete. (1958). Türkiye Büyük Millet Meclisi Dahilî Nizamnamesinin bazı maddelerinin tadiline dair Nizamname. 06.01.1958. Sayı:9800. Nizamname Kabul Tarihi: 28.12.1957

Resmi Gazete. (1960). 1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkında Geçici Kanun. 14 Haziran 1960 Sayı: 10525. Kanun Kabul Tarihi: 12.06.1960. Kanun No: 1.

Resmi Gazete. (1960). Milli Birlik Komitesi (27) Numaralı Tebliği. 30.05.1960 Sayı: 10515.

Resmi Gazete. (1960). Millî Birlik Komitesi Karar ı Yüksek Adalet Divanı Başkan, Üye, Yedek Üye ve Başsavcı ile Başsavcı Yardımcılarının seçimi hakkında. 7 Ekim 1960. Sayı: 10623. Karar No:16.

Resmi Gazete. (1960). Millî Birlik Komitesi Kararı, Yüksek Soruşturma Kurulu Başkan ve üyelerinin seçimi hakkında. 1 Temmuz 1960. Sayı: 10540. Kabul Tarihi: 30.06.1960. Karar No: 1.

Resmi Gazete. (1960). Milli Birlik Komitesi Umumi Heyeti Kararları, Sakıt ve sabık Cumhurbaşkanının Yüksek Adalet Divanında muhakeme edilmesine dair. 13 Temmuz 1960. Sayı: 10550. Kabul Tarihi: 7.7.1960. Karar No: 2.

Resmi Gazete. (1960). Türkiye Büyük Millet Meclisi Tahkikat Encümenlerinin vazife ve salâhiyetleri hakkında Kanun. 28.04.1960. Sayı:10491. Kanun Kabul Tarihi: 27.04.1960. Kanun No: 7468.

Resmi Gazete. (1961). Bakanlar Kurulu Listesi. 21 Kasım 1961. Sayı: 10968.

Resmi Gazete. (1961). T. C. Millî Birlik Komitesi Kararı Yüksek Adalet Divanınca verilen ölüm Cezalan hakkında Millî Birlik Komitesi Kararı. 16 Eylül 1961. Sayı: 10908. Karar Tarihi: 15.09.1961. Karar No: 75.

Resmi Gazete. (1965). Bakanlar Kurulu Listesi. 28 Ekim 1965. Sayı: 12138.

Resmi Gazete. (1965).Bakanlar Kurulu Listesi. 22 Şubat 1965. Sayı: 11935.

Resmi Gazete. (1967). Türk Fransız Malî Protokolü. 14 Nisan 1967. Sayı: 12578.

Resmi Gazete. (1967). Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Belçika Kıratlığı Hükü meti arasında, Belçika Hükümeti tarafından Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine Malî Bir Yardım Yapılmasına Mütedair Anlaşma. 8 Nisan 1967. Sayı: 12568.

Resmi Gazete. (1967). Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Federal Avusturya Hükümeti arasında 1966 yılı Malî Yardımına mütedair anlaşma. 27 Mart 1967. Sayı: 12557.

Resmi Gazete. (1967). Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Norveç Krallık Hükümeti Arasında Kalkınma Kredisi Anlaşması. 7 Nisan 1967. Sayı: 12567.

Resmi Gazete. (1969). Bakanlar Kurulu Listesi. 4 Kasım 1969. Sayı: 13342.

Resmi Gazete. (1970). Bakanlar Kurulu Listesi. 7 Mart 1970. Sayı: 13439.

Resmi Gazete. (1971). Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının bazı maddelerinin değiştirilmesi ve geçici maddeler eklenmesi hakkında Anayasa Değişikliği. 22 Eylül 1971. Sayı: 13964. Kanun Kabul Tarihi: 20 Eylül 1971. Kanun No: 1488.

Resmi Gazete. (1971).Bakanlar Kurulu. 12 Aralık 1971. Sayı: 14040.

Resmi Gazete. (1972).Bakanlar Kurulu. 23 Mayıs 1972. Sayı: 14194.

Resmi Gazete. (1973). Bakanlar Kurulu. 16 Nisan 1973. Sayı: 14509.

Resmi Gazete. (1974). Bakanlar Kurulu Listesi. 18 Kasım 1974 Sayı: 15066.

Resmi Gazete. (1974). Bakanlar Kurulu Listesi. 26 Ocak 1974. Sayı: 14780. Mükerrer.

Resmi Gazete. (1975). Bakanlar Kurulu. 1 Nisan 1975. Sayı: 15195.

Resmi Gazete. (1977).Bakanlar Kurulu. 21 Temmuz 1977. Sayı: 16003. Mükerrer.

Resmi Gazete. (1977).Bakanlar Kurulu. 22 Haziran 1977. Sayı: 15974.

Resmi Gazete. (1978).Bakanlar Kurulu. 6 Ocak 1978. Sayı: 16161.

Resmi Gazete. (1979).Bakanlar Kurulu. 13 Kasım 1979. Sayı: 16808.

Resmi Gazete. (1980).Bakanlar Kurulu. 22 Eylül 1980. Sayı: 17113.

Resmi Gazete. (1982). 7 Kasım 1982 Tarihinde Halkoyu ile Kabul Edilen Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. Kanun. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. 9 Kasım 1982. Mükerrer. Sayı: 17863. Kanun No: 2709. Kanun Kabul Tarihi: 7 Kasım 1982.

Resmi Gazete. (1983). Bakanlar Kurulu Listesi. 13 Aralık 1983. Sayı: 18250 Mükerrer.

Resmi Gazete. (1984). Katma Değer Vergisi Kanunu. 1 Kasım 1984. Kanun Kabul Tarihi: 25.10.1984. Kanun No: 3065.

Resmi Gazete. (1986). Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu. 14 Haziran 1986. Kanun Kabul Tarihi:29.05.1986. Kanun No: 3294.

Resmi Gazete. (1987). Bakanlar Kurulu Listesi. 21 Aralık 1987. Sayı: 19671. Mükerrer.

Resmi Gazete. (2002). Bakanlar Kurulu Listesi. 19 Kasım 2002. Sayı: 24941.

Resmi Gazete. (2003). Bakanlar Kurulu Listesi. 14 Mart 2003. Sayı: 25048. Mükerrer.

Resmi Gazete. (2007). Bakanlar Kurulu Listesi. 29 Ağustos 2007. Sayı: 26628. Mükerrer.

Resmi Gazete. (2011). Bakanlar Kurulu Listesi. 6 Temmuz 2011. Sayı: 27986. Mükerrer.

Resmi Gazete. (2015). Bakanlar Kurulu Listesi. 24 Kasım 2015. Sayı: 29542. Mükerrer.

Resmi Gazete. (2015). Bakanlar Kurulu Listesi. 28 Ağustos 2015. Sayı: 29459. 4. Mükerrer.

Resmi Gazete. (8 Haziran 1956). Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkındaki 6334 Sayılı Kanunun adı ile Bazı Maddelerinin Tadiline ve Bir Madde İlavesine Dair Kanun. 08.06.1956. Sayı:9327. Kanun Kabul Tarihi: 07.06.1956. Kanun No: 6732.

Resmi Gazete.(1954). Neşir yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun. 17.03.1954. Sayı:8660. Kanun Kabul Tarihi: 09.03.1954. Kanun No: 6334.

Resmi Gazete.(2014). Bakanlar Kurulu Listesi. 29 Ağustos 2014. Sayı: 29103.

Sabah. (2002). Anadolu İhtilali. 4 Kasım 2002: 1

Suveren, Yaşar (2013). Türkiye'de Sağ-Muhafazakâr Siyasetçilerin Siyasal Toplumsallaşmalarını ve Kimlik Aidiyetlerini Belirleyen Faktörler Üzerine. Akademik İncelemeler Dergisi, 8(3). 19-58.

TBMM Tutanak Dergisi. (1931). Matbuat Kanunu Görüşmeleri. 25.07.1931. Fevkalade İçtima. Otuz Beşinci Birleşim. Dördüncü Devre. Cilt: 3.

TBMM Tutanak Dergisi.(1954). Neşir yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun Görüşmeleri. 07.03.1954. Altmışıncı Birleşim. Devre:4, İçtima:4. Cilt:29.

Tekeli, İlhan (1983). Siyasal Düşünce Akımları/ Türkiye'de Halkçılık. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul: İletişim Yayınları. Cilt:7. 1929-1935.

Temizel, Handan (2008). Kamuoyu Kuramları ve Kamuoyu Oluşumunda Kitle İletişim Araçları. Selçuk Üniversitesi. Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi. 8 (15). 126-146.

Tunçay, Mete (1983). Siyasal Hayat/ Siyasal Gelişmenin Evreleri. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul: İletişim Yayınları. Cilt: 7. 1964-1990.

Tutanak Dergisi. (1954). Kırşehir Vilâyetinin Kaldırılmasına ve Nevşehir Kazasında (Nevşehir) adiyle Yeniden Bir Vilâyet Kurulmasına Dair Kanun Görüşmeleri. 30.06.1954. On beşinci Birleşim, Devre: 10, İçtima: F. Cilt:1.

Tutanak Dergisi.(1950). Meclis Açılış Görüşmeleri. 01.11.1950. Birinci Birleşim, Dönem: 4, İçtima: 1, Cilt 2.

Vakit.(1950). "D.P. Mühim Bir Davayı Halletti: Ezan Arapça Okunacak". 14 Haziran 1950. 1.

Vatan 6 Ekim 1957. Fuat Köprülü. 1945'den 1957'ye Ne idi? Ne oldu?. 3.

Vatan. (1946). "Seçimin Kati Neticesi: C.H.P, 396- D.P 62- Müstakil 7. 25 Temmuz 1946. 1.

Vatan. (1955). "İstanbul ve İzmir'de Dün Gece Örfi İdare İlan Edildi". 7 Eylül 1955. 1.

Vatan. (1957). "Başvekil İnönü için Konuştu". 14 Ekim 1957. 1.

Vatan. (1957). "Bayar, <Otuz Yıl Sonra Küçük Bir Amerika Olacağız> dedi". 21 Ekim 1957. 1.

Vatan. (1957). "Bayar, Menderes Muhalefete Çattı". 13 Ekim 1957. 1.

Vatan. (1957). "Beyoğlu'nda Baz Oy Torbaları Kaçırıldı" dedi". 28 Ekim 1957. 1.

Vatan. (1957). "DP'den İstifalar Çoğalıyor". 10 Ekim 1957. 1.

Vatan. (1957). "İnönü, "Seçimleri Manen Kazandık" dedi". 31 Ekim 1957. 1.

3. Elektronik Kaynaklar

Açık Oturum. (1983). https://www.youtube.com/watch?v=RulfOEmftwU. /Erişim Tarihi: 28.11.2017.

Adalet Partisi Ana Nizamnamesi (Tüzük). (1961). TBMM Kütüphanesi. https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/2502/198104686.pdf?sequence=1&isAllowed=y. /Erişim Tarihi: 21. 12. 2017.

Adalet Partisi Programı. (1961). Ankara: Orijinal Matbaa. TBMM Kütüphanesi. https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/626/198104723.pdf?sequence=1&isAllowed=y. /Erişim Tarihi: 21.01. 2018.

Akandere, Osman (2003). Bir Demokrasi Beyannamesi Olarak "Dörtlü Takrir'in" Amacı ve Mahiyeti, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (9), 5-28. Dergisosyalbil.selcuk.edu.tr/susbed/article/download/783/735./Erişim Tarihi: 14.10.2017.

AKP parti programı, http://m.akparti.org.tr/site/akparti/parti-programi#bolum_ /Erişim Tarihi: 21.10.2017.

Arslan, Rengin (2015). Sivas 1993: Madımak Otel'inde ne oldu ?, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/07/150702_sivas_1993. /Erişim Tarihi. 19.11.2017.

Bebek Davası (Esas No: 1960/8). (1960). Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları. TBMM Kütüphanesi. 31 Ekim 1960. https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/2666. /Erişim Tarihi: 11.01.2018.

Birand,.Ali Mehmet (1998). 12 Eylül. Bir Tv. https://www.youtube.com/watch?v=8uk6iOJ6phk&index=1&list=PL19EshdPt3R9IFMsOsYL4xsES3q67r7qd. /Erişim Tarihi: 18.10.2017.

Cumhuriyet. (2015). Reyhanlı saldırısı için vahim iddialar. 11 Mayıs 2015. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/274009/Reyhanli_saldirisi_icin_vahim_iddialar.html.

Çiftlikçi, Ahmet (1996). Siyaset Pazarlaması ve Siyasi Partilerin Malatya'daki Uygulamaları. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya, http://openaccess.inonu.edu.tr:8080/xmlui/handle/11616/1770, /Erişim:28.06.2017.

Demokrat Parti Programı (1946). TBMM Kütüphanesi, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULU

NAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/200805461%20DEMOKRAT%20PARTI%20PROGRAMI%201946/200805461%20DEMOKRAT%20PARTI%20PROGRAMI%201946.pdf. /Erişim Tarihi: 13.02.2017.

Dündar, Can (2002). Medyada Görünmek Seçim Kazandırır Mı ?. Milliyet (13.10.2002). http://www.milliyet.com.tr/medyada-gorunmek-secim-kazandirir-mi-/can-dundar/guncel/yazardetayarsiv/13.10.2002/62303/default.htm. /Erişim Tarihi 18.10.2016.

Hürriyet. (2015). Ahmet Davutoğlu genel başkan seçildi. 27 Ağustos 2015. http://www.hurriyet.com.tr/gundem/ahmet-davutoglu-genel-baskan-secildi-27088866.

I. Demirel Hükümeti Programı. (1965). https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP30.htm. /Erişim Tarihi: 07.01.2017.

Kaid, Lee Lynda (2004). Political Advertising, [Elektronik Sürüm]. Şu kitapta: Ed. Lynda Lee Kaid, Handbook of Political Communication Research, London: Lawrence Erlbaum Associates, 155-203. http://www.academia.edu/1573163/Handbook_of_Political_Communication_Research./Erişim Tarihi: 13.12.2017.

Köpek Davası (Esas No:2). (1960). Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları. TBMM Kütüphanesi. 14 Ekim 1960. https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/2660/197302820.pdf?sequence=1&isAllowed=y. /Erişim Tarihi: 11.01.2018.

Kutlu Petek (2002). Reklamcıların Seçim Yarışı. Hürriyet. 30 Ekim 2002 http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/reklamcilarin-secim-yarisi-106483. /Erişim Tarihi: 29. 12. 2017.

Özkarabekir, Cengiz (2008). Türkiye'nin 68'i. Habertürk. https://www.youtube.com/watch?v=31FJontYbUM. /Erişim Tarihi: 21.02.2018.

Pulur, Hasan (2009). 1957 seçimini hatırlarsanız..., Milliyet, 03.04.2009. http://www.milliyet.com.tr/-----secimini-hatirlarsaniz---/hasan pulur/yasam/magazinyazardetay/03.04.2009/1078862/default.htm. /Erişim Tarihi: 13.12.2017.

Sözcü. (2014). 14 Aralık Tahşiyeciler Operasyonu'nun tüm detayları. 14 Aralık 2014. https://www.sozcu.com.tr/2014/gundem/14-aralik-tahsiyeciler-operasyonunun-tum-detaylari-678212/.

Sümer Ilgaz Selay ve Zeliha Eser (2006). Pazarlama Karması Elemanlarının Evrimi. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 8(1). 165-186. http://www.iibfdergisi.gazi.edu.tr/index.php/iibfdergisi/article/view/203/193./Erişim Tarihi: 17.08.2017.

TBMM Genel Kurul Tutanağı. (1999). 21.Dönem 1.Yasama Yılı, 42. Birleşim, 30 Temmuz.https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_b_sd.birlesim_baslangic_yazici?P4=1298&P5=B&page1=35&page2=35. /Erişim Tarihi: 09.01.2017.

TBMM Kütüphanesi (1983). https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/198604150%20ANAVATAN%20PARTISI%20PROGRAMI%20%20ANAVATAN%20PARTISI%206%20KASIM%201983%20SECIM%20BEYANNAMESI%20HUKUMET%20PROGRAMI/198604150.pdf. /Erişim Tarihi: 14.10.2017.

TBMM Kütüphanesi (1987). https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/664/198801695.pdf?sequence=1&isAllowed=y. /Erişim Tarihi: 08.09.2017.

TBMM Kütüphanesi (Demokrat Parti Programı, 1946). https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/200805461%20DEMOKRAT%20PARTI%20PROGRAMI%201946/20080 5461%20DEMOKRAT%20PARTI%20PROGRAMI%201946.pdf. /Erişim Tarihi: 10.12.2017.

4. Radyo ve Televizyon Programları

Birand, Ali Mehmet; Can Dündar, Bülent Çaplı (1991). Demirkırat Bir Demokrasinin Doğuşu (Belgesel). İstanbul: TRT-Milliyet Ortak Yapımı.

EKLER

EK-I

Dörtlü Takrir Metni

CHP Meclis Grubu Başkanlığına 7 Haziran 1945 Daha kuruluşundan beri, Türkiye Cumhuriyeti'nin ve CHP'nin en esaslı umdesini teşkil eden demokrasi prensiplerine tamamıyla tatbiki sayesinde refah ve saadete kavuşacağı kanaatine bağlanmış olan vatandaşların bütün memlekette ve bilhassa partimiz mensupları arasında en büyük ekseriyeti teşkil ettikleri şüphesizdir. İşte bu kanaatledir ki milletçe özlenen bu amacın gerçekleştirilmesi için lüzumlu gördüğümüz tedbirleri partimizin meclis grubuna arz ve teklif etmeyi borç bildik. Atatürk'ün ölmez adına bağlı olan mukaddes kurtuluş savaşımızdan doğan Türkiye Cumhuriyeti ilk Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile dünyanın belki en demokratik anayasasını meydana getirmiş ve bu sayede gerek ferdi hürriyetleri,gerek milli murakabeyi en geniş surette dağlamak imkanlarını vermiştir. Memleketi Ortaçağdan kalma bir takım zararlı müesseselerden koruyabilmek ve irticaı kırmak maksadıyla 1925'ten sonraki yıllarda siyasi hürriyetlerin bazı takyitlere uğratıldığını biliyoruz. Lâkin Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Teşkilatı Esasiye Kanununun, demokratik ruhuna daima sadık kalmış ve cumhuriyetin kurucusu Büyük Atatürk bunu tamamıyla demokratik bir şekle ulaştırmak idealinden ölünceye kadar ayrılmamıştır. Burada izaha lüzum görmediğimiz türlü sebeplerden dolayı muvaffakiyetsizlikle neticelenen Serbest Fırka tecrübesi bu maksatla yapılmış bir harekettir.

Bu talihsiz tecrübenin uyandırdığı tepkiler neticesinde siyasi hürriyetlerin yeni bir takım tahditlere uğratıldığı inkâr edilemez. Bununla beraber cumhuriyet idaresinin her şeye rağmen demokratik tekâmül yolunda ilerlediğini gösteren teşebbüslerde vardır. Büyük Millet Meclisi seçimlerinde, müstakil mebuslara gittikçe daha artacak nispette yer ayrılması tecrübesini buna bir delil olarak zikredebiliriz. İkinci Dünya Savaşı'nın belirmeye başlaması ve harp tehlikesinin memleketimizi daimi bir tehdit altında bulundurması pek tabii olarak siyasi hürriyetleri bir kat daha tahdide sebep olmuş ve bu suretle Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun demokratik ruhundan biraz daha uzaklaşılmıştı. Gerçi CHP içinde ayrıca bir müstakil grup teşkili millî murakabede tek parti usulünden doğan zararların karşılanması yolunda bir tecrübe olmakla

beraber kuruluşundaki gayri tabiilik dolayısıyla bundan da müspet bir netice alınmadığını görüyoruz.

Bütün dünyada, hürriyet ve demokrasi cereyanlarının tam bir zafer kazandığı demokratik hürriyetlere riayet prensibinin milletlerarası teminata bağlanmak üzere bulunduğu şu günlerde, memleketimizde de Cumhurbaşkanından en küçü- güne kadar bütün milletin aynı demokratik ülküleri taşıdığından şüphe edilemez. Uzun asırlardan beri müstakil bir devlet olarak yaşayan Türkiye'de hatta okuyup yazma bilmeyen vatandaşların bile siyasi hürriyetlerini şuurla kullanacak bir seviyede bulundukları inkâr kabul edilmez bir hakikattir. Okuyup yazma bilmeyen köylüler arasında bile dünyanın en değerli idare ve siyaset adamlarını yetiştirmiş olan milletimizin bilhassa cumhuriyet idaresinin kuruluşundan beri yapılan hamleler neticesinde bundan 20 yıl evveline nispetle çok yüksek bir seviyeye erişmiş bulunduğu övünülecek bir gerçektir. İşte bir taraftan iç hayatımızdaki bu mesut tekâmülün yarattığı siyasî olgunluk,diğer taraftan bugünkü medeniyet dünyasının umumî şartları daha ilk Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzda hakim olan demokratik ruhu, bugünkü siyasî hayat ve teşkilatımızda kuvvetle tecelli ettirmek zamanı geldiği kanaatine bizi sevk etmiş bulunuyor. Bunun bir an evvel gerçekleşmesi yönündeki düşüncelerimizi şöyle hülasa ediyoruz:

1) Milli hakimiyetin en tabiî neticesi ve aynı zamanda dayanağı olan Meclis murakabesinin anayasamızın yalnız şekline değil,ruhuna da tamamıyla uygun olarak tecellisini sağlayacak tedbirlerin alınması.

2.) Yurttaşların siyasî hak ve hürriyetlerini daha ilk Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzun gerektirdiği genişlikte kullanabilmeleri imkanlarının sağlanması.

3) Bütün parti çalışmalarının yukarıdaki esaslara tamamıyla uygun bir şekilde yeniden tanzimi.

Muhterem milletvekilleri arkadaşlarımızın, yüksek tasviplerine sunduğumuz bu teklifimizle, daha ilk kuruluşundan beri millî hakimiyet gayesine erişmeyi,onu gerçekleştirmeyi hedef tutan CHP'nin ve bütün Türk Milletinin yüksek arzularına tercüman olduğumuza,Atatürk'ün idealine sadık kaldığımıza inanmış bulunuyoruz. Cumhurbaşkanımızın 19 Mayıs 1945 tarihli nutuklarında: "Siyaset ve fikir hayatımızda demokrasi prensiplerinin daha geniş ölçüde hüküm süreceği hakkındaki

fikirleri",bu teklifimizin vakitsiz ve yersiz olmadığı hakkındaki inancımızı büsbütün kuvvetlendirmiştir. Milletimizin bütün kuvvet ve iradesini temsil eden Büyük Millet Meclisi Parti Grubu arkadaşlarımızın Türkiye Cumhuriyeti'ne ve Türk Milletine dünya demokrasileri arasında şerefli bir mevkii sağlayacak olan bu teklifi,kendi öz düşüncelerinin bir ifadesi gibi telakki edeceklerinden asla şüphe etmediğimizi bir defa daha tekrar eder ve takririmizin açık oturumda müzakeresini saygılarımızla rica ederiz.

İzmir İçel Kars Aydın

Celâl Bayar Refik Koraltan Fuad Köprülü Adnan Menderes. (Akandere, 2003: 24).

EK-2

1950. 19. Hükümet Bakanlar Kurulu Listesi

Başbakan	Adnan Menderes	Aydın
Adalet Bakanı	Halil Özyörük	İzmir
Milli Savunma Bakanı	Refik Şevket İnce	Manisa
İçişleri Bakanı	Rüknettin Nasuhioğlu	Edirne
Dışişleri Bakanı	Dr. Pr. Fuat Köprülü	İstanbul
Maliye Bakanı	Halil Ayan	Bursa
Milli Eğitim Bakanı	Avni Başman	İzmir
Bayındırlık Bakanı	Korgeneral Fahri Belen	Bolu
Ekonomi ve Ticaret Bakanı	Zühtü Velibeşe	İzmir
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Dr. Pr. Nihat R. Belger	İstanbul
Gümrük ve Tekel Bakanı	Nuri Özsan	Muğla
Tarım Bakanı	Nihat Eğriboz	Çanakkale
Ulaştırma Bakanı	Tevfik İleri	Samsun
Çalışma Bakanı	Hasan Polatkan	Eskişehir
İşletmeler Bakanı	Pr. Muhlis Ete	Ankara

Resmi Gazete, 23 Mayıs 1950

EK-3

1954. 20. Hükümet Bakanlar Kurulu Listesi

Başbakan	Adnan Menderes	İstanbul
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Fatin Rüştü Zorlu	Çanakkale
Devlet Bakanı	Mükerrem Sarol	İstanbul
Devlet Bakanı	Osman Kapani	İzmir
Adalet Bakanı	Osman Şevket Çiçekdağ	Ankara
Milli Savunma Bakanı	Ethem Menderes	Aydın
İçişleri Bakanı	Namık Gedik	Aydın
Dışişleri Bakanı	Fuat Köprülü	İstanbul
Maliye Bakanı	Hasan Polatkan	Eskişehir
Milli Eğitim Bakanı	Celal Yardımcı	Ağrı
Bayındırlık Bakanı	Kemal Zeytinoğlu	Eskişehir
Ekonomi ve Ticaret Bakanı	Sıtkı Yırcalı	Balıkesir
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Dr. Behçet Uz	İzmir
Gümrük ve Tekel Bakanı	Emin Kalafat	Çanakkale
Ziraat Bakanı	Nedim Ökmen	Maraş
Ulaştırma Bakanı	Muammer Çavuşoğlu	İzmir
Çalışma Bakanı	Hayrettin Erkmen	Giresun
İşletmeler Bakanı	: Fethi Çelikbaş	Burdur

Resmi Gazete, 18 Mayıs 1954

EK-4

1957. 21. Hükümet Bakanlar Kurulu Listesi

Başbakan	Adnan Menderes	İstanbul
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Tevfik İleri	Samsun
Devlet Bakanı	Emin Kalafat	Çanakkale
Devlet Bakanı	Muzaffer Kurbanoğlu	Manisa
Adalet Bakanı	Esat Budakoğlu	Balıkesir
Milli Savunma Bakanı	Şemi Ergin	Manisa
İçişleri Bakanı	Namık Gedik	Aydın
Dışişleri Bakanı	Fatin Rüştü Zorlu	Çanakkale
Maliye Bakanı	Hasan Polatkan	Eskişehir
Milli Eğitim Bakanı	Celal Yardımcı	Ağrı
Bayındırlık Bakanı	Ethem Menderes	Aydın
Ticaret Bakanı	Abdullah Aker	İzmir
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Dr. Lütfi Kırdar	İstanbul
Gümrük ve Tekel Bakanı	Hadi Hüsman	İstanbul
Ziraat Bakanı	Nedim Ökmen	Gaziantep
Ulaştırma Bakanı	Fevzi Uçaner	İzmir
Çalışma Bakanı	Hayrettin Erkmen	Giresun
Sanayi Bakanı	Samet Ağaoğlu	Manisa
Basın-Yayın ve Turizm Bakanı	Sıtkı Yırcalı	Balıkesir
İmar Bakanı	Medeni Berk	Niğde

Resmi Gazete, 26 Kasım 1957

EK-5

1960. 24. Hükümet Bakanlar Kurulu Listesi

Başbakan ve Milli Savunma Bakanı	Cemal Gürsel
Devlet Bakanı	Amil Artus
Devlet Bakanı	Şefik İnan
Adliye Bakanı	Abdullah Gözübüyük
İçişleri Bakanı	Tümg. Muharrem İhsan Kızıloğlu
Dışişleri Bakanı	Selim Sarper
Maliye Bakanı	Ekrem Alican
Milli Eğitim Bakanı	Prof. Fehmi Yavuz
Bayındırlık Bakanı	Daniş Koper
Ticaret Bakanı	Cihat İren
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Prof. Nusret Karasu
Gümrük ve Tekel Bakanı	Fethi Aşkın
Ziraat Bakanı	Feridun Üstün
Ulaştırma Bakanı	Tuğg. Sıtkı Ulay
Çalışma Bakanı	Prof. Cahit Talas
Sanayi Bakanı	Muhtar Uluer
Basın-Yayın ve Turizm Bakanı	Zühtü Tarhan
İmar ve İskan Bakanı	Orhan Kubat

Resmi Gazete, 30 Mayıs 1960

EK-6

1961. 26. Hükümet Bakanlar Kurulu Listesi

Başbakan	İsmet İnönü	Malatya Milletvekili
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Akif İyidoğan	Cumhuriyet Senatosu Zonguldak Üyesi
Devlet Bakanı	Turhan Feyzioğlu	Kayseri Milletvekili
Devlet Bakanı	Avni Doğan	Kastamonu Milletvekili
Devlet Bakanı	Necmi Ökten	Çorum Milletvekili
Devlet Bakanı	Nihat Su	Antalya Milletvekili
Adalet Bakanı	Sahir Kurutluoğlu	Cumhuriyet Senatosu Üyesi
Milli Savunma Bakanı	İlhami Sancar	İstanbul Milletvekili
İçişleri Bakanı	Ahmet Topaloğlu	Adana Milletvekili
Dışişleri Bakanı	Selim Sarper	İstanbul Milletvekili
Maliye Bakanı	Şefik İnan	Çanakkale Milletvekili
Milli Eğitim Bakanı	Hilmi İncesulu	Çorum Milletvekili
Bayındırlık Bakanı	Emin Paksüt	Ankara Milletvekili
Ticaret Bakanı	İlhan Gürsan	İzmir Milletvekili
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Suat Seren	Cumhuriyet Senatosu Isparta Üyesi
Gümrük ve Tekel Bakanı	Şevket Pulatoğlu	Cumhuriyet Senatosu Trabzon Üyesi
Tarım Bakanı	Cavit Oral	Adana Milletvekili
Ulaştırma Bakanı	Cahit Akyar	Cumhuriyet Senatosu Denizli Üyesi
Çalışma Bakanı	Bülent Ecevit	Ankara Milletvekili
Sanayi Bakanı	Fethi Çelikbaş	Burdur Milletvekili
Basın-Yayın ve Turizm Bakanı	Kamuran Evliyaoğlu	Samsun Milletvekili
İmar ve İskan Bakanı	Muhittin Güven	İstanbul Milletvekili

Resmi Gazete, 22 Kasım 1961

EK-7

1965. 29. Hükümet Bakanlar Kurulu Listesi

Başbakan	Suad Hayri Ürgüplü	Cumhuriyet Senatosu Kayseri Üyesi
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Süleyman Demirel	TBMM dışından
Devlet Bakanı	Hüseyin Ataman	Ankara Milletvekili
Devlet Bakanı	Mehmet Altınsoy	Niğde Milletvekili
Devlet Bakanı	Şekip İnal	Hatay Milletvekili
Adalet Bakanı	İrfan Baran	Konya Milletvekili
Milli Savunma Bakanı	Hasan Dinçer	Afyon Milletvekili
İçişleri Bakanı	İ. Hakkı Akdoğan	Yozgat Milletvekili
Dışişleri Bakanı	Hasan Işık	Moskova Büyükelçisi
Maliye Bakanı	İhsan Gürsan	İzmir Milletvekili
Milli Eğitim Bakanı	Cihat Bilgehan	Balıkesir Milletvekili
Bayındırlık Bakanı	Orhal Alp	Yüksek Mühendis, TBMM dışından
Ticaret Bakanı	Macit Zeren	Cumhuriyet Senatosu Amasya Üyesi
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Dr. Faruk Sükan	Konya Milletvekili
Gümrük ve Tekel Bakanı	Ahmet Topaloğlu	Adana Milletvekili
Tarım Bakanı	Turhan Kapanlı	Cumhuriyet Senatosu Sakarya Üyesi
Ulaştırma Bakanı	Mithat San	G.Antep Milletvekili
Çalışma Bakanı	İ. Sabri Çağlayangil	Cumhuriyet Senatosu Bursa Üyesi
Sanayi Bakanı	Ali Naili Erdem	İzmir Milletvekili
Enerji ve Tabii	Mehmet Turgut	Afyon Milletvekili

Kaynaklar Bakanı		
Köy İşleri Bakanı[10]	Seyfi Öztürk	Eskişehir Milletvekili
Turizm ve Tanıtma Bakanı	Ömer Zekai Dorman	İstanbul Milletvekili
İmar ve İskan Bakanı	Recai İskenderoğlu	D. Bakır Milletvekili

Resmi Gazete, 22 Şubat 1965

EK-8

1965. 30. Hükümet Bakanlar Kurulu Listesi

Başbakan	Süleyman Demirel	Isparta Milletvekili
Devlet Bakanı	Cihad Bilgehan	Balıkesir Milletvekili
Devlet Bakanı	Refet Sezgin	Çanakkale Milletvekili
Devlet Bakanı	Kamil Ocak	G.Antep Milletvekili
Devlet Bakanı	Ali Fuat Alişan	Samsun Milletvekili
Adalet Bakanı	Hasan Dinçer	Konya Milletvekili
Milli Savunma Bakanı	Ahmet Topaloğlu	Adana Milletvekili
İçişleri Bakanı	Faruk Sükan	Konya Milletvekili
Dışişleri Bakanı	İhsan Sabri Çağlıyangil	Cumhuriyet Senatosu Bursa Üyesi
Maliye Bakanı	İhsan Gürsan	İzmir Milletvekili
Milli Eğitim Bakanı	Orhan Dengiz	Uşak Milletvekili
Bayındırlık Bakanı	Ethem Erdinç	Cumhuriyet Senatosu Kütahya Üyesi
Ticaret Bakanı	Macit Zeren	Cumhuriyet Senatosu Amasya Üyesi
Sağlık ve Sosyal Yardım	Edip Somunoğlu	Cumhuriyet Senatosu

[10] Aralık 1963'te üçüncü koalisyon hükümeti döneminde Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ile Köy İşleri Bakanlığı kurulmuştur. Bu bakanlıkların ilk bakanları sırasıyla Hüdai Oral ve Lebit Yurdoğlu olmuştur.

Bakanı		Erzurum Üyesi
Gümrük ve Tekel Bakanı	İbrahim Tekin	Adana Milletvekili
Tarım Bakanı	Bahri Dağdaş	Konya Milletvekili
Ulaştırma Bakanı	Seyfi Öztürk	Eskişehir Milletvekili
Çalışma Bakanı	Ali Nailli Erdem	İzmir Milletvekili
Sanayi Bakanı	Mehmet Turgut	Bursa Milletvekili
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	İbrahim Deriner	TBMM dışından
Turizm ve Tanıtma Bakanı	Nihat Kürşat	İzmir Milletvekili
İmar ve İskan Bakanı	Haldun Menteşoğlu	Cumhuriyet Senatosu MuğlaÜyesi
Köy İşleri Bakanı	Sabit Osman Avcı	Artvin Milletvekili

Resmi Gazete, 28 Ekim 1965

EK-9

1969. 31. Hükümet Bakanlar Kurulu Listesi

Başbakan	Süleyman Demirel	Isparta Milletvekili
Devlet Bakanı	Refet Sezgin	Çanakkale Milletvekili
Devlet Bakanı	Hüsamettin Atabeyli	Erzincan Milletvekili
Devlet Bakanı	Gürhan Titrek	Cumhuriyet Senatosu Çankırı Üyesi
Devlet Bakanı	Turhan Bilgin	Erzurum Milletvekili
Adalet Bakanı	Yusuf Ziya Önder	Sivas Milletvekili
Milli Savunma Bakanı	Ahmet Topaloğlu	Adana Milletvekili
İçişleri Bakanı	Haldun Menteşeoğlu	Cumhuriyet Senatosu Muğla Üyesi
Dışişleri Bakanı	İhsan Sabri Çağlayangil	Cumhuriyet Senatosu

		Bursa Üyesi
Maliye Bakanı	Mesut Erez	Kütahya Milletvekili
Millî Eğitim Bakanı	Prof. Dr. Orhan Oğuz	Eskişehir Milletvekili
Bayındırlık Bakanı	Turgut Gülez	Cumhuriyet Senatosu Bolu Üyesi
Ticaret Bakanı	Ahmet Dallı	Bursa Milletvekili
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Vedat Âli Özkan	Kayseri Milletvekili
Gümrük ve Tekel Bakanı	Ahmet İhsan Birincioğlu	Trabzon Milletvekili
Tarım Bakanı	İlhami Ertem	Edirne Milletvekili
Ulaştırma Bakanı	Nahit Menteşe	Aydın Milletvekili
Çalışma Bakanı	Seyfi Öztürk	Eskişehir Milletvekili
Sanayi Bakanı	Selâhattin Kılıç	Adana Milletvekili
Enerji ve Tabiî Kaynaklar Bakanı	Sabit Osman Avcı	Artvin Milletvekili
Turizm ve Tanıtma Bakanı	Necmettin Cevheri	Urfa Milletvekili
İmar ve İskân Bakanı	Hayrettin Nakiboğlu	Kayseri Milletvekili
Köy İşleri Bakanı	Turhan Kapanlı	Cumhuriyet Senatosu Ankara Üyesi
Orman Bakanı	Hüseyin Özalp	Samsun Milletvekili
Gençlik ve Spor Bakanı	İsmet Sezgin	Aydın Milletvekili

Resmi Gazete, 4 Kasım 1969

EK-10

1970. 32. Hükümet Bakanlar Kurulu Listesi

Başbakan	Süleyman Demirel	Isparta Milletvekili
Devlet Bakanı	Refet Sezgin	Çanakkale Milletvekili
Devlet Bakanı	Hüsamettin Atabeyli	Erzincan Milletvekili
Devlet Bakanı	Turhan Bilgin	Erzurum Milletvekili

Adalet Bakanı	Yusuf Ziya Önder	Sivas Milletvekili
Milli Savunma Bakanı	Ahmet Topaloğlu	Adana Milletvekili
İçişleri Bakanı	Haldun Menteşeoğlu	Cumhuriyet Senatosu Muğla Üyesi
Dışişleri Bakanı	İhsan Sabri Çağlayangil	Cumhuriyet Senatosu Bursa Üyesi
Maliye Bakanı	Mesut Erez	Kütahya Milletvekili
Millî Eğitim Bakanı	Prof. Dr. Orhan Oğuz	Eskişehir Milletvekili
Bayındırlık Bakanı	Turgut Gülez	Cumhuriyet Senatosu Bolu Üyesi
Ticaret Bakanı	Gürhan Titrek	Cumhuriyet Senatosu Çankırı Üyesi
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Vedat Âli Özkan	Kayseri Milletvekili
Gümrük ve Tekel Bakanı	Ahmet İhsan Birincioğlu	Trabzon Milletvekili
Tarım Bakanı	İlhami Ertem	Edirne Milletvekili
Ulaştırma Bakanı	Nahit Menteşe	Aydın Milletvekili
Çalışma Bakanı	Seyfi Öztürk	Eskişehir Milletvekili
Sanayi Bakanı	Selâhattin Kılıç	Adana Milletvekili
Enerji ve Tabiî Kaynaklar Bakanı	Sabit Osman Avcı	Artvin Milletvekili
Turizm ve Tanıtma Bakanı	Necmettin Cevheri	Urfa Milletvekili
İmar ve İskân Bakanı	Hayrettin Nakiboğlu	Kayseri Milletvekili
Köy İşleri Bakanı	Turhan Kapanlı	Cumhuriyet Senatosu Ankara Üyesi
Orman Bakanı	Hüseyin Özalp	Samsun Milletvekili
Gençlik ve Spor Bakanı	İsmet Sezgin	Aydın Milletvekili

Resmi Gazete, 7 Mart 1970

EK-11

1971. 33. Hükümet Bakanlar Kurulu Listesi

Başbakan	Nihat Erim	Prof. Dr., Bağımsız Kocaeli Milletvekili
Devlet Bakanı (Başbakan Yardımcısı, Siyasi ve İdari İşler)	Sadi Koçaş	CHP Konya Milletvekili
Devlet Bakanı (Başbakan Yardımcısı, Ekonomik İşler)	Atilla Karaosmanoğlu	Dünya Bankası Ekonomi Uzmanı
Devlet Bakanı	Mehmet Özgüneş	Tabii Senatör
Devlet Bakanı	Doğan Kitaplı	AP Samsun Milletvekili
Adalet Bakanı	İsmail Arar	CHP İstanbul Milletvekili
Milli Savunma Bakanı	Ferit Melen	MGP Van Cumhuriyet Senatosu Üyesi
İçişleri Bakanı	Hamdi Ömeroğlu	Danıştay Üyesi, Eski Vali
Dışişleri Bakanı	Osman Olcay	Büyükelçi
Maliye Bakanı	Sait Naci Ergin	Maliye Bakanlığı Eski Müsteşarı ve Kurucu Meclis Üyesi
Millî Eğitim Bakanı	Şinasi Orel	Devlet Planlama Teşkilatı Eski Müsteşarı, Büyükelçi
Bayındırlık Bakanı	Cahit Karakaş	AP Zonguldak Milletvekili
Dış Ekonomik İlişliler Bakanı	Özer Derbil	OYAK Yönetim Kurulu Üyesi
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Türkan Akyol	Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Öğretim Üyesi
Gümrük ve Tekel Bakanı	Haydar Özalp	AP Niğde Milletvekili
Tarım Bakanı	M. Orhan Dikmen	Prof. Dr., İstanbul İktisadi ve

		Ticari Bilimler Özel Yüksek Okul Müdürü
Ulaştırma Bakanı	Haluk Arık	Ulaştırma Bakanlığı Müsteşarı
Çalışma Bakanı	Atila Sav	Ankara Barosu Başkanı
Sanayi ve Ticaret Bakanı	Ayhan Çilingiroğlu	Yüksek Mühendis
Enerji ve Tabiî Kaynaklar Bakanı	İhsan Topaloğlu	CHP Giresun Cumhuriyet Senatosu Üyesi
Turizm ve Tanıtma Bakanı	Erol Yılmaz Akçal	AP Rize Milletvekili
İmar ve İskân Bakanı	Selahattin Babüroğlu	Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu Üyesi
Köy İşleri Bakanı	Cevdet Aykan	Doktor, Tokat Eski Milletvekili
Orman Bakanı	Selahattin İnan	(Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Öğretim Üyesi
Gençlik ve Spor Bakanı	Sezai Ergun	AP Konya Milletvekili

Resmi Gazete, 26 Mart 1971

EK-12

1971. 34. Hükümet Bakanlar Kurulu Listesi

Başbakan	Nihat Erim	Prof. Dr. Eski Başbakan, Cumhuriyet Senatosu Kontenjan Üyesi
Devlet Bakanı	Doğan Kitaplı	Samsun Milletvekili, Devlet Eski Bakanı
Devlet Bakanı	Ali İhsan Göğüş	Gaziantep Milletvekili, Turizm Eski Bakanı
Devlet Bakanı	İlyas Karaöz	Cumhuriyet Senatosu Muğla Üyesi
Devlet Bakanı	Prof. İlhan Öztrak	Siyasal Bilgiler Fakültesi Profesörü

Adalet Bakanı	Prof. Suat Bilge	Siyasal Bilgiler Fakültesi Profesörü, Dışişleri Bakanlığı Başhukuk Müşaviri, Avrupa İnsan Hakları Divanı Üyesi
Milli Savunma Bakanı	Ferit Melen	Cumhuriyet Senatosu Van Üyesi, Milli Savunma Eski Bakanı
İçişleri Bakanı	Ferit Kubat	İçişleri Bakanlığı Müsteşarı
Dışişleri Bakanı	Haluk Bayülken	Büyükelçi, Birleşmiş Milletler nezdinde Başdelege
Maliye Bakanı	Sait Naci Ergin	Cumhuriyet Senatosu Kontenjan Üyesi, Maliye Eski Bakanı
Millî Eğitim Bakanı	İsmail Arar	İstanbul Milletvekili, Adalet Eski Bakanı
Bayındırlık Bakanı	Mukadder Öztekin	Cumhuriyet Senatosu Adana Üyesi, Bayındırlık Eski Bakanı
Ticaret Bakanı	: Naim Talu	Merkez Bankası Başkanı
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Dr. Cevdet Aykan	Köy İşleri Eski Bakanı
Gümrük ve Tekel Bakanı	Haydar Özalp	Niğde Milletvekili, Gümrük ve Tekel Eski Bakanı
Tarım Bakanı	Prof. Orhan Dikmen	Tarım Eski Bakanı
Ulaştırma Bakanı	Rıfkı Danışman	Erzurum Milletvekili
Çalışma Bakanı	Ali Rıza Uzuner	Trabzon Milletvekili
Sanayi ve Teknoloji Bakanı	Mesut Erez	Kütahya Milletvekili, Başbakan Eski Yardımcısı
Enerji ve Tabiî Kaynaklar Bakanı	Nezih Devres	Enerji ve Tabii Kaynaklar Eski Bakanı
Turizm ve Tanıtma Bakanı	Erol Yılmaz	Turizm ve Tanıtma Eski Bakanı
İmar ve İskân Bakanı	Serbülent Bingöl	Yüksek Mühendis, Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası Genel

		Müdür Muavini
Köy İşleri Bakanı	Prof. Necmi Sönmez	Ziraat Fakültesi Dekanı
Orman Bakanı	Prof. Selahattin İnal	Orman Eski Bakanı
Gençlik ve Spor Bakanı	Adnan Karaküçük	Cumhuriyet Senatosu Maraş Üyesi

Resmi Gazete, 12 Aralık 1971

EK-13

1972. 35. Hükümet Bakanlar Kurulu Listesi

Başbakan	Ferit Melen	Cumhuriyet Senatosu Van Üyesi, Milli Savunma Eski Bakanı
Devlet Bakanı	Doğan Kitaplı	Samsun Milletvekili, Devlet Eski Bakanı
Devlet Bakanı	İsmail Arar	İstanbul Milletvekili Milli Eğitim Eski Bakanı
Devlet Bakanı	Zeyyat Baykara	Başbakanlık Müsteşarı
Devlet Bakanı	Prof. İlhan Öztrak	Devlet Eski Bakanı
Adalet Bakanı	Fehmi Apaslan	Cumhuriyet Senatosu Artvin Üyesi
Milli Savunma Bakanı	Mehmet İzmen	Cumhuriyet Senatosu Kontenjan Üyesi
İçişleri Bakanı	Ferit Kubat	İçişleri Eski Bakanı
Dışişleri Bakanı	Haluk Bayülken	Dışişleri Eski Bakanı
Maliye Bakanı	Ziya Müezzinoğlu	Avrupa Ekonomik Topluluğu nezdinde Türkiye Dimi Temsilcisi, Büyükelçi
Millî Eğitim Bakanı	Prof. Sabahattin Özbek	Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Profesörü
Bayındırlık Bakanı	Mukadder Öztekin	Cumhuriyet Senatosu Adana

		Üyesi, Bayındırlık Eski Bakanı
Ticaret Bakanı	Naim Talu	Ticaret Eski Bakanı
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Dr. Kemal Demir	Bolu Milletvekili
Gümrük ve Tekel Bakanı	Haydar Özalp	Niğde Milletvekili, Gümrük ve Tekel Eski Bakanı
Tarım Bakanı	İlyas Karaöz	Cumhuriyet Senatosu Muğla Üyesi, Devlet Eski Bakanı
Ulaştırma Bakanı	Rıfkı Danışman	Erzurum Milletvekili, Ulaştırma Eski Bakanı
Çalışma Bakanı	Ali Rıza Uzuner	Trabzon Milletvekili, Çalışma Eski Bakanı
Sanayi ve Teknoloji Bakanı	Mesut Erez	Kütahya Milletvekili, Sanayi ve Teknoloji Eski Bakanı
Enerji ve Tabiî Kaynaklar Bakanı	Nuri Kodamanoğlu	Niğde Milletvekili
Turizm ve Tanıtma Bakanı	Erol Yılmaz Akçal	Rize Milletvekili, Turizm ve Tanıtma Eski Bakanı
İmar ve İskân Bakanı	Turgut Toker	Ankara Milletvekili
Köy İşleri Bakanı	Prof. Necmi Sönmez	Köy İşleri Eski Bakanı
Orman Bakanı	Prof. Selahattin İnal	Orman Eski Bakanı
Gençlik ve Spor Bakanı	Adnan Karaküçük	Cumhuriyet Senatosu Maraş Üyesi, Gençlik ve Spor Eski Bakanı

Resmi Gazete, 23 Mayıs 1972

EK-14

1973. 36. Hükümet Bakanlar Kurulu Listesi

Başbakan	Naim Talu	Cumhuriyet Senatosu Kontenjan Üyesi, Ticaret Eski Bakanı)
Devlet Bakanı ve	Nizamettin Erkmen	Giresun Milletvekili

Başbakan Yardımcısı		
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Kemal Satır	Adana Milletvekili, Devlet Eski Bakanı, Başbakan Yardımcısı
Devlet Bakanı	İ. Hakkı Tekinel	İstanbul Milletvekili
Devlet Bakanı	Prof. İlhan Öztrak	Devlet Eski Bakanı
Adalet Bakanı	Hayri Mumcuoğlu	Cumhuriyet Senatosu Tekirdağ Üyesi, Devlet Eski Bakanı
Milli Savunma Bakanı	İlhamı Sancar	İstanbul Milletvekili, Milli Savunma Eski Bakanı
İçişleri Bakanı	Mukadder Öztekin	Cumhuriyet Senatosu Adana Üyesi, Bayındırlık Eski Bakanı
Dışişleri Bakanı	Ü. Haluk Bayülken	Dışişleri Eski Bakanı
Maliye Bakanı	Sadık Tekin Müftüoğlu	Zonguldak Milletvekili, Devlet Eski Bakanı
Millî Eğitim Bakanı	Orhan Dengiz	Uşak Milletvekili, Milli Eğitim Eski Bakanı
Bayındırlık Bakanı	Nurettin Ok	Çankırı Milletvekili
Ticaret Bakanı	Ahmet Türkel	Bursa Milletvekili, Ticaret Eski Bakanı
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Dr. Vefa Tanır	Konya Milletvekili
Gümrük ve Tekel Bakanı	Fethi Çelikbaş	Cumhuriyet Senatosu Kontenjan Üyesi, Sanayi Eski Bakanı
Tarım Bakanı	Ahmet Nusret Tuna	Cumhuriyet Senatosu Kastamonu Üyesi
Ulaştırma Bakanı	Prof. Sebahattin Özbek	Cumhuriyet Senatosu Kontenjan Üyesi, Milli Eğitim Eski Bakanı
Çalışma Bakanı	Ali Naili Erdem	İzmir Milletvekili, Çalışma Eski Bakanı
Sanayi ve Teknoloji Bakanı	Dr. Nuri Bayar	Sakarya Milletvekili
Enerji ve Tabiî	Dr. Kemal Demir	Bolu Milletvekili, Sağlık ve

Kaynaklar Bakanı		Sosyal Yardım Eski Bakanı
Turizm ve Tanıtma Bakanı	Ahmet İhsan Kırımlı	Balıkesir Milletvekili
İmar ve İskân Bakanı	Mehmet Nebil Oktay	Siirt Milletvekili
Köy İşleri Bakanı	Orhan Kürümoğlu	Cumhuriyet Senatosu Bitlis Üyesi
Orman Bakanı	İsa Bingöl	Cumhuriyet Senatosu Muş Üyesi
Gençlik ve Spor Bakanı	Celalettin Coşkun	Cumhuriyet Senatosu Aydın Üyesi

Resmi Gazete, 16 Nisan 1973

EK-15

1974. 37. Hükümet Bakanlar Kurulu Listesi

Başbakan	Bülent Ecevit	Zonguldak Milletvekili, CHP Genel Başkanı, Çalışma Eski Bakanı
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Necmettin Erbakan	Prof. Dr., Konya Milletvekili, MSP Genel Başkanı
Devlet Bakanı	Orhan Eyüboğlu	İstanbul Milletvekili
Devlet Bakanı	İsmail Hakkı Birler	Tokat Milletvekili
Devlet Bakanı	Süleyman Arif Emre	İstanbul Milletvekili
Adalet Bakanı	Şevket Kazan	Kocaeli Milletvekili
Milli Savunma Bakanı	Hasan Işık	Bursa Milletvekili, Dışişleri Eski Bakanı
İçişleri Bakanı	Oğuzhan Asiltürk	Ankara Milletvekili
Dışişleri Bakanı	Turan Güneş	Prof. Dr., Kocaeli Milletvekili
Maliye Bakanı	Deniz Baykal	Doç. Dr., Antalya Milletvekili
Millî Eğitim Bakanı	Mustafa Üstündağ	Konya Milletvekili
Bayındırlık Bakanı	Erol Çevikçe	Adana Milletvekili

Ticaret Bakanı	Fehim Adak	Mardin Milletvekili
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Selahattin Cizrelioğlu	Cumhuriyet Senatosu Diyarbakır Üyesi
Gümrük ve Tekel Bakanı	Mahmut Türkmenoğlu	İzmir Milletvekili
Gıda-Tarım ve Hayvancılık Bakanı	Korkut Özal	Prof., Erzurum Milletvekili
Ulaştırma Bakanı	Ferda Güley	Ordu Milletvekili
Çalışma Bakanı	Önder Sav	Ankara Milletvekili
Sanayi ve Teknoloji Bakanı	Abdülkerim Doğru	Kars Milletvekili
Enerji ve Tabiî Kaynaklar Bakanı	Cahit Kayra	Ankara Milletvekili
Turizm ve Tanıtma Bakanı	Orhan Birgit	İstanbul Milletvekili
İmar ve İskân Bakanı	Ali Topuz	İstanbul Milletvekili
Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanı	: Mustafa Ok	Manisa Milletvekili
Orman Bakanı	Ahmet Şener	Trabzon Milletvekili
Gençlik ve Spor Bakanı	Muslihittin Yılmaz Mete	Cumhuriyet Senatosu Adana Üyesi

Resmi Gazete, 26 Ocak 1974

EK-16

1974. 38. Hükümet Bakanlar Kurulu Listesi

Başbakan	Ord. Prof. Dr. Sadi Irmak	Çalışma Eski Bakanı, Cumhuriyet Senatosu Üyesi
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Zeyyat Baykara	Devlet Eski Bakanı, Cumhuriyet Senatosu Üyesi
Devlet Bakanı	Mehmet Özgüneş	Devlet Eski Bakanı, Cumhuriyet Senatosu Üyesi
Devlet Bakanı	Muslih Fer	Çalışma Bakanlığı Eski

		Müsteşarı, Başbakanlık Eski Müsteşar Yardımcısı
Devlet Bakanı	Salih Yıldız	Van Milletvekili
Adalet Bakanı	Hayri Mumcuoğlu	Adalet Eski Bakanı, Cumhuriyet Senatosu Üyesi
Milli Savunma Bakanı	İlhami Sancar	Milli Savunma Eski Bakanı, İstanbul Milletvekili
İçişleri Bakanı	Mukadder Öztekin	İçişleri Eski Bakanı, Cumhuriyet Senatosu Üyesi
Dışişleri Bakanı	Melih Esenbel	Washington Büyükelçisi
Maliye Bakanı	Prof. Dr. Bedri Gürsoy	Ankara Üniversitesi Öğretim Üyesi
Millî Eğitim Bakanı	Prof. Dr. Safa Reisoğlu	Ankara Üniversitesi Öğretim Üyesi
Bayındırlık Bakanı	Dr. Vefa Tanır	Konya Milletvekili, Sağlık ve Sosyal Yardım Eski Bakanı
Ticaret Bakanı	Prof. Dr. Haluk Cillov	İstanbul Üniversitesi Öğretim Üyesi
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Dr. Kemal Demir	Bolu Milletvekili, Sağlık ve Sosyal Yardım Eski Bakanı
Gümrük ve Tekel Bakanı	Doç. Dr. Baran Tuncer	Ankara Üniversitesi Öğretim Üyesi
Gıda-Tarım ve Hayvancılık Bakanı	Prof. Dr. Reşat Altan	Ankara Üniversitesi Öğretim Üyesi
Ulaştırma Bakanı	Prof. Dr. Sabahattin Özbek	Ulaştırma Eski Bakanı, Cumhuriyet Senatosu Üyesi
Çalışma Bakanı	Prof. Dr. Turhan Esener	Ankara Üniversitesi Öğretim Üyesi
Sanayi ve Teknoloji Bakanı	Mehmet Gölhan	Sanayi Bakanlığı Müsteşarı
Enerji ve Tabiî	Erhan Işıl	Sanayi ve Teknoloji

Kaynaklar Bakanı		Bakanlığı Eski Müsteşarı
Turizm ve Tanıtma Bakanı	İlhan Evliyaoğlu	Turizm Bankası Genel Müdürü, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı Müsteşar Vekili
İmar ve İskân Bakanı	Selahattin Babüroğlu	(İmar ve İskan Eski Bakanı, Cumhuriyet Senatosu Üyesi
Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanı	İsmail Hakkı Aydınoğlu	İş ve İşçi Bulma Kurumu Genel Müdürü
Orman Bakanı	Prof. Dr. Fikret Saatçioğlu	İstanbul Üniversitesi Öğretim Üyesi
Gençlik ve Spor Bakanı	Zekai Baloğlu	Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanı
Kültür Bakanı	Nermin Neftçi	Millet Meclisi Eski Başkan Vekili, Muş Eski Milletvekili
Sosyal Güvenlik Bakanı	Sadık Şide	Türk-İş Genel Sekreteri

Resmi Gazete, 18 Kasım 1974

EK-17

1975. 39. Hükümet Bakanlar Kurulu Listesi

Başbakan	Süleyman Demirel	AP Genel Başkanı, Isparta Milletvekili
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Prof. Dr. Necmettin Erbakan	MSP Genel Başkanı, Konya Milletvekili
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Turhan Feyzioğlu	CGP Genel Başkanı, Kayseri Milletvekili
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Alpaslan Türkeş	MHP Genel Başkanı, Adana Milletvekili
Devlet Bakanı	Seyfi Öztürk	Eskişehir Milletvekili

Devlet Bakanı	Hasan Aksay	İstanbul Milletvekili
Devlet Bakanı	Mustafa Kemal Erkovan	Ankara Milletvekili
Devlet Bakanı	Gıyasettin Karaca	Erzurum Milletvekili
Adalet Bakanı	İsmail Müftüoğlu	Sakarya Milletvekili
Milli Savunma Bakanı	Ferid Melen	Cumhuriyet Senatosu Van Üyesi
İçişleri Bakanı	Oğuzhan Asıltürk	Ankara Milletvekili
Dışişleri Bakanı	İhsan Sabri Çağlayangil	Cumhuriyet Senatosu Bursa Üyesi
Maliye Bakanı	Doç. Dr. Yılmaz Ergenekon	İzmir Milletvekili
Millî Eğitim Bakanı	Ali Naili Erdem	İzmir Milletvekili
Bayındırlık Bakanı	Fehim Adak	Mardin Milletvekili
Ticaret Bakanı	Halil Başol	Tekirdağ Milletvekili
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Dr. Kemal Demir	Bolu Milletvekili
Gümrük ve Tekel Bakanı	Orhan Öztrak	CGP Genel Başkan Yardımcısı)
Gıda-Tarım ve Hayvancılık Bakanı	Prof. Korkut Özal	Erzurum Milletvekili
Ulaştırma Bakanı	Nahit Menteşe	Aydın Milletvekili
Çalışma Bakanı	Ahmet Tevfik Paksu	Kahramanmaraş Milletvekili
Sanayi ve Teknoloji Bakanı	Abdülkerim Doğru	Kars Milletvekili
Enerji ve Tabiî Kaynaklar Bakanı	Salahattin Kılıç	Adana Milletvekili
Turizm ve Tanıtma Bakanı	Lütfi Tokoğlu	Cumhuriyet Senatosu Kocaeli Üyesi
İmar ve İskân Bakanı	Nurettin Ok	Çankırı Milletvekili
Köy İşleri Bakanı	Vefa Poyraz	Cumhuriyet Senatosu İstanbul Üyesi

Orman Bakanı	Turhan Kapanlı	Cumhuriyet Senatosu Ankara Üyesi
Gençlik ve Spor Bakanı	Ali Şevki Erek	Tokat Milletvekili
Kültür Bakanı	Rıfkı Danışman	Erzurum Milletvekili
Sosyal Güvenlik Bakanı	Ahmet Mahir Ablum	Kütahya Milletvekili

Resmi Gazete, 1 Nisan 1975

EK-18

1977. 40. Hükümet Bakanlar Kurulu Listesi

Başbakan	Bülent Ecevit	Zonguldak Milletvekili, Eski Başbakan, CHP Genel Başkanı
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Orhan Eyüboğlu	İstanbul Milletvekili, Devlet Eski Bakanı
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Prof. Turan Güneş	Kocaeli Milletvekili, Dışişleri Eski Bakanı
Devlet Bakanı	Dr. Lütfi Doğan	Malatya Milletvekili
Devlet Bakanı	Prof. Kenan Bulutoğlu	Samsun Milletvekili
Adalet Bakanı	Selçuk Erverdi	Erzurum Milletvekili
Milli Savunma Bakanı	Hasan Esat Işık	Bursa Milletvekili, Milli Savunma Eski Bakanı
İçişleri Bakanı	Necdet Uğur	İstanbul Milletvekili
Dışişleri Bakanı	Prof. Gündüz Ökçün	Eskişehir Milletvekili
Maliye Bakanı	Prof. Besim Üstünel	Cumhuriyet Senatosu İstanbul Üyesi
Millî Eğitim ve Kültür Bakanı	Dr. Mustafa Üstündağ	Konya Milletvekili, Milli Eğitim Eski Bakanı
Bayındırlık Bakanı	Abdülkerim Zilan	Siirt Milletvekili

Ticaret Bakanı	Ziya Müezzinoğlu	Cumhuriyet Senatosu Kayseri Üyesi, Maliye Eski Bakanı
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Prof. Dr. Celal Ertuğ	Elazığ Milletvekili
Gümrük ve Tekel Bakanı	Mehmet Can	Adana Milletvekili
Gıda-Tarım ve Hayvancılık Bakanı	Fikret Gündoğan	Cumhuriyet Senatosu İstanbul Üyesi
Ulaştırma Bakanı	Erol Çevikçe	Amasya Milletvekili, Bayındırlık Eski Bakanı
Çalışma Bakanı	Bahir Ersoy	İstanbul Milletvekili
Sanayi ve Teknoloji Bakanı	Turhan Erdem	İstanbul Milletvekili
Enerji ve Tabiî Kaynaklar Bakanı	Neşat Akmandor	Cumhuriyet Senatosu Bolu Üyesi
Turizm ve Tanıtma Bakanı	Altan Öymen	Ankara Milletvekili
İmar ve İskân Bakanı	Erol Tuncer	Gümüşhane Milletvekili
Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanı	Ali Topuz	İstanbul Milletvekili, İmar ve İskan Eski Bakanı
Orman Bakanı	Vecdi İlhan	Kastamonu Milletvekili

Gençlik ve Spor Bakanı	Yüksel Çakmur	İzmir Milletvekili
Sosyal Güvenlik Bakanı	Hayrettin Uysal	Sakarya Milletvekili

Resmi Gazete, 22 Haziran 1977

EK-19

1977. 41. Hükümet Bakanlar Kurulu Listesi

Başbakan	Süleyman Demirel	Isparta Milletvekili, Eski Başbakan
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Prof. Dr. Necmettin Erbakan	Konya Milletvekili, Devlet Eski Bakanı ve Başbakan Yardımcısı
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Alpaslan Türkeş	Adana Milletvekili, Devlet Eski Bakanı ve Başbakan Yardımcısı
Devlet Bakanı	Seyfi Öztürk	Eskişehir Milletvekili, Köyişleri, Ulaştırma, Çalışma, Devlet Eski Bakanı
Devlet Bakanı	Süleyman Arif Emre	İstanbul Milletvekili, Devlet Eski Bakanı
Devlet Bakanı	Sadi Somuncuoğlu	Niğde Milletvekili
Devlet Bakanı	Ali Şevki Erek	Tokat Milletvekili, Gençlik ve Spor Eski Bakanı
Adalet Bakanı	Necmettin Cevheri	Urfa Milletvekili, Turizm ve Tanıtma Eski Bakanı
Milli Savunma Bakanı	Dr. Sadettin Bilgiç	İstanbul Milletvekili, Ulaştırma Eski Bakanı
İçişleri Bakanı	Prof. Dr. Korkut Özal	Erzurum Milletvekili, Gıda-

		Tarım ve Hayvancılık Eski Bakanı
Dışişleri Bakanı	İhsan Sabri Çağlayangil	Cumhuriyet Senatosu Bursa Üyesi, Dışişleri Eski Bakanı
Maliye Bakanı	Cihat Bilgehan	Balıkesir Milletvekili, Milli Eğitim, Devlet, Maliye Eski Bakanı
Millî Eğitim Bakanı	Nahit Menteşe	Aydın Milletvekili, Gümrük ve Tekel, Enerji ve Tabii Kaynaklar, Ulaştırma, Turizm ve Tanıtma Eski Bakanı
Bayındırlık Bakanı	Selahattin Kılıç	Adana Milletvekili, Enerji ve Tabii Kaynaklar Eski Bakanı
Ticaret Bakanı	Dr. Agah Oktay Güner	Konya Milletvekili
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Cengiz Gökçek	Gaziantep Milletvekili
Gümrük ve Tekel Bakanı	Gün Sazak	Parlamento dışından atama
Gıda-Tarım ve Hayvancılık Bakanı	Fehim Adak	Mardin Milletvekili, Ticaret, Bayındırlık Eski Bakanı
Ulaştırma Bakanı	Yılmaz Ergenekon	Bursa Milletvekili, Maliye Eski Bakanı
Çalışma Bakanı	Dr. İ. Fehmi Cumalıoğlu	İstanbul Milletvekili
Sanayi ve Teknoloji Bakanı	Oğuzhan Asiltürk	Ankara Milletvekili, İçişleri Eski Bakanı
Enerji ve Tabiî Kaynaklar Bakanı	Kamran İnan	Cumhuriyet Senatosu Bitlis Üyesi
Turizm ve Tanıtma Bakanı	İskender Cenap Ege	Cumhuriyet Senatosu Aydın Üyesi
İmar ve İskân Bakanı	Mehmet Recai Kutan	Malatya Milletvekili

Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanı	Turgut Yücel	Gümüşhane Milletvekili
Orman Bakanı	Sabahattin Savcı	Cumhuriyet Senatosu Diyarbakır Üyesi
Gençlik ve Spor Bakanı	Önol Şakar	Manisa Milletvekili
Kültür Bakanı	Avni Akyol	Bolu Milletvekili
Sosyal Güvenlik Bakanı	Turhan Kapanlı	Cumhuriyet Senatosu Ankara Üyesi, Tarım, Köyişleri, Orman Eski Bakanı

Resmi Gazete, 21 Temmuz 1977

EK-20

1978. 42. Hükümet Bakanlar Kurulu Listesi

Başbakan	Bülent Ecevit	Zonguldak Milletvekili, Eski Başbakan, CHP Genel Başkanı
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Orhan Eyüboğlu	İstanbul Milletvekili, Eski Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu	Kayseri Milletvekili, Eski Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı, CGP Genel Başkanı
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Dr. Faruk Sükan	Konya Milletvekili, İçişleri Eski Bakanı, DP Genel Başkan Yardımcısı
Devlet Bakanı	Hikmet Çetin	İstanbul Milletvekili
Devlet Bakanı	Enver Akova	Sivas Milletvekili
Devlet Bakanı	Dr. Lütfi Doğan	Malatya Milletvekili, Eski Devlet Bakanı

Devlet Bakanı	Salih Yıldız	Van Milletvekili, Eski Devlet Bakanı
Devlet Bakanı	Ali Rıza Septioğlu	Elazığ Milletvekili
Devlet Bakanı	Mustafa Kılıç	Ankara Milletvekili
Devlet Bakanı	Ahmet Şener	Trabzon Milletvekili, Orman Eski Bakanı
Adalet Bakanı	Mehmet Can	Adana Milletvekili, Gümrük ve Tekel Eski Bakanı
Milli Savunma Bakanı	Hasan Esat Işık	Bursa Milletvekili, Milli Savunma Eski Bakanı
İçişleri Bakanı	İrfan Özaydınlı	Balıkesir Milletvekili
Dışişleri Bakanı	Prof. Gündüz Ökçün	Eskişehir Milletvekili, Dışişleri Eski Bakanı
Maliye Bakanı	Ziya Müezzinoğlu	Cumhuriyet Senatosu Kayseri Üyesi, Maliye ve Ticaret Eski Bakanı
Millî Eğitim Bakanı	Necdet Uğur	İstanbul Milletvekili, İçişleri Eski Bakanı
Bayındırlık Bakanı	Şerafettin Elçi	Mardin Milletvekili
Ticaret Bakanı	Teoman Köprülüler	Ankara Milletvekili
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Dr. Mete Tan	Afyon Milletvekili
Gümrük ve Tekel Bakanı	Tuncay Mataracı	Rize Milletvekili
Ulaştırma Bakanı	Güneş Öngüt	Afyon Milletvekili
Gıda-Tarım ve Hayvancılık Bakanı	Mehmet Yüceler	Kayseri Milletvekili, Gümrük ve Tekel Eski Bakanı
Çalışma Bakanı	A. Bahir Ersoy	İstanbul Milletvekili, Çalışma Eski Bakanı
Sanayi ve Teknoloji Bakanı	Orhan Alp	Ankara Milletvekili, Bayındırlık Eski Bakanı

İşletmeler Bakanu	Prof. Dr. Kenan Bulutoğlu	Samsun Milletvekili, Eski Devlet Bakanı
Enerji ve Tabiî Kaynaklar Bakanı	Doç. Dr. Deniz Baykal	Antalya Milletvekili, Maliye Eski Bakanı
Turizm ve Tanıtma Bakanı	Alev Coşkun	İzmir Milletvekili
İmar ve İskân Bakanı	Ahmet Karaaslan	Malatya Milletvekili
Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanı	Ali Topuz	İstanbul Milletvekili, İmar ve İskan, Köyişleri ve Kooperatifler Eski Bakanı
Orman Bakanı	Vecdi İlhan	Kastamonu Milletvekili, Orman Eski Bakanı
Gençlik ve Spor Bakanı	Yüksel Çakmur	İzmir Milletvekili, Gençlik ve Spor Eski Bakanı
Sosyal Güvenlik Bakanı	Hilmi İşgüzar	Sinop Milletvekili
Kültür Bakanı	Doç. Dr. Ahmet Taner Kışlalı	İzmir Milletvekili
Yerel Yönetim Bakanı	Mahmut Özdemir	Sivas Milletvekili

Resmi Gazete, 6 Ocak 1978

EK-21

1979. 43. Hükümet Bakanlar Kurulu Listesi

Başbakan	Süleyman Demirel	Isparta Milletvekili, Eski Başbakan, Adalet Partisi Genel Başkanı
Devlet Bakanı	Orhan Eren	Ankara Milletvekili
Devlet Bakanı	Ekrem Ceyhun	İstanbul Milletvekili, Devlet Eski Bakanı

Devlet Bakanı	Muhammet Kelleci	Amasya Milletvekili
Devlet Bakanı	Ahmet Karahan	Gaziantep Milletvekili
Devlet Bakanı	Metin Musaoğlu	Mardin Milletvekili
Devlet Bakanı	Köksal Toptan	Zonguldak Milletvekili
Adalet Bakanı	Ömer Ucuzal	Cumhuriyet Senatosu Eskişehir Üyesi
Milli Savunma Bakanı	Ahmet İhsan Birincioğlu	Cumhuriyet Senatosu Trabzon Üyesi, Gümrük ve Tekel Eski Bakanı
İçişleri Bakanı	Dr. Mustafa Gülcügü	Cumhuriyet Senatosu Isparta Üyesi
Dışişleri Bakanı	Hayrettin Erkmen	Cumhuriyet Senatosu Giresun Üyesi, Çalışma ve Ticaret Eski Bakanı
Maliye Bakanı	İsmet Sezgin	Aydın Milletvekili, Gençlik ve Spor Eski Bakanı
Millî Eğitim Bakanı	Orhan Cemal Fersoy	Cumhuriyet Senatosu İstanbul Üyesi
Bayındırlık Bakanı	Selahattin Kılıç	Adana Milletvekili, Sanayi ve Teknoloji, Enerji ve Tabii Kaynaklar, Köy İşleri, Bayındırlık Eski Bakanı
Ticaret Bakanı	Halil Başol	Tekirdağ Milletvekili, Ticaret Eski Bakanı
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Dr. Münif İslamoğlu	Cumhuriyet Senatosu Kastamonu Üyesi
Gümrük ve Tekel Bakanı	Ahmet Çakmak	Bolu Milletvekili
Ulaştırma Bakanı	Hüseyin Özalp	Samsun Milletvekili, Orman Eski Bakanı
Gıda-Tarım ve Hayvancılık Bakanı	Cemal Külahlı	Bursa Milletvekili

Çalışma Bakanı	Cavit Erdemir	Kütahya Milletvekili
Sanayi ve Teknoloji Bakanı	Dr. Nuri Bayar	Sakarya Milletvekili, Sanayi ve Teknoloji Eski Bakanı
Enerji ve Tabiî Kaynaklar Bakanı	Esat Kıratlıoğlu	Nevşehir Milletvekili
Turizm ve Tanıtma Bakanı	Barlas Küntay	Cumhuriyet Senatosu Bursa Üyesi
İmar ve İskân Bakanı	Turgut Toker	Ankara Milletvekili, Çalışma, Köy İşleri, İmar ve İskan Eski Bakanı
Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanı	Ahmet Karayiğit	Cumhuriyet Senatosu Afyon Üyesi
Orman Bakanı	Hasan Ekinci	Artvin Milletvekili
Gençlik ve Spor Bakanı	Talat Asal	İzmir Milletvekili
Sosyal Güvenlik Bakanı	Sümer Oral	Manisa Milletvekili
Kültür Bakanı	Tevfik Koraltan	Sivas Milletvekili

Resmi Gazete, 13 Kasım 1979

EK-22

1980. 44. Hükümet Bakanlar Kurulu Listesi

Başbakan	Bülend Ulusu	Emekli Oramiral (Deniz Kuvvetleri Eski Komutanı)
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Zeyyat Baykara	Devlet Eski Bakanı ve Başbakan Yardımcısı
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Turgut Özal	Başbakanlık Müsteşarı ve Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşar Vekili

Devlet Bakanı	İlhan Öztrak	Prof. Dr., Devlet Eski Bakanı, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreter Vekili
Devlet Bakanı	Mehmet Özgüneş	Devlet Eski Bakanı
Devlet Bakanı	Nimet Özdaş	Prof. Dr., NATO Genel Sekreter Eski Yardımcısı
Adalet Bakanı	Cevdet Menteş	Yargıtay Eski Başkanı
Milli Savunma Bakanı	Ü. Haluk Bayülken	Dışişleri Eski Bakanı, Cumhurbaşkanlığı Eski Genel Sekreteri
İçişleri Bakanı	Selahattin Çetiner	Emekli Korgeneral
Dışişleri Bakanı	İlter Türkmen	Büyükelçi, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri
Maliye Bakanı	Kaya Erdem	Maliye Bakanlığı Londra Büyükelçiliği Maliye Müşaviri
Millî Eğitim Bakanı	Hasan Sağlam	Emekli Korgeneral
Bayındırlık Bakanı	Tahsin Önalp	Karayolları Eski Genel Müdürü
Ticaret Bakanı	Kemal Cantürk	Devlet Planlama Teşkilatı Eski Müsteşarı
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Necmi Ayanoğlu	Prof. Dr., Emekli Tümgeneral
Gümrük ve Tekel Bakanı	Recai Baturalp	Emekli Korgeneral
Ulaştırma Bakanı	Necmi Özgür	PTT Eski Genel Müdürü
Tarım ve Orman Bakanı	Sabahattin Özbek	Prof. Dr., İçişleri Eski Bakanı
Çalışma Bakanı	Turhan Esener	Prof. Dr., Çalışma Eski Bakanı
Sanayi ve Teknoloji Bakanı	Şahap Kocatopçu	Sanayi Eski Bakanı
Enerji ve Tabiî Kaynaklar Bakanı	Serbülent Bingöl	İmar ve İskan Eski Bakanı

Turizm ve Tanıtma Bakanı	İlhan Evliyaoğlu	Turizm ve Tanıtma Eski Bakanı
İmar ve İskân Bakanı	Şerif Tüten	Ankara Eski Valisi
Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanı	Münir Raif Güney	Merkez Valisi
Gençlik ve Spor Bakanı	Vecdi Özgül	Emekli Korgeneral
Sosyal Güvenlik Bakanı	Sadık Şide	Sosyal Güvenlik Eski Bakanı, TÜRK-İŞ Genel Sekreteri
Kültür Bakanı	Cihat Baban	Basın-Yayın ve Turizm Eski Bakanı, Gazeteci

Resmi Gazete, 22 Eylül 1980

EK-23

1983. 45. Hükümet Bakanlar Kurulu Listesi

Başbakan	Turgut Özal	İstanbul Milletvekili
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	İ. Kaya Erdem	İzmir Milletvekili
Adalet Bakanı	M. Necat Eldem	Mardin Milletvekili
Milli Savunma Bakanı	Zeki Yavuztürk	Elazığ Milletvekili
İçişleri Bakanı	Ali Tanrıyar	İstanbul Milletvekili
Dışişleri Bakanı	Vahit Halefoğlu	TBMM dışından, Büyükelçi
Maliye Bakanı	Vural Arıkan	İzmir Milletvekili
Milli Eğitim Bakanı	M. Vehbi Dinçerler	İstanbul Milletvekili
Bayındırlık Bakanı	İ. Safa Giray	İstanbul Milletvekili
Ticaret Bakanı	Kazım Oksay	Bolu Milletvekili
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Mehmet Aydın	Samsun Milletvekili
Gümrük ve Tekel Bakanı	A. Mesut Yılmaz	Rize Milletvekili

Ulaştırma Bakanı	Veysel Atasoy	Zonguldak Milletvekili
Tarım ve Orman Bakanı	H. Hüsnü Doğan	TBMM dışından, Y. Mühendis
Çalışma Bakanı	Mustafa Kalemli	Kütahya Milletvekili
Sanayi ve Teknoloji Bakanı	H. Cahit Aral	Ankara Milletvekili
Enerji ve Tabi Kaynaklar Bakanı	Cemal Büyükbaş	Eskişehir Milletvekili
Kültür ve Turizm Bakanı	M. Mükerrem Taşçıoğlu	Sivas Milletvekili
İmar ve İskan Bakanı	Sudi N. Türel	Antalya Milletvekili
Köy işleri ve Kooperatifler Bakanı	İsmail Özdağlar	Manisa Milletvekili
Gençlik ve Spor Bakanı	Abdullah Tenekeci	Konya Milletvekili
Sosyal Güvenlik Bakanı	Ahmet K. Alptemoçin	Bursa Milletvekili

Resmi Gazete, 13 Aralık 1983

EK-24

1987. 46. Hükümet Bakanlar Kurulu Listesi

Başbakan	Turgut Özal	İstanbul Milletvekili
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	İ. Kaya Erdem	İzmir Milletvekili
Devlet Bakanı	Kazım Oksay	Bolu Milletvekili
Devlet Bakanı	Abdullah Tenekeci	Konya Milletvekili
Devlet Bakanı	Veysel Atasoy	Zonguldak Milletvekili
Devlet Bakanı	Ali Bozer	İçel Milletvekili
Devlet Bakanı	Yusuf B. Özal	Malatya Milletvekili
Devlet Bakanı	Adnan Kahveci	İstanbul Milletvekili
Devlet Bakanı	Mehmet Yazar	Kayseri Milletvekili
Devlet Bakanı	Cemil Çiçek	Yozgat Milletvekili

Devlet Bakanı	Nihat Kitapçı	Erzurum Milletvekili
Adalet Bakanı	M. Oltan Sungurlu	Gümüşhane Milletvekili
Milli Savunma Bakanı	Ercan Vuralhan	Ankara Milletvekili
İçişleri Bakanı	Mustafa Kalemli	Kütahya Milletvekili
Dışişleri Bakanı	A. Mesut Yılmaz	Rize Milletvekili
Maliye ve Gümrük Bakanı	A. Kurtcebe Alptemoçin	Bursa Milletvekili
Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanı	Hasan Celal Güzel	Gaziantep Milletvekili
Bayındırlık ve İskan Bakanı	İ. Safa Giray	İstanbul Milletvekili
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Bülent Akarcalı	İstanbul Milletvekili
Ulaştırma Bakanı	Ekrem Pakdemirli	Manisa Milletvekili
Tarım Orman Köy İşleri Bakanı	H. Hüsnü Doğan	İzmir Milletvekili
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı	İmren Aykut	İstanbul Milletvekili
Sanayi ve Ticaret Bakanı	Şükrü Yürür	Ordu Milletvekili
Enerji ve Tabi Kaynaklar Bakanı	Fahrettin Kurt	Trabzon Milletvekili
Kültür ve Turizm Bakanı	M. Tınaz Titiz	Zonguldak Milletvekili

Resmi Gazete, 21 Aralık 1987

EK-25

2002. 58. Hükümet Bakanlar Kurulu Listesi

Başbakan	Abdullah Gül
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Doç. Dr. Abdullatif Şener
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Mehmet Ali Şahin
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Ertuğrul Yalçınbakır

Devlet Bakanı	Prof. Dr. Mehmet Aydın
Devlet Bakanı	Prof. Dr. Beşir Atalay
Devlet Bakanı	Ali Babacan
Devlet Bakanı	Kürşat Tüzmen
Adalet Bakanı	Cemil Çiçek
Milli Savunma Bakanı	Vecdi Gönül
İçişleri Bakanı	Abdülkadir Aksu
Dışişleri Bakanı	Yaşar Yakış
Maliye Bakanı	Kemal Unakıtan
Milli Eğitim Bakanı	Erkan Mumcu
Bayındırlık ve İskan Bakanı	Zeki Ergezen
Sağlık Bakanı	Prof. Dr. Recep Akdağ
Ulaştırma Bakanı	Binali Yıldırım
Tarım ve Köy İşleri Bakanı	Prof. Dr. Sami Güçlü
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı	Murat Başesgioğlu
Sanayi ve Ticaret Bakanı	Ali Coşkun
Enerji ve Tabi Kaynaklar Bakanı	Dr. Hilmi Güler
Kültür Bakanı	Doç. Dr. Hüseyin Çelik
Turizm Bakanı	Güldal Akşit
Orman Bakanı	Osman Pepe
Çevre Bakanı	İmdat Sütlüoğlu

Resmi Gazete, 18 Kasım 2002

EK-26

2003. 59. Hükümet Bakanlar Kurulu Listesi

Başbakan	Recep Tayyip Erdoğan
Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Abdullah Gül
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Abdullatif Şener
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Mehmet Ali Şahin
Devlet Bakanı	Beşir Atalay

Devlet Bakanı	Ali Babacan
Devlet Bakanı	Mehmet Aydın
Adalet Bakanı	Cemil Çiçek
Milli Savunma Bakanı	Vecdi Gönül
İçişleri Bakanı	Abdülkadir Aksu
Maliye Bakanı	Kemal Unakıtan
Milli Eğitim Bakanı	Hüseyin Çelik
Bayındırlık ve İskan Bakanı	Zeki Ergezen
Sağlık Bakanı	Recep Akdağ
Ulaştırma Bakanı	Binali Yıldırım
Tarım ve Köy İşleri Bakanı	Sami Güçlü
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı	Murat Başesgioğlu
Sanayi ve Ticaret Bakanı	Ali Coşkun
Enerji ve Tabi Kaynaklar Bakanı	M. Hilmi Güler
Kültür Bakanı	Erkan Mumcu
Turizm Bakanı	Güldal Akşit
Orman Bakanı	Osman Pepe
Çevre Bakanı	Kürşat Tüzmen

Resmi Gazete, 14 Mart 2003

EK-27

2007. 60. Hükümet Bakanlar Kurulu Listesi

Başbakan	Recep Tayyip Erdoğan
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Cemil Çiçek
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Hayati Yazıcı
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Nazım Ekren
Devlet Bakanı	Mehmet Aydın
Devlet Bakanı	Murat Başesgioğlu
Devlet Bakanı	Kürşat Tüzmen
Devlet Bakanı	Nimet Çubukçu

Devlet Bakanı	Mehmet Şimşek
Devlet Bakanı	Mustafa Sait Yazıcıoğlu
Adalet Bakanı	Mehmet Ali Şahin
Milli Savunma Bakanı	Mehmet Vecdi Gönül
İçişleri Bakanı	Beşir Atalay
Dışişleri Bakanı	Ali Babacan
Maliye Bakanı	Kemal Unakıtan
Milli Eğitim Bakanı	Hüseyin Çelik
Bayındırlık ve İskan Bakanı	Faruk Nafiz Özak
Sağlık Bakanı	Recep Akdağ
Ulaştırma Bakanı	Binali Yıldırım
Tarım ve Köy işleri Bakanı	Mehmet Mehdi Eker
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı	Faruk Çelik
Sanayi ve Ticaret Bakanı	Mehmet Zafer Çağlayan
Enerji ve Tabi Kaynaklar Bakanı	Mehmet Hilmi Güler
Kültür ve Turizm Bakanı	Ertuğrul Günay
Çevre ve Orman Bakanı	Veysel Eroğlu

Resmi Gazete, 29 Ağustos 2007

EK-28

2011. 61. Hükümet Bakanlar Kurulu Listesi

Başbakan	Recep Tayyip Erdoğan	İstanbul Milletvekili
Başbakan Yardımcısı	Bülent Arınç	Bursa Milletvekili
Başbakan Yardımcısı	Ali Babacan	Ankara Milletvekili
Başbakan Yardımcısı	Beşir Atalay	Kırıkkale Milletvekili
Başbakan Yardımcısı	Bekir Bozdağ	Yozgat Milletvekili
Adalet Bakanı	Sadullah Ergin	Hatay Milletvekili
Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı	Fatma Şahin	Gaziantep Milletvekili
Avrupa Birliği Bakanı	Egemen Bağış	İstanbul Milletvekili

Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanı	Nihat Ergün	Kocaeli Milletvekili
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı	Faruk Çelik	Şanlıurfa Milletvekili
Çevre ve Şehircilik Bakanı	Erdoğan Bayraktar	Trabzon Milletvekili
Dışişleri Bakanı	Ahmet Davutoğlu	Konya Milletvekili
Ekonomi Bakanı	Mehmet Zafer Çağlayan	Mersin Milletvekili
Enerji ve Tabi Kaynaklar Bakanı	Taner Yıldız	Kayseri Milletvekili
Gençlik ve Spor Bakanı	Suat Kılıç	Samsun Milletvekili
Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanı	Mehmet Mehdi Eker	Diyarbakır Milletvekili
Gümrük ve Ticaret Bakanı	Hayati Yazıcı	Rize Milletvekili
İçişleri Bakanı	İdris Naim Şahin	Ordu Milletvekili
Kalkınma Bakanı	Cevdet Yılmaz	Bingöl Milletvekili
Kültür ve Turizm Bakanı	Ertuğrul Günay	İzmir Milletvekili
Maliye Bakanı	Mehmet Şimşek	Batman Milletvekili
Milli Eğitim Bakanı	Ömer Dinçer	İstanbul Milletvekili
Milli Savunma Bakanı	İsmet Yılmaz	Sivas Milletvekili
Orman ve Su İşleri Bakanı	Veysel Eroğlu	Afyonkarahisar Milletvekili
Sağlık Bakanı	Recep Akdağ	Erzurum Milletvekili
Ulaştırma Bakanı	Binali Yıldırım	İzmir Milletvekili

Resmi Gazete, 6 Temmuz 2011

EK-29

2014. 62. Hükümet Bakanlar Kurulu Listesi

Başbakan	Ahmet Davutoğlu	Konya Milletvekili
Başbakan Yardımcısı	Bülent Arınç	Bursa Milletvekili
Başbakan Yardımcısı	Ali Babacan	Ankara Milletvekili

Başbakan Yardımcısı	Yalçın Akdoğan	Ankara Milletvekili
Başbakan Yardımcısı	Numan Kurtulmuş	
Adalet Bakanı	Bekir Bozdağ	Yozgat Milletvekili
Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı	Ayşenur İslam	Sakarya Milletvekili
Avrupa Birliği Bakanı	Volkan Bozkır	İstanbul Milletvekili
Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanı	Fikri Işık	Kocaeli Milletvekili
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı	Faruk Çelik	Şanlıurfa Milletvekili
Çevre ve Şehircilik Bakanı	İdris Güllüce	İstanbul Milletvekili
Dışişleri Bakanı	Mevlüt Çavuşoğlu	Antalya Milletvekili
Ekonomi Bakanı	Nihat Zeybekçi	Denizli Milletvekili
Enerji ve Tabi Kaynaklar Bakanı	Taner Yıldız	Kayseri Milletvekili
Gençlik ve Spor Bakanı	Akif Çağatay Kılıç	Samsun Milletvekili
Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanı	Mehmet Mehdi Eker	Diyarbakır Milletvekili
Gümrük ve Ticaret Bakanı	Nurettin Canikli	Giresun Milletvekili
İçişleri Bakanı	Efkan Ala	
Kalkınma Bakanı	Cevdet Yılmaz	Bingöl Milletvekili
Kültür ve Turizm Bakanı	Ömer Çelik	Adana Milletvekili
Maliye Bakanı	Mehmet Şimşek	Batman Milletvekili
Milli Eğitim Bakanı	Nabi Avcı	Eskişehir Milletvekili
Milli Savunma Bakanı	İsmet Yılmaz	Sivas Milletvekili
Orman ve Su İşleri Bakanı	Veysel Eroğlu	Afyonkarahisar Milletvekili
Sağlık Bakanı	Mehmet Müezzinoğlu	Edirne Milletvekili
Ulaştırma, Denizcilik	Lütfi Elvan	Karaman

ve Haberleşme Bakanı		

Resmi Gazete, 29 Ağustos 2014

EK-30

2015. 63. Hükümet Bakanlar Kurulu Listesi

Başbakan	Ahmet Davutoğlu	Konya Milletvekili
Başbakan Yardımcısı	Numan Kurtulmuş	Ordu Milletvekili
Başbakan Yardımcısı	Mehmet Şimşek	Gaziantep Milletvekili
Başbakan Yardımcısı	Yalçın Akdoğan	Ankara Milletvekili
Başbakan Yardımcısı	Yıldırım Tuğrul Türkeş	Ankara Milletvekili
Başbakan Yardımcısı	Lütfi Elvan	Mersin Milletvekili
Adalet Bakanı	Bekir Bozdağ	Yozgat Milletvekili
Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı	Sema Ramazanoğlu	Denizli Milletvekili
Avrupa Birliği Bakanı	Volkan Bozkır	İstanbul Milletvekili
Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanı	Fikri Işık	Kocaeli Milletvekili
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı	Süleyman Soylu	Trabzon Milletvekili
Çevre ve Şehircilik Bakanı	Fatma Güldemet Sarı	Adana Milletvekili
Dışişleri Bakanı	Mevlüt Çavuşoğlu	Antalya Milletvekili
Ekonomi Bakanı	Mustafa Elitaş	Kayseri Milletvekili
Enerji ve Tabi Kaynaklar Bakanı	Berat Albayrak	İstanbul Milletvekili
Gençlik ve Spor Bakanı	Akif Çağatay Kılıç	Samsun Milletvekili
Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanı	Faruk Çelik	Şanlıurfa Milletvekili
Gümrük ve Ticaret Bakanı	Bülent Tüfenkci	Malatya Milletvekili
İçişleri Bakanı	Efkan Ala	Bursa Milletvekili

Kalkınma Bakanı	Cevdet Yılmaz	Bingöl Milletvekili
Kültür ve Turizm Bakanı	Mahir Ünal	Kahramanmaraş Milletvekili
Maliye Bakanı	Naci Ağbal	Bayburt Milletvekili
Milli Eğitim Bakanı	Nabi Avcı	Eskişehir Milletvekili
Milli Savunma Bakanı	İsmet Yılmaz	Sivas Milletvekili
Orman ve Su İşleri Bakanı	Veysel Eroğlu	Afyonkarahisar Milletvekili
Sağlık Bakanı	Mehmet Müezzinoğlu	Bursa Milletvekili
Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanı	Binali Yıldırım	İzmir Milletvekili

Resmi Gazete, 24 Kasım 2015